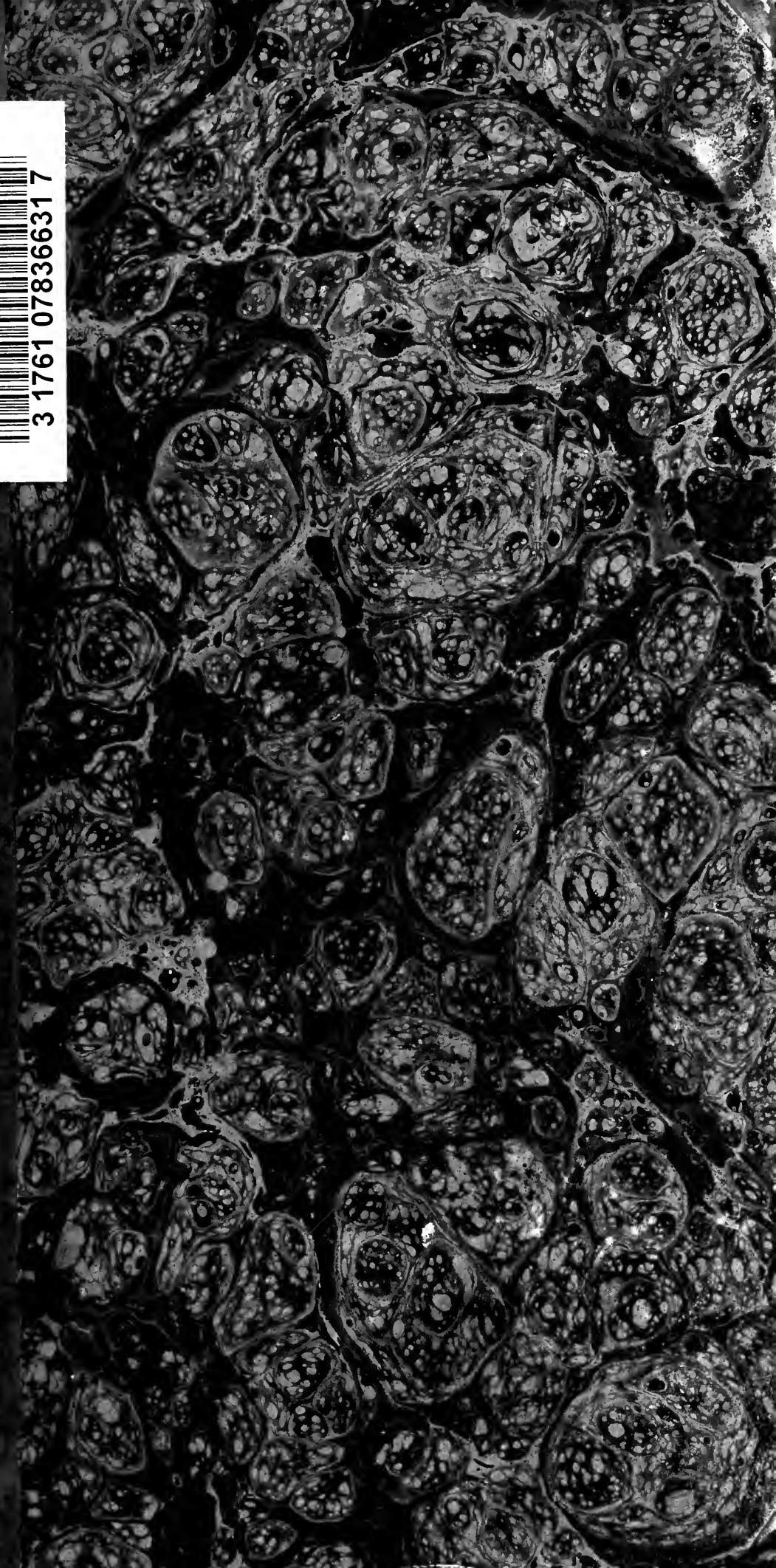

3 1761 07836631 7

DE

BARTHOLOMEUS-NACHT

VAN HET JAAR 1572.

10

THE AMERICAN-INDIAN

THE AMERICAN-INDIAN

DE
BARTHOLOMEUS-NACHT

VAN HET JAAR 1572,

BESCHOUWD IN DESZELFS AANLEIDING EN
GEVOLGEN VOOR DE GODSDIENST DER
HERVORMDEN IN FRANKRIJK,

DOOR

K. C U R T H S.

UIT HET HOOGDUITSCH VERTAALD, EN MET AANMERKINGEN VOORZIEN

DOOR W. N. M U N T I N G,

Predikant te Leiden.

TE DORDRECHT,

BIJ F. B O E K E E.

1827.

RECEIVED
JUN 10 1973
UNIVERSITY OF TORONTO

BX
9453
C8719

VOORREDE.

Onder al de droevige tooneelen van vervolging, welke de geschiedenis der Kerkhervorming in de zestiende eeuw te beschouwen geeft, is zekerlijk het tooneel, dat in de volgende bladen wordt voor oogen gesteld, het schrikkelijkste. Billijk mag men wenschen, dat de menschheid niet door zulke gruwelen ware onteerd geworden, en dat vooral Christenen, uit verschil in Godsdienstige begrippen, niet zoo tegen Christenen gewoed hadden. Maar indien het, gelijk Tacitus zegt, de voornaamste pligt van een Geschiedschrijver is, de woorden en daden te vergeeuwigen, die deugzaam zijn, en de ondeugd, uit vrees van schande bij de nakomelingschap, te beteugelen; dan mogen

ook zulke ontzettende gebeurtenissen niet verborgen gehouden worden: want, al vervullen zij het menschlievend gemoed met de smartelijkste aandoeningen, zij kunnen echter groot voordeel aanbrengen tot leering en waarschuwing, tot bevordering van bedachtzaamheid en gematigdheid. Regtmatige droefheid en verontwaardiging, dat zijn Vaderland door zulk eene gruweldaad, als van den Bartholomeus-nacht, bevlekt was, deed wel Christophe du Thou, vader van den vermaarden Geschiedschrijver du Thou, verlangen, dat dit voorval in eeuwige vergetelheid begraven wierd (*); maar deze gebeurtenis is te zeer verbonden met de groote omwenteling, welke er in dien tijd ten aanzien der Godsdienstige begrippen plaats greep, en er is uit dezelve te veel menschen- en wereld-kennis op te zamenlen, dan dat dit mogelijk zijn zou, of ook
nut-

(*) Dit zijn de woorden van du Thou:

Excidat illa dies aevo, nec postea credant
Saecula! Nos certe taceamus, et obruta multa
Nocte tegi propriae patiamur crimina gentis.

nuttig zou kunnen geacht worden.

Zij, die dit *Werk* lezen, zullen in hetzelfde den oorsprong, den voortgang, en de treurige gevolgen van die Godsdienstige verdeeldheid geschetst vinden, welke voor ruim twee eeuwen Frankrijk geteisterd, en in een Land van moord en verschrikking veranderd heeft. Zij zullen daarin vinden het verhaal van eene gebeurtenis, die, wel verre van de wenschen harer bewerkers te beoedigen, de goede zaak, welke zij vernietigen moest, nieuwe kracht heeft bijgezet, en waaruit, onder het bestuur der hooge Voorzienigheid, de belijdenis der Hervormde leer, achting, toegenegenheid en groote uitbreiding verkregen heeft. Bij het lezen dier ontzettende voorvallen moet als van zelf de dankbare erkentenis in den boezem oprijzen, dat onze dagen zoo veel kalmer en geruster zijn, dan die der voorgeslachten, dan die onzer vadersen in dit zelfde Land, wier strijd voor Godsdienst en vrijheid zoo lang geduurd heeft, maar ook met zulk eene heerlijke uitkomst is bekroond geworden. Tevens kan de wensch niet achterblijven, dat het nageslacht,

uit de dwaasheden der vorige tijden, meer en meer wijsheid leere, en dat de geest der onverdraagzaamheid en des bijgeloofs, die zoo veel ellende gekweekt heeft, nimmer weder de overhand verkrijge.

Door de inneming der stad Brielle, in het begin van April 1572, was de vaan der vrijheid in Holland opgestoken, en de hoop op verlossing van het Spaansche dwangjuk ontgloeide in de borst van duizenden tot eenen edelen heldenmoed, om alles op te offeren aan de bereiking van dit heugelijk doel. De betrekking der vriendschap tusschen Willem I en den Admiraal Coligni wakkerde niet weinig die zucht naar Godsdienst en gewetens-vrijheid aan, voor welke zij beide, hoewel op verschillenden bodem, het zwaard hadden aangegord. Karel IX had zich van den persoon en van het goed vertrouwen van Coligni ook daardoor verzekerd, dat hij hem zijne deelneming aan den oorlog tegen Spanje in de Nederlanden beloofd had, terwijl hij aan Willem I, den vriend van Coligni, reeds tweemaal-honderd-duizend kroonen ter leen, en
ver-

vervolgens ten geschenke gegeven had. (Zie *Bor Ned. Gesch. VI B. bl. 279*). Maar de moord aan Coligni, in Augustus van datzelfde jaar gepleegd, en het bloedbad te Parijs aangerigt, gaf aan den Prins den sterksten spoorslag om eene zaak te handhaven, die, nu men haar in Frankrijk niet door de wapens kon vernietigen, door verraad en de schandelijkste trouweloosheid bestreden werd. Men kan dus zeggen, dat de Parijsche Bloedbruiloft allezins die volharding heeft bevorderd, welke aan onze vaders de verlangde Godsdienst-vrijheid heeft bezorgd. En uit dit oogpunt beschouwd, is deze jammervolle gebeurtenis, voor de vroegere geschiedenis van ons Vaderland en de invoering van de Hervormde Godsdienst in hetzelfde, van groot gewigt.

Zoo veel mij bekend is, bestaat er in onze taal geen aaneengeschalkt verhaal van dit gedeelte der Godsdienstige verdeeldheden in Frankrijk, welke uitliepen op het bloedbad van den Bartholomeus-nacht. Dit bewoog mij om het *Werkje van Curths*, ook door andere *Duitsche Schriften* niet ongunstig bekend, in

onze

onze taal over te brengen, er hier en daar eene aanmerking bij te voegen, en ten besluite een kort overzicht te geven van de gevolgen van den gepleegden moord en der verdere lotgevallen van de Protestanten in Frankrijk. De Hemel beware de menschheid voor de terugkeering van zulke tijden; het licht der waarheid verspreide meer en meer deszelfs glans en kracht, tot verijdeling van alle woelingen des bijgeloofs, opdat de volken van Europa zich gelukkig mogen gevoelen in de belijdenis eener Godsdienst, wier hoofdwet de Liefde is.

W. N. MUNTING.

DE BARTHOLOMEUS-NACHT

EERSTE AFDEELING.

OORPRONG DER GODSDIENSTIGE EN BUR-
GERLIJKE ONLUSTEN VAN FRANKRIJK,
IN DE XVIDe EEUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

Met Philippus den VII. beklomde tak van Valois den Franschen troon. Eene lange reeks van geweldige opschuddingen en omwentelingen, het gevolg van eene gebrekkige staatsgesteldheid, van de zwakke geestvermogens der Regenten en van de geaardheid der Natie, kenmerkt de regering van dezen Vorst, en van zijne onmiddellijke opvolgers tot op Karel den VII. — De verkeerde betrekking, in welke de magt der groote Leenmannen tot die des Konings stond, bragt eene voortdurende botsing van beide krachten te weeg, en verwoestte het geluk der Natie, welke het slagtoffer werd van vreemde belangen, en van hare eigene levendigheid. Eerst in het midden der XVde eeuw scheen de strijd beslissend te zullen zijn voor de koninklijke magt. De staatsregeling van het Rijk verkreeg, onder de opvolgers van Karel den VII., meerdere bepaling

en vastheid. Onderscheidene groote Leenen werden vereenigd met de kroon; de gewapende magt werd niet meer door de Leenmannen, maar door het Hoofd van den Staat, op kosten van den Staat, opgericht; en het Parlement, dat deszelfs oorspronkelijken vorm en bestemming verloor, werd van eene Volksvertegenwoordiging veranderd in het eerste Gerechtshof van het Koningrijk.

Jammer slechts, dat het den Regenten, onder welke deze veranderingen voorvielen, ontbrak aan heldere denkbeelden en verhevene inzigten; dat zij geenen geest bezaten, die alleen het groote en uitstekende omvat, en daarop eene nieuwe orde van zaken grondt. De middelen, van welke zij zich tot vermeerdering van hun aanzien bedienden, ontleenden zij van eene verkeerde en onwaardige staatkunde, en daardoor ondermijnden zij de grondzuilen van hun eigen werk. Lodewijk de XI, een ongevoelige Despoot, zonder deugd en edelmoedigheid, zocht alleen door lage streken en eedverbrekkingen zijne oogmerken te bereiken. Zijn opvolger Karel de VIII. was wel een goedhartiger, maar een zwak Vorst, en zijne oorlogen in Italië bragten het Rijk geene vergrooting toe. Zij hadden echter nog dit gelukkig gevolg, dat zij de ruwe zeden der Natie onder eene zachtere hemelstreek versijnden, en aan derzelver onstuimigheid, welke tot hiertoe op den moederlijken bodem de hevigste uitbarstingen had voortgebragt, eene weldadige afleiding gaven in een vreemd land.

Reeds

- Reeds onder Karel den VIII, en nog meer onder zijn opvolger Lodewijk den XII, een' der beste Vorsten van den tak van Valois, en gedurende de regering van Frans I., gewenden zich de Franschen meer en meer aan den band van wet en orde. Zij waagden het niet meer, met eene vermetele hand het heiligdom der Koninklijke Majesteit aan te tasten; en de krachten van het Rijk, welke zich tot hiertoe in den strijd met zichzelf verbrijzeld hadden, begonnen naar buiten 's lands te werken, en lieten reeds toen haar toekomstig vreeselijk overwigt vermoeden. Maar het tijdstip was nog verre af, waarop Frankrijk als eene star van de eerste grootte onder de Staten van Europa zou schitteren. De stormen der regeringloosheid, welke onder de zwakke zonen van Hendrik den II. de Monarchij op nieuw aangrepen, storteden haar weder in den toestand van hare vroegere staatkundige onbeduidendheid neder, en dreigden haar, gelijk in de tijden van Karel den VI, met eene geheele vernietiging.

Frans de I, opvolger van Lodewijk den XII, beklom in het jaar 1515 den troon van Frankrijk. Het tijdvak van zijne regering is een der merkwaardigsten in de geschiedenis der wereld. De uitvinding der boekdrukkunst, de verandering in het krijgswezen, de ontdekking van Amerika en andere verwijderde werelddoorden, hadden in alle landen van Europa, waarop zij, middellijk of onmiddellijk, invloed hadden, eene geheele omkeering der rede-

lijke en verstandelijke vorming, der staatkundige betrekkingen, ja zelfs van het burgerlijke en huisselijke leven te weeg gebragt. Eene groote menigte van nieuwe denkbeelden kwam in omloop, werkzaamheid en kunstvljt herleefden; want de nieuwe betrekkingen in den koophandel beloofden aan de waren eene rijke en zekere markt; handel en scheepvaart openden voor zich nieuwe wegen, de volken kwamen elkander nader, en verwisselden hunne denkbeelden, gelijk de voortbrengselen van hunne kunstvljt en hunnen grond; de akkerbouw en het tuinieren werden zorgvuldiger behandeld, kunsten en handwerken muntten uit door nieuwe uitvindingen. — Aan de ontdekking van Amerika sloot zich onmiddellijk eene andere groote wereldgebeurtenis, de omwenteling in de geloofsleer der Christelijke kerk, die, bekend onder den naam der *Hervorming*, in de meeste landen van Europa de grootste bewegingen voortbragt. Het is deze Hervorming, welke eenen, tot op onzen tijd toe merkbaren, en hoogstgewichtigen invloed heeft gehad op de staatkundige gesteldheid van Europa, op het burgerlijk leven, op de betere nitlegging der H. S., op de vrije denkwijze der menschen in zaken van de Godsdienst, onafhankelijk van Pausselijk oppergezag, en die, schoon zij met vele menschelijke gebreken en zwakheden gepaard ging, voor den onpartijdigen beschouwer eene weldadige gebeurtenis blijft.

In Frankrijk was ook de invloed van de gemelde groote gebeurtenissen, en van den veranderden geest

geest des tijds merkbaar. De levendige en geestrijke inwoners van dit schoone land, gevoelig en vatbaar voor elken nieuwen indruk, verhieven zich uit den nacht der barbaarschheid, waarin zij gedurende de vorige eeuwen verzonken waren, en, bij den gelukkigen aanleg van hunnen geest, maakten zij weldra eenige opmerkelijke vorderingen in beschaving. Kunsten en wetenschappen, van den zachten bodem van Italië overgeplant aan de andere zijde der Alpen, begonnen onder hen te bloeijen. Frankrijk had zijnen Gougeon, Cousin, Delonne en Ronsard, gelijk Italië zijnen Buonarotti, da Vinci, Palladio en Tasso. Koning Frans was zelf een vriend der wetenschappen en kunsten, hij bezat kunde en smaak, (*) en de oorlogen, in welke hij met Karel den V, zijnen meer gelukkigen vijand, zonder ophouden was ingewikkeld, verhinderden hem niet om te zorgen voor den menschelijken geest. Hij stichtte een aantal nieuwe leerstoelen aan de Hoogeschool te Parijs, hij rigtte eene koninklijke Bibliotheek te Fontainebleau op, riep vreemde kunstenaars en geleerden naar Frankrijk, en was een begunstiger van het talent, bij wien hij het ook ontdekte.

Met

(*) Van daar, dat Calvin aan hem durfde opdragen zijn beroemd werk, *Institutio Religionis Christianae*, met eene voorrede zoo schoon geschreven, dat zij zijne pen tot eene onsterfelijke eer verstrekt.

De Vert.

Met de hoogere beschaving werden ook de zeden verſijnd, en tevens ontving de staats- en burgerlijke geſteldheid eene geheel veranderde gedaante. De ruwe en trotsche Baronnen verlieten hunne donkere burgten, den zetel en de wieg zoo wel van hunne ongebondenheid, als van hunne woeste dengden en ondeugden, en stroomden bijeen aan het hof des Konings, welken zij thans niet meer, als in vorige tijden, beschouwden als hunnen Opper-Leenheer, maar als Monarch; zij werden buigzame Hovelingen, of wijdden zich toe aan de wetenschappen, daar sedert de verandering in het krijgswezen de wapenen niet meer de eenige weg waren, om tot hooge eereposten te geraken. Deze in het oog loopende verandering in het zedelijk en burgerlijk leven van den Franschen Adel werd nog algemeener, toen Frans I. de Kardinalen en voornaamste Prelaten aan het Hof riep, om de hooge Ridderschap tot voorbeelden van zeden-beschaving te verstreken, en toen de vrouwen, die te voren van het Hof geheel verbannen waren, eene voorname rol aan hetzelfde begonnen te spelen, en de verwilderde gemoederen temden door den invloed der schoonheid. Met dat alles bleef er onder het volk en in de kringen der Grooten nog veel over van de ruwe woestheid der vorige tijden, en benevens de bals en tooneelspelen, welke thans waren ingevoerd, gaf men ook de vermaken van vroegeren tijd, de jagt, tournooispielen, en onstuimige zwelgerijen, niet op. Zoo ontwikkelde van lieverlede de verlichting ha-

ren

ren eersten vervrolijkenden glans uit de diepe schaduwen van den ouden nacht der barbaarschheid. Maar de Natie was ongelukkiglijk nog niet rijp voor eene hoogere beschaving. De duisternis, welke van Rome uitging, hield het doordringen van heldere en lichtvolle denkbeelden terug, en Frans zelf was niet zulk een groote en veelomvattende geest, als wel de volken in dat eeuwig gedenkwaardig tijdvak noodig hadden. Een slaaf van zijn temperament, en niet vrij van bijgeloof en godsdienstige onverdraagzaamheid, zien wij hem dikwijls alleen handelen naar hartstogtelijke opwellingen en vooroordeelen, en noch zijn menigvuldige tegenspoed in zijne oorlogen, noch het mislukken van schier alle zijne staatkundige plannen, konden hem wijzer en voorzigtiger maken. De geest der ongebondenheid en der miltzucht ging nog, als een nachtelijk spook, onder de Grooten van zijn Rijk rond. Ook bleven de hoogste eeraambten en waardigheden in den Staat, de groote Stadhouderschappen in de Provinciën, welke hunne Bewindhebbers schier tot Souvereinen derzelve maakten, een uitsluitend, bijna erfelijk eigendom der voornaamste familiën, welke daardoor voor het gezag van den Monarch niet minder gevaarlijk werden, dan de voormalige bezitters van groote Rijksleenen; en deze ongelijkmatigheid, van welke men eerst laat onder Lodewijk den XIV. terugkwam, was een hoofdtrek der volgende onlusten. Hoe ontoereikend, en hoe weinig doelmatig de gestrengte maatregelen waren, die men in

werking had gebragt om de nieuwe godsdienstige gevoelens te onderdrukken, welke zich van de Elve tot over den Rijn hadden uitgebreid; heeft de uitkomst genoeg geleerd. Deze misgrepen, dubbel gevaarlijk in eenen tijd, dat alle hoofden in gisting waren, en onder een levendig, altoos tot uitersten geneigd volk, maakten de regering van Frans I. tot de wieg van dien vreesselijken staatkundigen en Godsdienstigen oorlog, welke uitbarstte onder de opvolgers van zijnen zoon, den Staat schokte tot in zijne diepste grondvesten, de jeugdige bloemen van kunsten en wetenschappen verwoestte, kunstvljt en scheepvaart, welke om dezen tijd in andere landen zulke aanmerkelijke voortgangen maakten, hier onderdrukte, en de Natie op nieuws in een afgrond van verwildering en zedeloosheid stortte.

Frans I. stierf aan de gevolgen van een onmatig levensgenot, en liet na tot erfgenaam van zijne kroon zijn zoon Hendrik II, een zwak en lichtzinnig Vorst, die zich liet beheerschen door eene verouderde Matres. Nog gestrenger en wreeder dan zijn vader, vervolgde hij de aanhangers der nieuwe leer; doch de brandstapels en schavotten, op welke die ongelukkigen werden ter dood gebragt, werkten niets anders uit, dan dat zij het getal der Protestanten vermeerderden. (*)

Be-

(*) Hoe veel menschkundiger handelde dan in zijnen tijd Julianus, de Afvallige, die begreep zich te moeten ont-

Benevens den godsdiensthaat, welke de bewoners van Frankrijk verdeelde, groeide ook, als een natuurlijk gevolg eener zwakke regering, de partijgeest onder de voornaamste geslachten van het Rijk aan, die reeds onder de vorige regering zich had begonnen te ontwikkelen. Zij waren elkander nijdig en vijandig uit staatkundige drijfveren, gelijk de aanhangers der verschillende geloofsbegrippen elkander hateden uit Godsdienstige beginselen. De gisting werd steeds algemeener en gevaarlijker. Alleen een groot en krachtvol Regent, of een Staatsdienaar gelijk Richelieu, had de vlammen kunnen uitblussen, die in het binnenste van den Staat dreigden uit te barsten. Hendrik was zulk een Vorst niet, noch had zulk een Staatsdienaar. Zijn gezag echter kon de uitbarsting tegenhouden, en daarom was zijn onverwachte dood, in den bloei des levens, onder deze omstandigheden, een hoogsttreurig voorval; want zijn zoon en opvolger Frans II. was een jongeling van zestien jaren, en zwak van ligchaam en geest.

Frankrijks ongeluk was het, dat juist in dit zorgelijk oogenblik eene ongewone menigte van, door geboor-

---

onthouden van de bloedige vervolgingen der Christenen, ten einde zijn doel, herstelling van de oude Heidsche Godsdienst, te bereiken. Zie de schoone verhandeling van C. H. van Herwerden *de Juliano Imperatore*, pag. 23, 24.

De Kert.

boorte en persoonlijke verdiensten, uitstekende menschen, op dezen grond elkander moest aantreffen, welke allen, gedreven door eene gelijke eerezucht, naar hetzelfde doel streefden, zonder dat men onder hen een van die uitmuntende en buitengewone geesten vond, die, als starren van de eerste grootte, schijnen geroepen te zijn om elken anderen glans om zich henen te overschijnen, en van de natuur zelve bestemd tot de Opperheerschappij. Het was natuurlijk, dat er eene wrijving der onderscheidene krachten moest ontstaan; en het tijdstip, waarop Frans II. den troon van Frankrijk beklom, bood daartoe de gelegenheid aan. De nieuwe Koning was een kind, minder nog in jaren, dan in verstand; hij was onbekwaam om de teugels der regering zelf in handen te nemen, en men behoefde uit dien hoofde een regentschap. Hoe noodiger dit scheen te zijn, des te gewigtiger en moeilijker was de vraag, aan wie hetzelfde zou worden toevertrouwd? Verschillende mededingers stonden er naar. De voornaamste derzelve waren de huizen Guise en Bourbon, en Katharina de Medicis, moeder des Konings. De Prinsen de Guise grondden hun regt op hun groot aanzien, en op de diensten door hen onder de vorige regeringen aan den Staat bewezen; de rijksgebruiken spraken het regt daarop toe aan de Bourbons, als Prinsen van den bloede, en Katharina beriep zich op de heilige banden der natuur, die haar aan den jongen Vorst verbonden.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Reeds gedurende de regering van Frans I. had zich het huis Guise tot een zoo aanmerkelijk aanzien in het Rijk weten te verheffen, dat de sterfende Koning zijnen opvolger waarschuwde om hetzelfde niet te zeer te laten opkomen. Het was een tak van den ouden Lotharingschen Vorstenstam. Claudius, een broeder van den Hertog van Lotharingen, zette zich in Frankrijk neder, en geraakte in het bezit van het Graafschap Guise in Pikardije, hetwelk Frans I. verhief tot een Hertogdom, waaraan de waardigheid van Pair verbonden was; het eerste, vervolgens zoo dikwijls nagevolgde voorbeeld, dat de waardigheid van Pair gegeven werd aan een persoon, die niet van koninklijken bloede was.

Claudius had door groote daden in de oorlogen van Frans I. geschitterd, en zes zonen nagelaten, wier zeldzame en uitstekende hoedanigheden hen tot Beschermgoden van hun nieuwe vaderland zouden gemaakt hebben, indien niet eene onbeperkte eerezucht hen beheerscht had, welke hen de aangewezen baan verre deed overschrijden. Want, zoo het voor als nog hun plan niet was, de kroon van Frankrijk tot hun huis over te brengen, gelijk een nieuw Fransch Schrijver beweert, zij arbeidden echter met vereenigde krachten daarheen, om hetzelfde

zelve althans tot den hoogsten trap van magt en aanzien te verheffen, en nabij den troon te stellen; en wanneer zij dit doel bereikt hadden, vatteden zij, de ondergeschikte rol van onderdanen verachtende, het roekelooze voornemen op, om aan het hoofd van Valois de kroon te ontrukken, en er hunnen schedel mede te versieren.

De Hertog Frans de Guise, en de Kardinaal van Lotharingen, zijn de beroemdsten onder de zonen van Claudius. Beide uitstekende door zeldzame hoedanigheden van ligchaam en geest, schitterde de een door de wapenen, en de andere door eene wegslepende welsprekendheid, en door den roem eener buitengewone geleerdheid. De Hertog vereenigde met eenen romanesken moed eene beleefde en nederbuigende manier van leven, waardoor hij de harten des volks voor zich innam. Den Kardinaal, die tevens Aartsbisschop van Rheims en de voornaamste Prelaat van Frankrijk was, maakten zijn hoogmoed en zijne hevigheid meer gevreesd dan bemind. De eerste verwierf zich, door de beroemde verdediging van Mets, door de verovering van Calais en Thionville, en door andere schitterende wapenfeiten, onder de regering van Hendrik II, eene regtmatige aanspraak op de dankbaarheid der Fransche Natie zoo wel als van haar hoofd: en de zeldzame eigenschappen van dezen held en van zijne broeders; hunne naauwe verbindtenis met de Hertogin de Valentinois, de Matres des Konings; de echtverbindtenis van de oudste dochter des laatste

sten met den Hertog van Lotharingen, en van hunne nicht, de schoone Maria Stuart, met den Dauphin Frans, omgaven hun huis met den hoogsten glans. Zij maakten zich van lieverlede meester van de voornaamste eereposten en waardigheden, en alle burgerlijke- en krijgs-magten maakten zij van zich afhankelijk. Een talrijke, onder alle standen verbreide aanhang, bevestigde hun aanzien, en om zich nog meer te verzekeren van de toegene- genheid der Geestelijkheid en van alle Katholieke Fran- schen, en derzelver belang aan het hunne te verbin- den, verklaarden zij zich voor de stelligste tegenstan- ders van de nieuwe Godsdienst, en vervolgden derzel- ver belijders met onverbiddelijke gestrengheid. Hun naaste doel, na den dood van Hendrik II, was, het Regentschap te bemagtigen, hetwelk hun, bij de zwakheid van den jongen Koning, tevens het vol- komen bezit van de hoogste magt beloofde: maar aan de bereiking van dit doel stonden de eischen der Bourbons en van de Koninginne Moeder in den weg.

Het huis van Bourbon was door rang, ouderdom en roem niet minder uitstekend, dan dat der Gui- sen, en door deszelfs afkomst het naaste aan het Koninklijke. Philippus III, de eerstgeborene van Lodewijk den Heiligen, was de Stamvader van den tak van Valois; van Robert, den tweeden zoon van Lodewijk, stamden de Bourbons af. Daar de Salische wet de vrouwelijke linie van den troon van Frankrijk uitsluit, zoo ging het regt der troons-

troonsopvolging over op de nakomelingen van Robert, wanneer de mannelijke stam van de linie van Valois was uitgestorven. Dit naaste regt tot de kroon, de groote rijkdommen en bezittingen der Bourbons, de liefde van het Fransche volk jegens hen, en de verdiensten van meer dan éenen afstammeling van dit geslacht, maakten den nijd en de ijverzucht van den regerenden stam tegen hetzelfde gaande.

Meer dan eens trokken in vorige tijden beide partijen het zwaard tegen elkander, en van dien tijd af maakten de Koningen het tot een staatkundigen maatregel, om de magt van het Bourbonsche huis ten naauwste te beperken. Toen de Hertog Karel van Bourbon, welken Frans I. in den beginne tot Connetable verheven had, door de onregtvaardigheid van het Hof aangezet werd om met Keizer Karel V, den vijand van zijn vaderland, in verbinding te treden, werden zijne goederen verbeurdverklaard, en al de overige leden van zijne familie, ofschoon aan zijne misdaad onschuldig, van de gunst van het Hof en van alle staatsbedieningen uitgesloten. Hendrik II volgde de grondstellingen zijner voorvaderen, en de Bourbons zagen zich achteruit geplaatst, terwijl de Guisen zich van alle eerambten en waardigheden meester maakten, waartoe rang en geboorte hun schenen regt te geven.

Met den dood van Hendrik II. waren Anton van Vendome, die, door zijn huwelijk met Johanna van Albret, Koning van Navarre geworden

den

den was, en zijn broeder Lodewijk, Prins van Condé, de hoofden van dit talrijk geslacht. Een schoon gevormd ligchaam, innemende zeden, moed en goedhartigheid, maakten de in- en uitwendige voortreffelijkheid des eersten uit. Voor het overige was hij middelmatig van verstand, zonder vastheid en sterkte van karakter. Zijne handelingen waren steeds de uitwerkselen van vreemde opstoking; van vrouwen en gunstelingen beheerscht, liet hij zich van de eene partij tot de andere overhalen, en viel eindelijk, van beiden bespot, voor eene hem vreemde zaak. In de beeldtenis van den Prins van Condé vinden wij geheel het eigendommelijke van het Fransche nationale karakter uitgedrukt. Een koene, levendige en vurige geest bezielde een klein, maar ten uiterste gevoelig, een gehard en in alle ridderlijke kunsten geoefend ligchaam. Zijne vrolijke aardige luimen, zijne openheid en vrijmoedigheid, en de fijnste wellevendheid maakten hem tot een beminnelijk gezelschapsman, en tot een gunsteling der vrouwen. Zonder een groote en buitengewone geest te zijn, bezat hij verstand, en het vermogen om zaken snel te bevatten, alsmede al de eigenschappen van een voornaam Veldheer. Stout en hartstogtelijk, snel en gewaagd in zijne besluiten, en bezielde met eene gloeiende eerzucht, was zijne onrustige geardheid steeds tot de gevaarlijkste ondernemingen gereed. Doch het ontbrak hem aan kracht en volharding in het uitvoeren van een groot denkbeeld. Hij werd overwonnen door de verleidingen der zin-

ne-

nelijkheid, en zijne ligzinnigheid deed hem niet altoos de strikken vermijden, welke zijne vijanden voor hem spanden. Dit was de reden, dat een strijd, welken hij voor vreemde en eigene regten ondernam, geene groote en beslissende uitkomsten opleverde, en hem niet nader bragt aan het doel, waarnaar hij streefde.

Met tegenzin hadden beide de broeders hunne terugzetting verdragen. Thans traden zij op als tegenstanders van het huis Guise, met hunne eischen op het Regentschap; en de gevolgen van dezen naijver konden ligtelijk vooruitgezien worden. Maar behalve beide deze naijverende geslachten was er nog een persoon, welke gelijke bedoelingen en wenschen als die anderen koesterde, en met hen streefde naar hetzelfde wit. Deze was Katharina de Medicis, weduwe van den overleden Koning, en de heerschzuchtigste vrouw van haren tijd. Met innemende bevalligheid en schoonheid vereenigde zij de schitterendste talenten, maar ook de ondeugendste grondstellingen, door welker aanwending op het dagelijksch leven zij en hare creaturen niet alleen de grootste onheilen over Frankrijk bragten, maar, hetwelk nog schrikkelijker was, ook het karakter en de zeden der Natie gedurende verscheidene geslachten vergiftigden. Zoo lang haar gemaal, de overleden Koning, leefde, had deze beruchte Vorstin in het geheel geen invloed op de staatszaken. Naar het uiterlijk aanzien alleen verdiept in de aangelegenheden en vermakelijkheden van het Hof, wist zij hare

hare onbeperkte ecrzucht zorgvuldig te bedekken onder den sluier der geveinsdheid, en vernederde zich zelfs om aan de gunstelingen van den Koning haar hof te maken. Doch met den dood van Hendrik II scheen eindelijk het gunstig tijdstip gekomen te zijn, om zich voor dezen langen dwang schadeloos te stellen. Het onverdeelde bezit van het opperste Staatsbewind was het groote doel van hare wenschen, en de hoöp om hetzelfde te verkrijgen gróndde zich op de oneenigheid van hare mededingers, de Prinsen van Guise en Bourbon. Zij besloot, de eene partij te begunstigen, om door deze de andere te onderdrukken, of veelmeer over beide te heerschen; en daar de Prinsen van Guise haar de hand tot eene vereeniging boden, werd deze bereidvaardig aangenomen, en het gevolg van deze vereeniging was, dat de partij van Guise eene volkomene zegepraal behaalde op hare tegenstanders. De Hertog Frans de Guise nam het bestuur der gewapende magt op zich, de Kardinaal trad aan de spits van het burgerlijk bewind, en aan de Koninginne Moeder viel het oppertoezicht over al de deelen der Staatsbeheering ten deel. De aanhangers der Guisen verkregen de voornaamste openlijke ambten en eereposten; wie hun niet beviel, werd van dezelve uitgesloten. Hunne voormalige Beschermster, de Hertogin van Valentinois, moest het Hof verlaten. Den Connetable Anne de Montmorencij, wiens overoud en beroemd geslacht, door de banden van bloedverwantschap en van ge-

meenschappelijken haat tegen de Guisen, met de Bourbons vereenigd was, en hetwelk zich door moed, talenten en levenswijsheid tot den stand van Connetable, de hoogste waardigheid van het Fransche Rijk, had verheven, wedervoer een gelijk lot, onder het voorwendsel om hem door eene eervolle rust te beloonen, en de Prins van Condé werd door eene hem opgedragen zending tot den Koning van Spanje, van het Hof en de staatsbezigheden verwijderd. Al de leden en vrienden van de huizen Bourbon en Montmorencij moesten de uitwerking van den haat en de ijverzucht der heerschende partij ondervinden.

DERDE HOOFDSTUK.

De vurige Condé verdroeg met tegenzin de heerschappij der Guisen en de vernedering van zijn huis. Na zijne wederkeering uit Vlaanderen sprak hij te Vendome met zijn broeder, den Koning van Navarre, en meer andere van zijne nabestaanden en vrienden over de middelen, om aan de onregtvaardigheden der heerschende partij paal en perk te stellen. Eenige vurige hoofden in de vergadering gaven den raad om de wapenen op te vatten; doch de meerderheid stemde voor een gematigder gedrag, en de Koning van Navarre nam op zich om naar het Hof te gaan, ten einde, als de oudste Prins

van

van den bloede, de klagten van het huis van Bourbon, over deszelfs vernedering en verwijdering van de Staatszaken, in te brengen, en, ware het mogelijk, het belang van de Koninginne Moeder te scheiden van dat der Guisen.

Maar de zending van Navarre beantwoordde op geenerlei wijze aan de verwachtingen van zijnen broeder, en van zijne vrienden. De Koning, die slechts in den geest en naar het voorschrift der Guisen sprak en handelde, gaf op zijne bezwaren niet dan harde en ongunstige antwoorden, en Katharina de Medicis deed, op zijne voordragt, alleen onbepaalde en onzekere beloften. Hij verkreeg eindelijk, om hem op eene geschikte wijze van het Hof te verwijderen, den naar oogenschijn eervollen last, om de jonge Koningin Elizabeth van Spanje, de zuster des Konings, te begeleiden naar de Spaansche grenzen, en haren gemaal te ontmoeten te brengen. Katharina, welke zeker niet met de magtiger partij der Guisen wilde breken om zich te verbinden met de zwakkere partij der Bourbons, maar echter de laatste niet geheel van zich verwijderen wilde, beloofde hem bij het afscheid, dat zij bij het Hof van Madrid haren geheelen invloed zou aanwenden, dat hij het Koninkrijk Navarre, door Ferdinand, den Katholijken Vorst, aan de voorouders van zijne Gemalin onttrokken, zou terugbekomen, of voor hetzelfde schadeloos zou gesteld worden door eene geëvenredigde bezitting. De ligtgeloovige Vorst stelde zijn vertrouwen op deze verzekering, en de

-05

hoop, welke het Spaansche Hof hem, bij de overgifte der jonge Koningin, aangaande het teruggeven van Navarre gaf, bedwelmde hem zoodanig, dat hij het besluit nam om de uitkomst gerust af te wachten, en zich niet verder te bemoeijen met de aangelegenheden van Frankrijk en de tegenstanders van het huis Guise. Hij begaf zich daarom niet weder naar het Hof, maar naar Bearn, een klein landschap tusschen Frankrijk en Spanje, aan den voet der Pyreneën gelegen, hetwelk hem nog overig gebleven was van de bezittingen der voormalige Koningin van Navarre.

Gansch anders dacht de Prins van Condé. Hij had vast besloten, de vernederingen van zijn huis niet langer te verdragen, aan de Guisen eene heerschappij, welke zij over Frankrijk uitoefenden, te ontrukken, en den zwakken Koning te verlossen uit de banden, met welke zij hem gebonden hielden. In het slot te Laferte, op de grenzen van Champagne, beraadslaagde hij met de voornaamste van zijne aanhangers over de middelen, van welke men zich, ter bereiking dier groote oogmerken, moest bedienen. Het grootste deel der vergadering was van gevoelen om met het zwaard in de hand een einde te maken aan de heerschende partij. Kasper de Coligni, uit het huis Chatillon, Admiraal van Frankrijk, een man van een vast en besloten karakter, van groote dapperheid en krijgskunde, die zijn vaderland de belangrijkste diensten had bewezen, bevond zich met zijn broeder Dan-

de-

delot, den ondernemendsten en onverschrokkensten Franschman, insgelijks bij de vergadering te Laferte. Met tegenzin verdroeg Coligni het heerschzuchtig gedrag van een geslacht, hetwelk zich zoo had ingedrongen; hij was de onverzoenlijke vijand van de Guisen, en meer dan een belang vereenigde hem met de Huizen Montmorencij en Bourbon, welke, gelijk hij zelf, van genen zoo achteruitgezet en verdrukt werden. Doch meer scherpziende en minder door hartstogten verblind, dan de overige deelgenooten der vergadering te Laferte, keurde hij het spoedig en onbezonnen besluit der laatsten af, om namelijk eenen strijd aan te vangen, welke bij de overmagt der tegenstanders, en bij hunne eigene onmagt, niet dan een ongelukkig einde voor hen hebben kon. Hij gaf uit dien hoofde zijne afkeuring van hun voornemen te kennen, en raadde hun daarentegen, dat zij met de talrijke, door geheel Frankrijk verstrooide, onderdrukte en vervolgde belijders der nieuwe leer in verbindtenis moesten treden, waardoor zij zich niet alleen een magtigen aanhang in Frankrijk bezorgen, maar zich ook verzekeren zouden van de deelneming der Koningin van Engeland, en van de Protestant-sche Vorsten in Duitschland.

Deze voorslag vond een algemeenen bijval. Vele leden der vergadering waren zelve heimelijke aanhangers der nieuwe leer, en wenschten aan het Protestantisme in Frankrijk het burgerregt te bezorgen. Men besloot eindelijk eenparig om de heerschende

partij omverre te werpen met behulp der Protestanten, en het met geweld daarheen te brengen, dat het huis van Bourbon aandeel verkreeg aan de regering, en dat de aanhangers der nieuwe leer hunne Godsdienst vrijelijk konden uitoefenen. De Prins van Condé werd gekozen tot het hoofd der onderneming, maar zijne onmiddellijke deelneming moest vooreerst nog een geheim blijven. Dandolot en de Onder-Domheer van Chartres, uit het huis Bourbon-Vendôme, werden belast om de gemoederen der Protestanten te stemmen voor de oogmerken der samenverbondenen.

Zoo werden de eerste geweldige bewegingen voorbereid, welke de kerkelijke scheuring over Frankrijk bragt, in welker gevolg ook hier, gelijk in andere landen van Europa, waar de nieuwe leer indrong, een langdurige en verwoestende Godsdienst- en burgeroorlog was. De brandstof daartoe lag in de gebrekkige staatsgesteldheid van Frankrijk, in de zwakheid der Koningen, in de eer- en heerschzucht der Grooten, die zich bedienden van de Godsdienstige twisten tot uitvoering hunner plannen, in de onverdraagzaamheid der Geestelijken, en in de behandeling der zoogenaamde ketteren; ten aanzien van welke men niet alleen met de uiterste wreedheid, maar ook zonder kracht, en zonder zich gelijk te blijven, te werk ging. (*)

Eer

(*) Niet aan de Hervorming en zuivering der Christelij-

Eer wij de gevolgen der vergadering te Laferte verhalen, is het noodig, vooraf de aandacht te vestigen op de toenmalige burgerlijke gesteldheid der

Pro-

---

ke leer op zichzelf zijn dus al die oorlogen en bloedstortingen te wijten, welke in de zestiende eeuw eene treurige gedaante aan Europa gaven. Maar zulke en dergelijke omstandigheden, als de Schrijver opnoemt, waren oorzaak, dat de Hervorming niet zoo algemeen kon doordringen, en dat uit haar zoo veel bloed en tranen zijn voortgekomen. De Christelijke kerk was toch in leer en zeden al te diep gezonken, dan dat er niet in beide opzigten eene hervorming zou noodig zijn geweest; de wensch, dat men de kerk in de kerk hervormd hadde, is op zichzelf goed; maar men is een vreemdeling in de gesteldheid dier tijden, indien men de mogelijkheid daarvan staande houdt. Het is met den voortgang der Hervorming in de zestiende eeuw gegaan, als met de voortplanting van het Christendom. Tot hoe vele vervolgingen is de uitbreiding der Christelijke leer de aanleiding geweest! Maar welk bezadigd en nadenkend mensch zal nu daarom iets onttrekken aan de innerlijke waarde van de Christelijke Godsdienst? De Hervormers stonden zeker niet, even als de Apostelen, onder de onmiddellijke leiding van den Geest van God; zij waren er verre van af om zich zulk eene onfeilbaarheid aan te matigen; men behoeft dus ook niet, uit eene overdrevene hoogachting voor hen, al hunne daden te verdedigen; maar dit durven wij echter beweren, dat hunne bedoelingen niet onzuiver waren, en dat zij zich in de voortplanting hunner leer steeds vervoegden tot de eenige bron van Godsdienstkennis, de Heilige Schrift.

De Vert.

Protestanten in Frankrijk; omdat wij hen nu wel-
dra uit hunnen tijdelijken toestand, in welken zij tot
hiertoe de onderdrukking hunner vijanden geduldig
en ongestraft over zich lieten gaan, zien te voorschijn
treden, om met het zwaard in de hand regt te vor-
deren, en wraak te oefenen over hunne onderdruk-
kers.

VIERDE HOOFDSTUK.

Het Protestantisme was reeds in het eerste vierde
deel der zestiende eeuw, toen nog alleen Luther
en Zwinglius hetzelfde leerden, naar Frankrijk
gedrongen, en van de vurige Franschen met bijval
en warmte aangenomen. Frans I droeg zelf te-
gen zijnen wil tot deszelfs uitbreidingen in zijn Rijk
bij, door het opnemen van bekwame en geleerde
buitenlanders, die voor een deel heimelijke aanhan-
gers waren van Luthers leer. Gedurende de ver-
warring in het Rijk, na het gevangen nemen van den
Koning in den slag van Pavia, vermeerderde het
getal van hen, die de Hervorming waren toegedaan;
schoon het Parlement zeer gestrengte verordeningen
tegen hen afkondigde, en te Parijs twee dezer on-
gelukkigen liet verbrauden. Frans I, die, in weer-
wil van zijne zinnelijkheid en liefde tot de weten-
schappen, een ijverig Kotholijk was, maakte, na
zijne terugkeering uit de gevangenis, de plakaten
tegen de ketters, meer nog uit staatkunde dan uit
bij-

bijgeloof, nog gestrenger; immers hij ondersteunde de Protestanten in Duitschland, terwijl hij in Frankrijk hen liet pijnigen en aan een langzaam vuur treden. Gewaarschuwd door het voorbeeld van Duitschland, waar de invoering der nieuwe leer zoo veel onrust had verwekt, wilde hij ze van den Franschen bodem verdelgen, om dit Rijk voor dergelijke onlusten te bewaren. (*) Maar de vervolging was te
gruw-

(*) De Boeren-oorlog, en het oproerig ongebonden leven der Wederdoopers, heeft aan de vijanden der Hervorming een voornaam wapen in de hand gegeven om haar te bestrijden als verderfelijk voor den Staat en de rust der maatschappij. Maar behalve dat er reeds vroeger in Duitschland hevige oproeren hebben plaats gehad, zoo was de Boeren-oorlog, in 1525 uitgeborsten, deszelfs begin en voortgang ook verschuldigd aan geheel andere dan godsdienstige oorzaken, en men bedienende zich alleen van de Hervorming als een voorwendsel om des te krachtiger op den ontwaakten geest der menschen te werken. De verdrukking der geestelijke en wereldlijke Heeren, waaronder de landlieden zoo vreesselijk zuchtten, was de ware reden, dat zij door opstand zochten te verkrijgen, wat hun volgens recht en billijkheid geweigerd werd. Belangrijke bijzonderheden omtrent dezen Boerenkrijg, welks verwoestingen nog veel grooter zijn geweest dan die de Beeldenstorm in Nederland heeft aangerigt, vindt men bij *Ströbel, beyträge zur Litteratur des 16 Jahrh. II B. I St.* Intusschen heeft Calvijn op deze beschuldiging reeds zeer schoon geantwoord in de opdragt van zijne *Institutiones* aan Frans I. Eenige hevige schriften, bij-

zon-

gruwzaam om niet te mislukken, en men bleef zichzelf daarbij niet gelijk door eene eenparige voortzetting derzelve ten allen tijde, en aan alle plaatsen. De ondervinding bevestigde ook hier, dat tot uitroeijing van Godsdienstige gevoelens, openlijke teregtstellingen van hen, die Secten stichten, zonder eene gelijktijdige aanwending van andere krachtvolle maatregelen, het ondoelmatigste middel zijn, en gewoonlijk het tegendeel bewerken van datgene, hetwelk men er door verlangt te bereiken, daar zij de in-

---

zonder tegen de *misse* gerigt, die men zelfs aan de deur van des Konings vertrek gehecht had, en hetgeen er in Duitschland was voorgevallen, hadden Frans I zeer ingenomen tegen de nieuwe leer, zoodat hij ten aanzien der Hervorming zich aldus uitliet: « Deze nieuwigheid « doelt op niets anders, dan op de omverwerping der Goddelijke en menschelijke Monarchie! » Hij liet zich echter door sommige achtingwaardige mannen, wien de vervolgingen der andersdenkenden zeer tegen de borst waren, en die aan het sieraad van Duitschland, Ph. Melancthon, kennis hadden gekregen, overhalen, om dezen beroemden man schriftelijk tot eene overkomst in Frankrijk uit te noodigen, ten einde met hem te spreken over de middelen tot opheffing der Godsdienstige verschillen. Melancthon zou deze reize welligt hebben ondernomen, indien de Keurvorst van Saksen het hem niet uitdrukkelijk had verboden. Weshalve hij zich bij den Koning beleefdelijk met eenen brief verontschuldigde. Zie *Camerarius vita Melancth. p. 144—153 et pag. 424, edit. Strobelii.*

De Kort.

ingenomenheid met het aangenomen gevoelen nog grooter maken.

De gestrengheid der regering vermeerderde het getal van de aanhangers van het Protestantisme in Frankrijk, en dit was bijzonder het geval, toen Johannes Calvijn van Noyon in Pikardië, welke door geboorte, taal en zeden aan de Franschen nader vermaagschapt was dan de Duitsche Hervormers, in een van hem nieuw vervaardigd stelsel, waarin hij zich nog verder van de leerstukken en plegtigheden van het Katholicismus verwijderde dan Luther, de verbeterde geloofsleer aan zijne landslieden voordroeg. De nieuwe Hervormer, een hevig en ondernemend man, verbreidde zijn geloofstelsel eerst zelf in Frankrijk, waar hij in de verstandige Koningin Margaretha van Navarre, zuster van Frans I, een beschermer vond; vervolgens deed hij het uit Geneve. Een vloed van schriften, in welke de stellingen der nieuwe leer bewezen, en die der oude bestreden werden, stortte zich uit deze vruchtbare bron over alle provinciën van Frankrijk uit, en van tijd tot tijd traden als leeraars van het Calvinismus (zoo noemde men het stelsel van Calvijn) mannen op, even zoo achtingwaardig door wetenschappelijke kennis, als door redelijkheid en strenge zedelijkheid, zoodat zij op eene schitterende wijze afstaken tegen de onwetendheid en zedeloosheid van het grootste deel der Roomsche Geestelijkheid. Met eene verwonderingwaardige snelheid verbreidde zich de nieuwe
Gods-

Godsdienst onder alle standen en rangen des volks. De schranderste hoofden, de geleerdste mannen der Natie, de rijkste burgerij, de voornaamste Adel, vele Heeren van het Hof, en die de eerste Staats- en Kerkelijke ambten bekleedden, zelfs enige personen van het Koninklijke geslacht, werden in het geheim aanhangers en beschermers van dezelve. Het was in den geest der Natie, dat velen de nieuwe Godsdienst als eene soort van nieuwe mode beschouwden, en dat het eenigermate tot den goeden smaak behoorde, dezelve te belijden.

Te vergeefs vernieuwde Hendrik II, reeds van den aanvang zijner regering af, de strenge maatregelen zijnes vaders tegen de ketters; vruchteloos zag men overal brandstapels opgericht, welke de Leeraars van het Protestantisme verteerden; hoe onverbiddelyker de gestrengheid was, met welke men de aanhangers der nieuwe leer vervolgde, des te grooter werd hun getal. Onder deze omstandigheden sloeg het Parlement gematigdheid voor, daar de volharding der zoogenaamde Ketters en hun Martelaarsdood alleen dienden, om den grooten hoop der Katholijken in verwarring te brengen. Doch deze wijze raad kwam noch overeen met de heerschezuchtige plannen der Guisen, noch met de hebzucht der Hovelingen en Matressen, noch met de onverdraagzaamheid der Geestelijken. Men bewoog derhalve den Koning, om de voorstellen van het Parlement te verwerpen; en vervolging en teregstellingen duurden voort. De Sectengeest was dus genood-

noodzaakt, deszelfs bestaan in het donkere voort te zetten, en deze bedektheid, gepaard met het gemeenschappelijk gevaar, maakte de dweeperij nog gevaarlijker; daar de opgewonden gemoederen er nog meer door verbitterd wierden, en de hand, welke hen vereenigde, nog naanwer werd toegehaald. Traden somtijds enkele Protestanten uit het donkere te voorschijn, waagden zij het om zich voor de nieuwe en tegen de oude Godsdienst te verklaren, dan was vervolging en dood hun lot. De vrijmoedige en onbevreesde Dandelot, de broeder van den Admiraal Coligni, welke eens in tegenwoordigheid des Konings de misse eene goddeloosheid noemde, verloor deswegens den post van Overste-Generaal; en als het Parlementslicd Anne Dubourg, een man van onbezweken deugd, eens in het volle Parlement de verdediging van het Calvinismus op zich nam, werd hij gevangen genomen, en onder de volgende regering levend verbrand.

De dood van Hendrik II verbeterde den toestand der Protestanten niet, zij leefden bij voortduring onder den zwaarsten druk, en beroofd van alle burgerlijke regten. Het gevolg hiervan was de uiterste verbittering tegen hunne onderdrukkers. Doch zij bezorgden hun misnoegen alleen lucht door klagten over de onverdiende hardheid van hun lot, en zij vergenoegden zich, met hunne beden om verbetering van hunnen burgerlijken toestand en om geduld te worden, van tijd tot tijd voor den troon te brengen, zonder dat zij eene daad van

tegenkanting en wraak ondernamen. Hun getal was in het Rijk reeds tot vele duizenden aangegroeid; maar het ontbrak dit groote ligchaam aan een hoofd, om de verstrooide krachten in beweging te brengen, en tot een gemeenschappelijk doel te vereenigen. Nu was er slechts een vreemde schok noodig, om de lang ingehouden woede der vervolgers te doen ontbranden, en tot eene vreesselijke uitbarsting op te voeren.

In dezen toestand waren de zaken der Calvinisten in Frankrijk, wanneer er in de vergadering van Laferte besloten werd, om de belangen van deze geloofsgenooten te vereenigen met die der Bourbons, en zich van hen te bedienen tot vernedering der heerschende partij, waardoor aan de Godsdienstige bewegingen dadelijk eene staatkundige rigting gegeven werd.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Dandelot en de Onder-Domheer van Chartres, die in het geheim de zaken der vergadering van Laferte waarnamen, kweten zich van den hun opgedragen last met een gewenscht gevolg; want hunne uitgestrekte kennis maakte, dat zij weldra menschen genoeg vonden, welke zich tot uitvoering van hunne plannen lieten gebruiken. De merkwaardig-

digste onder deze was een Edelman uit Perigord, met name Godofridus du Barry, Heer van Renaudie, een stoute waaghals, geschikt tot de roekelooste ondernemingen, die den gloeiendsten haat koesterde tegen den Hertog van Guise, en die, daar hij van wege zijne, door dwaze verkwisting verwarde, tijdelijke omstandigheden niets te verliezen had, met blijdschap de hem aangeboden gelegenheid aangreep, om zich te wreken aan zijne vijanden. Er werd eene plegtige zamenzwering gemaakt tot omverwerping der heerschende partij, en Renaudie nam de hoofdrol op zich. De zamengezworenen bragten zoo vele Calvinisten en andere onvergenoegden, als maar eenigzins mogelijk was, in de wapenen. Binnen korten tijd was er eene menigte van menschen in beweging, die uit alle provinciën van het Rijk, te voet en te paard, gewapend en ongewapend, in de grootste stilte naar den omtrek van Blois voorttrokken; waar zij zich, naar het plan der zamengezworenen, den 15 Maart tot een geheel zouden vereenigen. Een zeker getal van hen moest zich alsdan ongewapend in die stad begeben, waar zich toen het Hof bevond, en den Koning een voorstel tot verkrijging van gewetensvrijheid overhandigen. Men kon vooruitzien, dat dit verzoek zou worden afgeslagen. In deze veronderstelling moesten de gewapende benden de verzoekers op den voet volgen, in de stad inrukken, het onbereide Hof overvallen, den Hertog de Guise en den Kardinaal van Lotharingen, benevens

vens hunne aanhangers, nedersabelen, zich meester maken van den persoon des Konings, en hem dwingen, den Prins van Condé tot zijn Stedehouder van het Rijk te benoemen, welke alsdan aan de Calvinisten vrijheid van geloof zou bezorgen.

Dit was het plan der zamengezworenen, hetwelk alleen door spoed en verrassing kon gelukken. Doch bij alle werkzaamheid en geheimhouding der deelgenooten, verkreeg echter het Hof al te vroeg bericht van hun voornemen, en de heerschende partij won daardoor tijd, om zich tegen den haar dreigenden slag in zekerheid te stellen.

Men voerde den Koning, onder het voorwendsel van een plaaziertogtje, uit het openliggende Blois naar het meer versterkte steedje Amboise aan de Loire, tien mijlen verder gelegen; en de Hertog de Guise, welke zich van den verslagen Vorst tot algemeenen Stedehouder des Rijks liet benoemen, maakte schikkingen om de zamengezworenen dapper te ontvangen.

La Renaudie was intusschen met zijne manschappen, onder welke zich een groot aantal soldaten, die zonder dienst, en met de regering ontevreden waren, bevond, bij Blois gekomen. Hier vernam hij het spoedige vertrek van het Hof naar Amboise, en giste tevens, dat zijn aanslag verraden was. Zijn besluit was spoedig genomen; zonder toeyen trok hij naar Amboise, en drong met zulk een spoed tot aan Noise, anderhalve mijl van dit steedje, voort, dat alles wat den Koning omring-

Do over zijne onverwachte verschijning verschrikt stond. Frans II zond, op raad van den Hertog van Guise, den Hertog van Nemours naar Noise, en liet La Renaudie op zijn koninklijk woord verzekeren, dat, zoo de zamengezworenen hem met eerbied en onderwerping hunne bezwaren voordroegen; alsdan hunne vorderingen zouden worden ingewilligd, en hun vergiffenis vanwege hunnen opstand zou worden verleend.

Het woord des Konings nam alle wantrouwen weg. De cedgenooten kozen daarom uit hun midden vijftien personen, en zonden hen in het gevolg van den Hertog van Nemours, op zijne schriftelijke en met den eed bekrachtigde belofte, dat hij hen vrij zou terugbrengen, naar Amboise, om den Koning hunne klagen en vorderingen voor te dragen. Doch naauwelijks waren de afgevaardigden in de stad aangekomen, of zij werden als oproermakers gevangen genomen.

Door deze trouwelootheid ontstoken, breekt La Renaudie, zoodra hij dezelve te weten komt, tegen de stad op, om wraak te nemen. Maar plotseling ziet hij zich omringd van koninklijke troepen, die uit eene hinderlaag aanrukken, en na een langen en hevigen strijd sneuvelt hij met het grootste deel zijner manschap; het overschot werd gevangen genomen of verstrooid. Alleen Cocarville, een van zijne dapperste strijdgenooten, die zich intuschen van eene voorstad van Amboise had meester gemaakt, voer voort zich in dezelve te verdedigen,

tot dat de koningsgezinden de voorstad in brand staken, en hij met al zijne wapenbroeders door de vlammen verteerd werd. Het geheele talrijke leger der verbondenen werd gedood, gevangen genomen en verstrooid, en velen werden nog op de vlugt door de Katholijke boeren verslagen.

Zoo ongelukkig voor hare hoofden liep deze onderneming af, welke bij de Fransche Geschiedschrijvers den naam draagt van de Zamenzwering van Amboise. Zij gaf aan de Prinsen van Guise, wier ondergang zij bewerken moest, de gelegenheid om hun aanzien en invloed te vergrooten, terwijl zij alleen voor de bevestiging van de koninklijke magt schenen te werken. Op hunnen raad werden de gevangenen met de uiterste gestrengheid behandeld. Zij werden als rebellen aan de torens der slotmuren van Amboise opgehangen, of in de Loire verdronken, en hunne aanvoerders gedood. Villemonge, een dezer mannen, doopte, toen hij op het schavot stond, zijne handen in het bloed der voor hem terégtgestelden, hief dezelve ten hemel, en riep om wraak over het onschuldige bloed. Ook werden de vijftien afgezonden, tegen het hun gegeven woord aan, als majesteitschenders ter dood gebragt, niettegenstaande de dringende voorpraak der Koninginne Moeder, der Hertoginne de Valentinois en andere vrouwen, niettegenstaande de Hertog de Nemours, er zich zoo sterk tegen verzette, die over de beschimping van zijnen eed en zijn woord van eer als buiten zichzelf

zelve was. De Kanselier Olivier verontschuldigde deze trouweloosheid daarmede: « dat een Koning « niet verplicht is zijn woord te houden aan weder- « spannende onderdanen. »

Er is geen geschiedkundig bewijs, dat de Prins van Condé en de Admiraal de Coligni een onmiddellijk aandeel gehad hebben aan de Zamenzwering van Amboise, schoon Sabigne, een der gevangenen, in zijne bekentenis hen daarvan beschuldigde, om zijn leven te redden. De Prinsen van Guise zelve twiĳfelden er niet aan, dat de Bourbons en Montmorencij met hunnen aanhang de heimelijke drijfveren van het stuk geweest waren; maar zij vonden goed hunne wraak uit te stellen tot een gelegener tijdstip, en het Hof gaf eene verklaring, in welke de gansche schuld der zamenzwering gelegd werd op de Calvinisten. Aan den Connetable en den Admiraal werden zeer verplichtende brieven geschreven, vol van verzekeringen der koninklijke genade, en de Prins van Condé verkreeg verlof om zich naar Bearn tot zijn broeder, den Koning van Navarre, te begeven. De Koning beloofde, de Notabelen van het Rijk te Fontainebleau bijeen te roepen, en gemeenschappelijk met hen te raadplegen over de dringendste behoeften van den Staat. Het Rijk scheen in rust gebragt, en het aanzien van het huis Guise was grooter dan ooit; maar de vonk tot nieuwe beroeringen glinde onder de asche.

ZESDE HOOFDSTUK.

Den 21 Augustus 1560 werden te Fontainebleau de zittingen der Notabelen geopend in de tegenwoordigheid des Konings, zijner Moeder, en Gemalin en Broeders. Ook bevond zich bij dezelve de Connetabele met zijne zonen, Danville en Montmorencij, en de Admiraal; doch de Koning van Navarre en Condé hadden slechts afgevaardigden gezonden. In de tweede zitting overhandigde de Admiraal aan den Koning een smeek-schrift der Protestanten, waarin zij de overeenstemming van hunne leer met de grondstellingen des Bijbels, en de gebruiken der eerste Christelijke kerk aantoonde, en verzochten, dat hun vrijheid van geweten mogt worden toegestaan. Coligni merkte aan, dat dit geschrift wel van niemand ondertee-kend was, doch dat het gemakkelijk zijn zou de onderteekening van vijftig duizend mannen te verzamelen. De Koning, een bitter vijand van de aanhangers der nieuwe leer, maar door zijne Moeder geoeffend in de kunst van veinzen, nam het smeek-schrift met eene schijnbare welwillendheid aan, liet het openlijk voorlezen, en verlangde, dat de vergaderde Prinsen, Prelaten en Pairs hunne meening over hetzelfde openlijk zouden uitspreken.

Toen

Toen verhief zich vol van gloeienden ijver de Kardinaal van Lotharingen, en donderde met de hevigste scheldnamen tegen het smeekschrift. Indien er vijftig duizend ketters en rebellen in het Rijk zijn, riep hij op een dreigenden toon uit, zoo zijn daartegen een millioen regtzinnige en getrouwe onderdanen bereid, om aan de ware Godsdienst en aan de Majesteit des Konings achting te bezorgen. De Koning vatte toen het woord op, en beval, dat een ieder der aanwezenden, in zijne volgorde, zijne meening moest voordragen. De gematigste leden der vergadering sloegen eene algemeene kerkvergadering voor, om de geloofsverschillen te onderzoeken. De ijverigste Katholijken hielden dit voor overtollig, en verwezen daarentegen naar die algemeene kerkvergadering, welke reeds voor vele jaren te Trente begonnen, en nu, na lang gestaakt te zijn geweest, op nieuw was voortgezet. Het uitvoerigste sprak Johannes van Monlue, Bisschop van Valence, een opgeklaard en geoefend man. Hij schilderde met groote vrijmoedigheid en waarheid af het zedcbederf en de onkunde van de hoogere en lagere Katholijke Geestelijkheid, in tegenstelling van de reinheid der zeden en wetenschappelijke kennis, welke bij het grootste deel der Protestantsche Geestelijken plaats had. Behoeft men er zich over te verwonderen, zeide hij, dat het volk zich door zulk een verleidenden schijn laat verblinden, en zich verklaart voor een stelsel, onder welks aanhangers het zoo veel wetenschap en deugd vindt?

Hij raadde derhalve, ter voorkoming van grootere onheilen, aan de Calvinisten de vrijheid van geloof toe te staan, en eene hervorming der zeden in alle standen, als het ware middel tot wegneming der staatsgebreken, daar te stellen. Ten laatste wendde hij zich tot de Gemalin en tot de Moeder des Konings, en bad haar te verbieden aan hare Staatsdames het zingen van onbeschofte en ontuchtige liederen, van welke hare kamers weergalmden. De voorstellen van den Bisschop, welke velen voor een heimelijken aanhanger der Protestanten hielden, waren niet in den smaak der heerschende partij (*).

Na

(*) Voor het vermoeden, dat deze geleerde en wel-sprekende Bisschop de gevoelens der Protestanten niet ongenegen was, pleit zeer de censuur, welke door de Theologische Faculteit te Parijs den 5 Augustus 1561 werd uitgesproken over een zijner werken, getiteld: *Verordeningen voor de kerspels onder zijn Bisdóm*. Dit boek werd verboden, als behelzende onderscheidene valsche en onregtzinnige stellingen, en geene melding makende van noodzakelijke dingen, als de biecht, de aanbidding der Heiligen, de gebeden voor de dooden. Ook werden nog meer stellingen, getrokken uit zijne leerredenen, door dezelfde Faculteit veroordeeld; omdat zij te gunstig waren voor de aanhangers der nieuwe leer. « Men kan, zegt « Du Pin, aan de meesten derzelve wel een goeden zin « geven; maar de tijd en de persoon maakten ze verdacht. » *Vie Du Pin Nouv. Bibl. des Auteurs Eccles. T. XV. p. 435.*

De Vert.

Nadat er hevige twisten in onderscheidene zittingen waren voorgevallen, werd eindelijk, ten opzichte van de Godsdienstige onlusten besloten, om in het volgende jaar afgevaardigden naar Trente te zenden, en zoo lang de tegenwoordige handelwijze omtrent de ketters, indien zij zich vreedzaam en stil gedroegen, op te schorten. Voor het overige werd bepaald, de Staten in October bijeen te roepen. Na deze besluiten scheidde de vergadering.

De heerschende partij had zich tot hiertoe op de hardnekkigste wijze verzet tegen de zamenroeping der Rijksstanden. Thans deed zij zelve daartoe den voorslag, omdat de Rijksdag een middel moest worden, om den ondergang daar te stellen van den Prins van Condé, en van den ganschen aanhang der Bourbons. Want de Prins verscheen op denzelfden, of hij verscheen er niet. In het eerste geval zou hij gevangen genomen en ter dood veroordeeld worden; in het laatste geval zou hij voor eenen ongehoorzamen en wederspannigen verklaard, en gedwongen worden om Frankrijk voor altijd te verlaten. Schijnbaar billijke gronden kon men voor zulk eene handelwijze gemakkelijk vinden. Hoe zeker moesten de Guisen van hunnen invloed en magt zijn, en hoe ontaard de Natie, dat zij het ondernemen durfden om een Rijksdag bijeen te roepen! eene schrede, welke onder andere omstandigheden hun ondergang heeft te weeg gebracht.

Condé was, in dit gewricht des tijds, in eene

nadere verbindtenis met de Calvinisten getreden (*). Deze geloofsgenooten werden daardoor stouter en van eenen meer ondernemenden geest. Zij hielden op verscheidene plaatsen hunne Godsdienstige samenkomsten met de wapenen in de hand, om zich met geweld te verzetten tegen de stoornissen der Katholijken; en de Sectenaam *Hugenoot*, welke men hun van nu af begon te geven, en welken zij hunnen vijanden met den naam van *Papist* vergolden, vermeenderde, gelijk in alle soortgelijke gevallen.

(*) Het was om dezen tijd, dat de beroemde Theodorus Beza, Hoogleeraar en Predikant te Geneve, door de Koningin van Navarre en den Prins van Condé verzocht werd om zich te Nerac te vervoegen. Men hoopte, dat de wankelmoedige en tot de oude leer geneigde Koning van Navarre, door de welsprekendheid van Beza, voor de Hervormden zou gewonnen worden. De komst echter van Beza, die zich bij deze reis aan veel gevaar blootstelde, had het bedoelde gevolg niet; en toen Katharina de Medicis van Beza's verblijf te Nerac kennis verkreeg, wist zij, uit vrees voor zijnen invloed, het daarheen te brengen, dat de Koning en de Prins van Condé naar Orleans werden ontboden, waar zich het Hof zou ophouden. Beide gingen derwaarts tegen den raad van Beza, die aan zijn lot werd overgelaten, en op zijne terugreize naar Geneve de nasporingen zijner vijanden niet zou ontkomen zijn, zoo hij niet bij nacht ontvlugt ware.

De Vert.

vallen, de dweeprij en den wederkeerigen haat. Zij drongen bij Condé aan om zich openlijk voor hun hoofd te verklaren, en hij gaf hun hoop op de vervulling van hunnen wensch.

De Prins had het plan beraamd, om door zijne zendelingen Bretagne en Pikardie in opstand te brengen, eenige sterke plaatsen in zijne magt te krijgen, en aan de spits van een gewapend leger van Hugenooten naar Orleans te gaan, en den Rijksdag, welke daar zou bijeenkomen, te dwingen, om de Koninginne Moeder en de Guisen van het Rijksbestuur te ontzetten, en hem zelven, zijnen broeder Navarre, en den Connetable tot Regenten des Rijks te verklaren. Zijne aanslagen bleven voor het Hof niet verborgen, en de Bevelhebbers in de Provinciën verkregen den last, om de Hugenooten naauwkeurig gade te slaan, en ieder, die gewapend gevonden werd, te laten nederhouwen. De aanhangers van den Prins zochten de stad Lijon te overvallen; doch dit mislukte geheel. Velen der eersten werden daarbij gevangen genomen en opgehangen, of naar het Hof gezonden, om zich van hunne bekentenis te bedienen tot eene regtshandeling tegen den Prins.

In het midden van October kwam de Rijksdag te Orleans bijeen. De Koning verscheen er zelf aan het hoofd van eene talrijke gewapende magt. Dadelijk werden de burgers ontwapend, alle verdachte huizen met krijgslieden bezet, en allerwege zulke

inrigtingen gemaakt, als of men vreesde voor eenen vijandelijken overval.

De Koning van Navarre, de Prins van Condé en de Connetabcle waren niet gezind om naar Orleans te gaan, en zich te stellen in de magt der Guisen, die thans alles beheerschten, zoodat zelfs de Koninginne Moeder genoodzaakt was, zich op het naauwste aan hen aan te sluiten om haar aanzien te behouden. Maar den Hertog van Guise lag er alles aan gelegen, de twee gehate en gevreesde Bourbons naar Orleans te brengen. Want over hun graf ging de weg naar den troon, en dit graf zou Orleans zijn. Al zijne plannen zouden door hem wegblijven vervallen. Het onvaste karakter van den Koning van Navarre begunstigde zijne wenschen. Deze zwakke Vorst liet zich, door het dringend schrijven des Konings, door de mondelijke uitnoodigingen en beloften van veiligheid van den Marschalk de St. André, die door het Hof tot hem afgezonden was, en door de vermaningen van zijn ouderen broeder, den Kardinaal van Bourbon, een goedhartig en onbeduidend Prelaat, die in de geschiedenis der volgende voorvallen slechts als het werktuig van eenen vreemden wil zich vertoont, verleiden tot het besluit, om zich te voegen naar het verlangen van het Hof, en hij haalde zijn broeder over, om hetzelfde te doen. Eleona van Roij, de Gemalin des laatsten, bezweert hem te vergeefs, om liever een eervollen dood met de

wa-

wapenen in de hand te sterven, dan zijn hoofd zoo onbedachtzaam op het schavot te brengen. Hij is thans ook vast bepaald om naar Orleans te gaan, want zijne ligtzinnigheid ziet het dreigende gevaar over het hoofd. Acht honderd Protestantsche Edellieden bieden zich aan, om de broeders te vergezellen; maar hunne aanbieding werd van de hand gewezen, om geen kwaad vermoeden te verwekken door zulk een talrijk gevolg.

Hoe spoedig hadden zij reden om zich te beklagen vanwege hunne overijling. De Koning, een bloot werktuig, waardoor de Guisen hunnen wil ten uitvoer bragten, ontving hen, bij hunne aankomst te Orleans, met de grootste koelheid, en wierp den Prins voor, dat hij zijne onderdanen vervoerde tot opstand, en zelfs met gevaarlijke aanslagen tegen hem en zijne broeders zwanger ging. Met eene onverschrokken vrijmoedigheid zeide Condé: ik begaf mij herwaarts, om mijne onschuld tegen de lasteringen mijner vijanden te bewijzen! Goed, antwoordde de Koning, dit kan het best door geregteijk onderzoek geschieden! en terstond werd de Prins gevangen genomen, en ook de Koning van Navarre onder een gestreng opzicht geplaatst. Terzelfder tijd werd ook de Onder-Donheer van Chartres te Parijs in de Bastille geworpen, en Dandelot ontkwam alleen een soortgelijk lot door eene overhaaste vlugt. De Admiraal daarentegen, die zich met groote voorzigtigheid gedragen, en reeds in den beginne zich te Orleans had laten

vin-

vinden, werd door den Koning, die overal de rol speelde, hem door de Guisen geleerd, met schijnbare achting behandeld, misschien alleen daarom, ten einde eerst zijn oom, den Connetable, die zich nog altoos verwijderd hield, naar Orleans te lokken.

De dood van Condé was onherroepelijk door de Guisen besloten: alleen om den uiterlijken vorm in acht te nemen, werd er eene commissie benoemd om zijn proces op te maken. Noch zijne tegenwerpingen tegen de wettigheid zijner Regters, noch zijne ontkenning van de tegen hem gemaakte beschuldigingen, dat hij deel genomen had aan de Zamenzwering van Amboise en de overrompeling van Lijon, werden in aanmerking genomen, en hij werd als een oproermaker en Majesteitschender veroordeeld om onthoofd te worden. De Koning bekrachtigde dit vonnis, gelijk men vooraf kon berekenen; doch de voltrekking van hetzelfde werd uit onbekende oorzaken uitgesteld.

De Guisen hadden ook gaarne den Koning van Navarre uit den weg geruimd, en zij lieten zich tegen hunne vertrouwelingen uit: thans kon men het oproer en de ketters met twee slagen het hoofd afslaan. Maar het ontbrak zelfs aan een regterlijk voorwendsel, om hem, even als zijn broeder, te laten veroordeelen, en een aanslag, om hem verraderlijk ont te brengen, leed schipbreuk op de beschuldiging of menschelijkheid van den Koning. Over het hoofd van Condé hing het zwaard des doods. Met elken dag zag hij zijn einde te gemoet.

De

De Guisen hadden den Koning ten uiterste tegen hem verbitterd. Te vergeefs wierp zich de Gemalin van den Vorst voor zijne voeten, en bad met tranen om het leven van haren echtgenoot. Hij heeft mij de kroon en de vrijheid willen ontrooven! hij moet sterven! was het antwoord des Konings, en aan de smeekende vrouw werd niet eens een laatste gesprek met haren Echtgenoot toegestaan. De Koninginne Moeder veinsde de grootste ontroering over zijn ongelukkig lot. Zij stortte tranen in menigte, en bezwoer zijne vrienden in het geheim, dat zij niets vuriger wenschte dan hem te kunnen redden. Met dat alles deed zij echter niets voor hem, of uit vrees voor de Guisen, of omdat zij een afkeer had van den trotschen en hevigen aard van den Prins, en daarom zijn dood niet ongaarne zag.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Zoodanig was de staat van zaken te Orleans, toen er op het onverwachts een voorval plaats had, hetwelk het tooneel plotseling veranderde, en nieuwe betrekkingen en verwarringen te weeg bragt. De Koning, die reeds lang aan een fistel in het oor geleden had, werd op eens zoo hevig ziek, dat men aan zijn leven begon te wanhopen. De Prin-
sen

sen van Guise geraakten in de uiterste verslagenheid. De waarschijnlijke dood van hunnen koninklijken Papil, in wiens naam zij over Frankrijk heerschten, dreigde, hunne magt en trotsche plannen te vernietigen en hen over te leveren aan de wraak van hunne vijanden. In deze gevaarlijke oogenblikken moest er een haastig en beslissend besluit genomen worden. Maar gewoon aan het verachtelijk spel van list en baatzucht, hielden zij zich tevreden, in plaats van met kracht en welberadenheid te handelen, met bij de Koninginne Moeder aan te dringen, dat zij het vonnis tegen den Prins van Condé zou laten ten uitvoer brengen, en ook het proces van den Koning van Navarre laten opmaken, om door den dood van beide de broeders zich en hunne onmondige zonen van de gevaarlijkste vijanden te verlossen.

Doch Katharina was zoo weinig gezind de wenschen van het huis Guise te vervullen, dat zij veelmeer besloten had, den Prins van Bourbon het leven te laten; niet uit gevoel van regt en billijkheid, of ter bevordering van het algemeene welzijn, maar om in hem den Guisen eenen magtigen mededinger tegen te stellen, opdat zij des te gemakkelijker over beide partijen zou kunnen heerschen. Zij liet derhalve den Koning van Navarre heimelijk verzekering geven, dat hij voor zich noch voor zijnen broeder niets te vreezen had, indien hij slechts, in geval de Koning stierf, van alle aanspraak op het Regentschap wilde afstand doen, en eenstemmig met
haar

baar handelen. Nieuwe uitzigten en hoop deden zich thans aan de Bourbons op, en de aankomst van den Connetable, die, op de tijding van het doodsgevaar des Konings, in allerijl naar Orleans gekomen was, vermeerderde den moed van hunne aanhangers. Zij en hunne tegenstanders, de Guisen, bemoeijen zich even ijverig, om zich te versterken door nieuwe verbindtenissen. Beide staan in het denkbeeld om het zwaard tegen elkander te trekken. De Koninginne Moeder verklaart zich openlijk voor geene der vijandige partijen, maar toont zich even welgezind omtrent de eene als omtrent de andere, ten einde zich daardoor te verzekeren van beider onderdanigheid.

Den 5 December stierf Frans II in het achttiende jaar van zijn leven, na eene regering van zes maanden, een Vorst zonder deugd en zonder ondeugd, ongeschikt om zelf te regeren, en daarom een slaaf van eenen vreemden wil. Zijn plotselinge dood gaf aanleiding tot het gerucht, dat hij vergeven was; hetwelk echter niet bewezen noch ook waarschijnlijk is. De Prinsen van Guise hadden geregeerd in zijnen naam, en waren aan hem hunne grootheid verschuldigd. Naauwelijks was hij dood, of zij vergaten hem. Niemand bekommerde zich over zijn ligchaam; zonder eenigen luister werd hij naar St. Denis gebragt.

Karel IX, de broeder des overledenen Konings, die eerst tien en een half jaar oud was, beklom den Franschen troon, en het gelukte der Koninginne

Moeder, door duizend listen en staatkundige kunstgrepen, eene soort van vergelijk té treffen tusschen de twee vijandige partijen; ten gevolge hiervan werd haar, acht dagen na den dood van Frans II, door den vergaderden Staatsraad, waarbij zij zelve, de jonge Koning, en de voornaamste ambtenaren des Rijks tegenwoordig waren, eenstemmig het Regentschap en de Voogdij over den jongen Koning opgedragen, doch zonder den titel van Regentes. De Koning van Navarre werd haar onder den titel van Algemeenen Stedehouder des Rijks tot hulp en raadgever toegevoegd, de Connetable tot Opperste Legerhoofd, de Hertog van Guise, met behoud van zijn Gouvernement, tot Groot Hofmeester verklaard, en aan den Kardinaal van Lotharingen werd op nieuw het bestuur over de Staatsinkomsten opgedragen. De Admiraal en de Maarschalken van Frankrijk werden bevestigd in het bezit van hunne waardigheden; de Prins van Condé en de gezamenlijke gevangenen verkregen hunne vrijheid, en de Koning bewilligde in eene algemeene amnestie, waarvan alleen de hoofden der Zamenzwering van Amboise waren uitgesloten. Door deze bepalingen werd ten minste de nabijzijnde uitbarsting van den haat der partijen, welke bij den dood van Frans II gevreesd werd, tegengehouden. De Koninginne Moeder had het doel van hare listige bemoeijingen, het Regentschap, bereikt, en de Koning van Navarre scheen bevredigd door de ondergeschikte rol, die hem ten deel gevallen

was,

was. Had Katharina, die thans aan het hoofd der regering stond, de groote kunst verstaan, om in dit moeilijk tijdstip de partijzucht te dempen, zoo zou het haar waarschijnlijk gelukt zijn, de rust in Frankrijk te herstellen. Maar zij was ongelukkig genoeg om te besluiten, de oude Italiaansche grondstelling, *divide et impera* (verdeel en heersch), aan te wenden, beide partijen te behouden, dan eens deze, dan weder gene te begunstigen, om de eene door de andere in bedwang te houden en over beide te heerschen. Zoo gaf zij zelve voedsel aan het vuur, hetwelk in het verborgen voortbrandde, en weldra in ligte laaije vlam uitbarstte.

De Rijksdag te Orleans scheidde, zonder iets ten nutte des volks verrigt te hebben. De Guisen zagen met tegenzin, hoe zij van den hoogen trap van magt en aanzien, op welken zij onder de vorige regering geschitterd hadden, waren teruggezet, en stelden alles in het werk om zich weder tot hunne vorige grootheid te verheffen. — Condé, die zich van alle aandeel aan de regering zag uitgesloten, haakte met een ongeduldig verlangen naar eene gelegenheid om wraak te oefenen aan hen, die zijne vernedering bewerkten, en reeds voor hem het schavot gebouwd hadden. De broeders Chatillon deelden in zijnen haat tegen de Guisen. Maar de ijver, welke den Connetable bezielde voor het Katholijk geloof, veroorloofde hem niet om de partij van den Prins te begunstigen, daar hij hem kende als een voorstander van het Protestantisme. Ja, toen

de Condésche partij in eene vergadering der Staten te Pontoise den voorslag liet doen, dat al degenen, welke van Frans I en Hendrik III geschenken gekregen hadden, verplicht zouden zijn die terug te geven, om daarvan een fonds te maken tot vernietiging van de aanzienlijke schulden der kroon, zoo dreef hem de haat tegen de nieuwe leer, en de vrees van een gedeelte van zijn vermogen te zullen verliezen, als die voorslag in werking kwam, om zijne voormalige verbindtenissen met de Bourbon-sche partij te verbreken, en met de vijanden van zijn huis, den Hertog van Guise en den Maarschalk St. André, een naauwen band te sluiten tot bescherming van het Katholijk geloof. De oude veete werd vergeten; en het verbond gesloten door het gemeenschappelijk gebruik van het Avondmaal.

Deze verbindtenis, welke bij de Fransche Geschiedschrijvers den naam draagt van het Driemanschap, vervulde de Koninginne Moeder met de levendigste bekommering; en, om zich tegen de haar aanzien bedreigende gevolgen in veiligheid te stellen, zocht zij den Koning van Navarre daardoor aan zich te verbinden, dat zij zijne dikwerf herhaalde, van den menschlievenden Kanselier L'Hopital (*) en andere leden van den Staatsraad, onder-

---

(*) De Kanselier L'Hopital was een der verlichtste mannen van zijnen tijd, die de hooge waardigheid, welke hij bekleedde, niet anders dan tot welzijn van het Rijk zocht

dersteunde bede om verligting van het harde lot der onderdrukte Protestanten, vervulde. Zij bragt het daarhenen, dat hun wel de uitoefening van hunne

eer-

---

zocht aan te wenden, en die het aan de woelingen der onderscheidene Godsdienstige en Staatskundige partijen moest toeschrijven, dat zijne wijze raadgevingen niet meer nut stichtten. Hij moest deelen in het lot van allen, die zich in zulke tijden van beroering door gematigdheid willen onderscheiden, dat hij aan geene der beide partijen be- haagde. In zijn hart was hij de gevoelens der Protestan- ten toegedaan, schoon hij zich uitwendig aan de Room- sche Kerk hield. Het laatste deed hij, omdat hij vreesde, anders de middelen te zullen missen tot verzachting van het lot der Hugenooten, en omdat hij hoopte, dat de tijd nog eens komen zou, dat hij zich openlijk zou ver- klaren. Katharina de Medicis was zeer bekom- merd over den invloed, welken hij zoude uitoefenen op den geest des jongen Konings. Zij hield hem voor eenen geheimen vijand, die meer te vreezen was dan een open- baren (Mezerai Hist. de France T. III p. 185). Maar indien hij de Protestanten begunstigde, hij deed het toch nimmer door slinksche streken; de grondstellingen, voor welke hij steeds uitkwam, bedoelden het welzijn van het Rijk en van den Koning. Van daar dat Mezerai deze getuigenis van hem geeft: « De onberispelijkheid zijner
« zeden en zijne ondervinding en wijsheid in staatszaken
« zijn door de geheele wereld erkend, gelijk ook, zijne
« onomkoopbare genegenheid voor het heil van den Staat,
« de bewaring der wetten, de verligting van de rampen
« des volks, en zijne grootmoedigheid om steeds tegen-
« stand te bieden aan de onregtvaardigheden der vermo-

erdiens verboden bleef, maar dat er ook verder geene vervolging wegens geloofszaken zou plaats grijpen.

Doch deze zonderlinge, onbepaalde en onvolkomene schikking voldeed geenszins aan haar oogmerk. In plaats van den toestand der Hugenooten te verbeteren, werd zij veel meer eene bron van nieuwe verdeeldheden tusschen de beide Godsdienstige partijen, welke niet zelden op bloedige tooneelen uitliepen, en weldra herriep men zelfs, op de dringendste voorstellen der Guisen, in eene plegtige zitting van het Parlement, de toegestane vergunning, en er verscheen een nieuw edict, hetwelk bepaalde: « dat aan de Protestanten alle vergaderingen met of zonder wapenen ten strengste verboden waren, dat niemand in het Rijk naar andere dan naar de gebruiken van het Roomsche-Katholieke geloof leven mogt, en dat elk oproerig gesprek of handeling scherp zou gestraft worden. »

Katharina de Medicis waagde het niet, tegen

te

« genden; hetwelk hem de goedkeuring van alle braven « verworven heeft. » (Hist. de France, ib. p. 296.) Hoewel Beza het in hem afkeurt, dat hij niet openlijk voor zijne betere gevoelens omtrent de Godsdienstleer is uitgekomen, getuigt hij echter van hem: « Sed ecquis illius « memoriam non celebravit, qui, ut aliis consuleret, seipsum tamdiu pene neglexit. » (*Beza in Iconibus*, folio V. iij.)

De Vert.

te spreken, ten einde zichzelf niet van ketterij verdacht te maken en aan den haat der talrijke Katholijken bloot te stellen, schoon de geheele onderdrukking der Hugenootten niet in haar plan lag, en wel thans het minste, daar het aanzien der Guisen op nieuw begon te rijzen. Om den Prins van Condé en den Admiraal de Coligni gerust te stellen, welken zij reeds lang beloofd had, het lot der Protestanten te verbeteren, en die haar thans de bitterste verwijten deden over het verbreken van haar woord, gaf zij aan den Admiraal de toezegging, dat zij den reeds lang gekoesterden wensch van een mondgesprek tusschen beide de geloofspartijen zou bevorderen.

Zulk een gesprek werd ook nog in hetzelfde jaar (1561) in de Abtdij te Poissi tusschen de beroemdste Leeraars van beide de Godsdienstige partijen, in de tegenwoordigheid van den Koning, van het geheele Hof, en van vele Pairs en Prelaten gehouden. (*) Maar het eindigde, gelijk alle Godsdienst-

---

(*) In de kerkelijke geschiedenis van Frankrijk is dit gesprek, te Poissi gehouden, zeer merkwaardig, ook om der gevolgen wille, die hetzelfde voor de zaak der Hervorming gehad heeft. De Kanselier L'Hopital, die steeds tot gematigdheid raadde, en een vijand was van alle geweldige maatregelen tegen de andersdenkenden, maakte de vergadering opmerkzaam, dat het kwaad, hetwelk Frankrijk drukte, een spoedig herstel vorderde. Dit herstel kon niet komen van een algemeen Concilie; want

stige twistredenen van dezen aard geëindigd zijn, en noodzakelijk eindigen moeten, daar elke partij de

---

behalve dat dit te laat was, zoo zou het komen van buitenlanders, die met de zaken van Frankrijk onbekend waren, en van den Paus afhankelijk waren. De tegenwoordig zijnde Leeraars hadden veel betere kennis van de rampen, die het Rijk torschte, en daar zij van gelijken landaard waren, hadden zij veel meer geschiktheid om genezing aan te brengen. Hij vermaande allen om tot hetzelfde doel zamen te stemmen; dat de meer kundigen niet laag zouden nederzien op hen, die minder geoefend waren, en deze de meerdere gaven der anderen niet zouden benijden; dat men alle spitsvondige redeneringen moest aan eene zijde zetten, en zich niet zoo afkeerig betoonen van de Protestanten, daar zij broeders waren, door denzelfden doop gedoopt, en aanbidders van denzelfden Christus. Met eene redevoering, welke zulke gematigde en regt Christelijke gevoelens behelsde, opende de Kanselier de vergadering; waarna de beroemde Beza verlof ontving om in naam zijner geloofsgenooten te spreken. De waardigheid en de warmte, met welke hij het woord voerde, boeide aller aandacht, tot dat hij, gekomen zijnde aan de leer van het Avondmaal, zeide: «vraagt «gij ons, of wij Christus van het Avondmaal uitsluiten? «zoo antwoorden wij: *neen!* Maar spreekt gij van de «plaats en de verwijdering van den menschelijken en «Goddelijken Christus, zoo stellen wij: *dat zijn lig- «chaam zoo verre verwijderd is van het brood en den «wijn, als de hemel van de aarde.*» Deze laatste uitdrukking, welke niet anders was dan eene *wending der welsprekendheid*, haarde groote doch ongegronde erger-
nis.

de grondstellingen, welke zij verdedigt, voor onomstootelijke waarheden houdt. Het bewerkte daarom

---

nis. Beza beschrijft zelf de uitwerking van dit zijn gezegde aldus: (Hist. Eccles. Livr. IV p. 516) « deze ééne uitdrukking, (hoewel er vele andere gebruikt zijn, die niet minder met de leer der Roomsche Kerk strijden) was oorzaak, dat de Prelaten begonnen te morren en gedruisch te maken, van welke sommigen zeiden, *hij heeft God gelasterd*, anderen stonden op om heen te gaan, kunnende het niet erger maken vanwege de tegenwoordigheid des Konings. De Kardinaal de Tournon, Deken van de Kardinalen, die op de eerste plaats zat, verzocht aan den Koning en de Koningin, dat men Beza stilzwijgen mogt opleggen, of dat het hem en zijn gezelschap mogt vergund worden om te vertrekken. De Koning, noch een der Prinsen stond op, en gaf vrijheid om de taak te voleindigen. » Toen er stilte gekomen was, sprak Beza: « Mijnheeren! ik bid u om te letten op het besluit, hetwelk u zal tevreden stellen! » Daarop keerde hij tot zijn stuk terug, hetwelk hij tot aan het einde vervolgde. — De ergernis, die de Prelaten aan de uitdrukking van Beza namen, noemde ik ongegrond. Of wisten zij niet, dat de Hervormde Leeraars van gevoelen waren, dat de menschelijke natuur van Jezus Christus, voor altoos in den hemel zijnde, niet op meer dan eene plaats zijn kon? Indien Beza dus, zonder deze vergelijking te gebruiken, alleen en eenvoudig gezegd had: « wij gelooven, dat het ligchaam van Jezus Christus niet in het Sacrament des Avondmaals tegenwoordig is, » dan had hij immers in den grond der zaak hetzelfde gesproken? En moest hij, naar het doel der verga-

om ook de vereeniging van de verschillende gevoelens niet, welke men er van gehoopt had, maar maakte de scheuring alleenlijk nog ongeneeslijker.

De Calvinisten, intusschen, verkregen door deze behandeling der zaak eene menigte nieuwe geloofsgenooten; doch zij verloren daarvoor weldra eenen hunner vroegste aanhangers, den Koning van Navarre, die het Protestantisme vaarwel zeide, en tot de Katholieke Kerk overging. De gronden, welke den wankelmoedigen Vorst tot deze daad bewogen, zijn onzeker. De Katholijken beweren, dat hij zich door het gesprek te Poissi hebbe laten overtuigen van de dwalingen van het Calvinismus. Doch waarschijnlijk waren zijne beweegredenen, die zijn besluit bepaalden, meer wereldsch, namelijk, de hoop op eene gemakkelijker herkrijging van zijn Koninkrijk Navarre, of van iets dat daartegen opwoog, waarmede men hem vleide, en de jaloersheid, dat zijn broeder Condé een grooter aanzien had bij de Hugenooten. Welligt had zelfs zijne liefde voor de schoone Beraudiera, eene der

ver-

---

dering, niet onbewimpeld de gevoelens der Hervormden voordragen? Het doet waarlijk geen eer aan het verstand van deze Prelaten, dat de klank der woorden hen zoo verbitteren kon. — Over deze zamenpraak te Poissi verdient gelezen te worden: *Witsius Misc. Sacr. T. I p. 840—859. Schlosser leven van Beza bl. 130 enz.*

De Vert.

verleidelijke Hofdames der Koninginne Moeder, deel aan zijnen afval. Onmiddellijk na dezen eersten stap deed hij een tweeden, die nog meer in het oog viel, en nog onverwachter was. Verleid door de kracht van den Pausselijken Legaat, Kardinaal van Este, en den Spaanschen gezant D. Juan Maurigüez, vereenigde hij zich met het Driemanschap, en trad daardoor met den Hertog van Guise, den doodvijand van zijn huis, in de naauwste verbindtenis. De Hugenooten wreekten zich, over zijnen overgang tot het Katholicisme en de partij der Guisen, met spotliedertjes, en zijne Gemalin, de ijverigste Protestantsche vrouw in Frankrijk, verliet, uit verdriet hierover, met hare beide kinderen het Hof, en begaf zich naar Bearn, waar zij altoos gescheiden van haren gemaal leefde.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De vereeniging des Konings van Navarre met het Driemanschap, gaf aan de partij der Guisen zulk eene aanwinst, dat de Koninginne Moeder, welke steeds met eene ijverzuchtige bezorgdheid waakte voor de bewaring van haar aanzien, in de uiterste bekommering geraakte. Om zich tegen het overwigt dezer partij in veiligheid te stellen, geloofde

zij, dat zij de tegenstanders derzelve, den Prins van Condé en de Hugenooten, moest begunstigen en voor haar belang zoeken te winnen. Zij bragt het daarom in de vergadering der Staten te St. Germain daarheen, dat men aan de Protestanten andermaal door een nieuw edict toestond om hunne Godsdienstige zamenkomsten in de voorsteden, en op andere open plaatsen, ongewapend en in het bijzijn van de overigheid der plaats te houden, tot dat de Koning of de algemeene Kerkvergadering iets anders daaromtrent zoude beschikken.

Deze vergunning had intusschen geen ander gevolg, dan dat zij den haat en de verwarring vermeerderde; want zij verbitterde de Katholijken zonder de Hugenooten teyreden te stellen. Het getal der laatsten was reeds zoo zeer toegenomen, dat men twee duizend vijf honderd Calvinistische gemeenten of kerken in het Rijk telde. De groote menigte van hunne geloofsgenooten en het zoo even vermelde edict, gaven hun moed om zich vrij te maken van den dwang, en naar eene onbeperkte toelating te staan. Aan den anderen kant zochten de Katholijke ijveraars, die van hunne Geestelijken en van de aanhangers der Guisen aangehitst werden, de vijanden van hun geloof in het genot der hun verleende vergunning, waar zij slechts konden, te verhinderen. De wederzijdsche verbittering steeg daardoor tot een hoogen trap; en eene gebeurtenis, welke toevallig of met opzet plaats had, stortte olie in den gevaarlijken gloed, zoodat dezelve in

ligte

ligte laagje, verterende vlam opsteeg.

Katharina had, op het verlangen van den Koning van Navarre, Coligni van het Hof verwijderd, nadat ook de leden van het Driemanschap zich aan hetzelfde onttrokken hadden. De Prins van Condé bevond zich te Parijs, en de Koning van Navarre, die alleen van de tegenpartij aan het Hof achtergebleven was, wenschte den Prins uit de hoofdstad te verwijderen, hetzij omdat hij van zijn oponthoud onlusten vreesde, hetzij uit ijverzucht van wege het groot aanzien, waarin de Prins bij de Hugenooten stond. Doch hij waagde het niet, zich alleen tegen zijnen broeder aan te kanten, en eischte daarom den Connetable en den Hertog van Guise op, met een talrijk gevolg naar de hoofdstad te komen, en hem te helpen in het verdrijven van den Prins. De Hertog, die zich ophield te Joinville, was terstond gereed, de vordering van zijne medeverbondenen op te volgen, en ondernam de reize naar Parijs in gezelschap van zijnen broeder den Kardinaal, en gevolgd van een groot aantal Edellieden en twee vanen ruiters.

Den volgenden dag (1 Maart 1562) kwam hij tegen den middag in het stadje Vassy, in Champagne, en liet voor zich in de kerk dier plaats een mis lezen. De kerk lag voor de stad, en in eene nabijgelegen schuur hield de gemeente der Hugenooten, zes- tot zeven-honderd mannen, vrouwen en kinderen, hare Godsdienst. De Hertog liet aan de Protestanten, die juist met het zingen der psalmen

be-

bezig waren , als de Priester om de mis te lezen voor den altaar trad , weten , dat zij zouden ophouden met het zingen tot dat de mis geëindigd was ; maar de eisch werd afgeslagen. Ondertusschen waren eenigen van zijn gevolg , uit nieuwsgierigheid , of met een strafwaardiger oogmerk , naar de schuur gegaan , en met de oppassers aan den ingang in woordenwisseling geraakt. Op schimpwoorden volgden slagen , en in de hevigheid van het gevecht , of ook misschien overlegd en naar een zeker plan , lossen twee Duitsche Edellieden des Hertogs hunne bussen en pistolen op de Hugenooten. Meer dan een hunner wordt gedood en gewond. Het geraas wordt grooter. De Hertog zelf komt er bij en dringt onder de vechtenden om rust te weeg te brengen , of wraak te oefenen ; de gevoelens daarover zijn verdeeld. Maar een steenworp in zijn gezicht noodzaakt hem , zich te laten wegbrengen. De kwetuur was van geene beteekenis , maar zij was het teken tot een gruweltooneel. De gezellen van den Hertog , gewapend met bussen en zwaarden , bragten meer dan zestig van de weerlooze Hugenooten om het leven. De overigen werden verstrooid , en de gewonde Geestelijke redde zich over het dak in de nabijgelegen huizen.

Nadat het oproer geëindigd was , liet de Hertog den Burgemeester der stad roepen , en deed hem verwijten over zijne toegevendheid jegens de Ketters. Hij verontschuldigde zich met het nieuwste edict , hetwelk den Hugenooten regt gaf tot openlijke za-

men-

menkomsten buiten de stad. Toen riep de Hertog in toorn uit, terwijl hij zijne hand aan den degen sloeg: deze zal het verdoemde edict in stukken hakken! Vervolgens reisde hij voort naar Parijs, en werd met algemeen gejuich ontvangen. Condé was genoodzaakt, de hoofdstad te verlaten, en de Koninginne Moeder, welke zich geheel aan het geweld van het Driemanschap zag overgegeven, deed hetzelfde, en bragt den Koning naar Fontainebleau, waar zij meende vrijer en onafhankelijker te zijn. Zij gaf aan het Driemanschap de verzekering, dat zij zich vast aan de partij der Katholijken houden zou; tevens echter beloofde zij ook aan Coligni en Condé, zich met hen te zullen vereenigen, zoodra zij krachten genoeg gewonnen hadden om aan hunne vijanden het hoofd te bieden. Zoo voedde de valsche en verderfelijke Staatskunde van deze Vorstin het gedrocht der tweedragt, terwijl zij te gelijker tijd beide de vijandige partijen begunstigde, en zoo, door hare waardigheid als Regentes des Rijks, den haat der eene tegen de andere bekrachtigde, en aan elk een voorwendsel liet om hare zaak voor de regtvaardige te verklaren.

Het voorgevallene te Vassi had alle gemoederen in de grootste gisting gebragt. De Katholijken verhieven den Hertog van Guise in zijnen ijver tegen de Ketters hemelhoog. Zij vergeleken hem bij Mozes en Jehu, welke, door het storten van het bloed der Goddeloozen, hunne handen heilighden, en de lof van den Christelijken held zweefde op

op aller tongen. Maar de Hugenootten noemden, in het gevoel hunner smart en van hun billijk ongenoegen over het vermoorden van hunne onschuldige geloofsgenooten, de bloedige daad en het verbreken van het aan hen gegeven woord, eene schending der openlijke trouw, eene openlijke oorlogsverklaring; en hunne Leeraars riepen van den kansel een wee uit over de moordzuchtige Papisten.

Het teeken der bloedstorting was thans gegeven; wraak en wedervergelding wetteden de zwaarden, en meer moordtooneelen, welke het voorspel van een lang en verschrikkelijk Drama waren, volgden op dat van Vassi.

Het oogenblik der lang gevreesde uitbarsting was daar. De Prinsen van Guise hadden vast besloten, wat het ook kosten mogt, zich weder te verheffen tot dien trap van magt en aanzien, op welken zij stonden onder de regering van Frans II. Het grootste gedeelte der Katholijken en van hunne Geestelijkheid was aan hunne zijde, en bereid om de wapenen voor hen op te vatten; want zij hielden hen voor de beschermers en verdedigers van hunne Godsdienst, welke zij geloofden in gevaar te zijn, en zelfs de Connetable en de Koning van Navarre vernederden zich om Satelliten van dit huis te zijn, en storteden hun bloed voor deszelfs verheffing, terwijl zij meenden werkzaam te zijn voor hun eigen belang en voor hunne Godsdienst.

Aan den anderen kant blijft den Prins van Condé niets overig, als zich weder voor altoos
uit

uit zijn vaderland te verwijderen, de regten van zijn huis op het toekomend bezit van den Franschen troon te laten varen, en zijne talrijke geloofsgenooten, welke in hem hunnen beschermers zien, over te laten aan de vervolgingen van eenen onverzoenlijken vijand, of, tegen den vijand van zijn leven, van zijn geslacht, en van zijn geloof ten openlijken strijd op te treden. Zijne hulpmiddelen zijn niet te vergelijken met die der tegenpartij; maar hem blijven toch overig zijn stoute ondernemende geest, de bijstand van een aantal krijgskundige en dappere mannen, en de geloofsijver der Calvinisten, welke zich des te getrouwer en vaster aan hem houden moeten, dewijl dezelfde slag, die hem ter neder werpt, ook hen verpletteren moet. Hij heeft tot den strijd besloten; en zoo is de burgerkrijg beslist, welke gedurende dertig jaren in Frankrijk woedde, en een stroom der schrikkelijkste onheilen over het ongelukkige land uitstortte.

TWEEDE AFDEELING.

DE OORLOG DER HUGENOOTEN TOT AAN
DEN VREDE VAN ST. GERMAIN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Het voornemen is niet, om hier eene uitvoerige geschiedenis van eenen oorlog in al deszelfs bijzonderheden te leveren; maar alleen een beknopt tafereel van de merkwaardigste gebeurtenissen in de vroegere tijdperken van dezen oorlog, tot op het ontzettende voorval, hetwelk een gevolg van denzelfden was. Ook is het algemeen belang, dat de geschiedenis van dezen oorlog over het geheel verwekt, slechts gering, hoe aandachtwekkend dezelve ook in eenige punten zijn moge. Wij zien hier geen strijd van een vereenigd talrijk volk voor een gemeenschappelijk belang, voor eene groote nationale aangelegenheid; hier treffen wij geene verhevene, de menschheid vereerende bedoelingen, geene uitstekende deugden, geene wonderbare en verrassende uitkomsten aan. Het is een partijgeest van enkele

fac-

factiën, tot bereiking van eigenbatige oogmerken, waarbij echter de betamende zucht naar vrijheid van Godsdienst en geweten, bij duizenden eene zeer voorname rol speelt. Eene listige, heerschzuchtige vrouw, een paar eergierige Grooten, welke hunne hand naar de kroon uitstrekten, en wien het echter aan moed ontbreekt om de aangevangen misdaad te volbrengen, en een aantal ijverige Priesters vinden wij als hoofdpersonen op het tooneel; heerschzucht en geestdrijverij zijn de drijfveren, en de geheele handeling is meer een verward weefsel van list en streken, van misdaden en laagheden, waarin zelfs sommige groote daden hare waarde verliezen, dan een openbaar werken en streven eener groote mate van natuurlijke- en geest-kracht, en dan een edele kampstrijd van onverschrokkenheid en heldenmoed.

Met eene gelijke ligtzinnigheid grijpt men de wapenen aan en legt ze weder neder, sluit verdragen en verbreekt ze weder, en verwisselt het zwaard met den rooversdolk. De Guisen en de Bourbons, het Katholicisme en het Protestantisme zijn de strijdende partijen; Katharina de Medicis maakt eene derde partij uit, welke wel openlijk zich voor de Guisen en het Katholijke geloof verklaart, maar ook, wanneer het haar kleine belang schijnt te vorderen, de Bourbons en de Protestanten begunstigt, om den strijd van beide partijen, waarvan zij alleen de bestendigheid en de zekerheid van haren invloed hoopt, te doen voortduren.

Van al de hoofdpersonen is Coligni de eeni-

ge, welke, tot de laatste treurige gebeurtenis van zijn leven, karaktermatig, en zichzelf gelijkblijvende, handelt, die zijn doel standvastig en onbewegelijk achtervolgt, tot dat hem eindelijk ook eene ongelukkige inbeelding zijne grondstellingen doet verlaten.

Reeds aan het slot der vorige afdeeling is opgemerkt geworden, dat de Prins van Condé door de overmagt der Guisen en van het Driemanschap gedwongen werd, Parijs te verlaten. Hij begaf zich vooreerst naar Meaux en vervolgens naar Laferte, vast besloten hebbende om de wapenen op te vatten, waartoe de Koninginne Moeder hem zelfs schier opgeëischt had. Hij verzamelde zijne aanhangers, en rustte zich toe tot den strijd, en zijne tegenpartij deed hetzelfde. Elke partij ging zwanger van het voornemen om zich meester te maken van den persoon des Konings, en aan hare ondernemingen, door het geheiligde aanzien der Majesteit, den schijn te geven van regtmatigheid. Doch daar den Prins van Condé die hulpmiddelen ontbraken, waarover zijne tegenstanders gebieden konden, zoo kwamen deze hem voor. De Koning van Navarre, de Hertog de Guise en de Connetable begaven zich naar Fontainebleau, en dwongen den Koning, hen te volgen naar Parijs, onder het voorwendsel, om hem tegen het gevaar, van door de Calvinisten overrompeld en opgeligt te worden, te beveiligen. De Koningin is genoodzaakt hen te vergezellen, hoe ongaarne zij zich ook naar een oord begeeft, waar de partij der Guisen een

be-

beslissend overwigt heeft. Maar eene meesteres in de kunst van veinzen, onderdrukt zij haar ongenoegen, en betuigt aan den Koning van Navarre, dat zij, als eene goede Katholijke, zich niet zou afscheiden van de partij harer geloofgenooten; maar heimelijk schrijft zij aan den Prins van Condé, dat men haar en den Koning met geweld naar Parijs gevoerd had; zij hoopte echter niet, dat hij den Koning verlaten zou. Twee dagen na de afreize van Fontainebleau kwam de Koninklijke famielje met hare begeleiders te Parijs aan. De jonge Koning weende, daar hij vreesde van zijne vrijheid te zullen beroofd worden, en Katharina zelve kon haar misnoegen niet geheel verbergen. Maar de Hertog de Guise bekommerde zich, noch over de tranen van een kind, noch over den toorn van eene beleedigde vrouw. Verheugd, dat hij zijn doel bereikt, en den Koning in zijne magt gekregen had, zeide hij half schertsende tot zijne vertrouwelingen: « het geluk van den Staat volgt mij altoos, vrijwillig of gedwongen, op den voet! »

Intusschen was de Prins van Condé met zijne aanhangers, en zoo vele gewapenden als hij had kunnen bijeenbrengen, van Laferte opgebroken, en had zijnen togt naar Fontainebleau genomen. Maar toen hij in de nabijheid van Parijs kwam, en hier vernam, dat de Katholijke partij zich reeds meester had gemaakt van de Koninklijke famielje, begaf hij zich onverwijd naar Orleans. Deze oude en beroemde stad is, uit hoofde van hare ligging, eene

gewigtige militaire post, en reeds te Laferte had de Prins besloten, haar te bemagtigen en tot eene wapenplaats te maken. De stoutmoedige Dandelot was, aan het hoofd van een korps vrijwilligers, derwaarts reeds vooruitgesneld, om door overrompeling, en met behulp van eene geheime verstandhouding met de Hugenootsche inwoners, zich meester te maken van eene der stads poorten. De Prins van Condé volgde hem thans met het overige zijner manschap. Toen hij nog maar eenige uren van Orleans verwijderd was, houdt hij op eenmaal den teugel van het paard op, en blijft onbewegelijk staan. De schrikkelijke gevolgen van den burgeroorlog, waarvan hij nu voornemens was het eerste tooneel te geven, komen hem op eens in derzelver afschuwelijke gedaante voor den geest, en een donker voorgevoel van zijn eigen treurig lot treedt met huivering voor zijne ziel. Alle moed en standvastigheid verlaten hem in dit beslissend oogenblik. Diep ontroerd staat hij daar, zonder te weten, waartoe hij besluiten zal. Eindelijk keert hij zich tot den Admiraal, die juist daarbij kwam, en deelt hem zijne gewaarwordingen en twijfelingen mede. Thans is het te laat om te overleggen, antwoordt Coligni, die niet gewoon was een besluit, eenmaal door hem genomen, weder op te geven; thans moeten wij voortvaren en Dandelot ter hulpe snellen, die in dit oogenblik waarschijnlijk reeds in den strijd is ingewikkeld, en onzen bijstand behoeft. Gij hebt recht, hernam de Prins met een zucht,

wij zijn reeds zoo diep in het water gegaan, dat wij hetzelfde of uitdrinken, of daarin omkomen moeten! Zonder ophouden zette hij nu den togt naar Orleans voort, en als hij nader aan de stad kwam, bevestigde hem het geknal der bussen en het luiden der stormklokken, dat het vermoeden des Admiraals volkomen gegrond geweest was. Dadelijk snelde hij aan de spits zijner geheele ruitery met lossen teugel voorwaarts, en kwam ter goeder ure te Orleans, om Dandelo, die zich zoo even van eene stads poort had meester gemaakt, in het behaalde voordeel te kunnen ondersteunen. De strijd werd met vereenigde krachten voortgezet, en eindigde met de verovering der stad. Condé deed zijn intogt als overwinnaar (in Maart 1562), en de geestdrijvende Hugenootsche soldaten plunderden en verwoesteden kloosters en kerken; doch de bijzondere eigendommen bleven verschoond (*). De Prins

---

(*) Hoe Beza over dit plunderen dacht, blijkt uit hetgeen hij er over schrijft aan Calvijn: « Niets kwelt
« ons meer, dan de wanorde van onze eigene geloofsge-
« nooten; ik heb haast lust om mij sterker uit te druk-
« ken. De drift om alle altaren omverre te werpen, is
« zoo groot, dat ik zelfs hier (in Orleans) niet in staat
« ben geweest, dezelve te bedwingen. Zulks gaat zoo
« ver, dat alles in zoo korten tijd dermate veranderd is,
« dat ik er zelf over moet verbaasd staan; want de vijan-
« den zijn niet in staat, om, al waren zij zelfs overwin-
« naars, in den tijd van honderd jaren te herstellen, wat

Prins eischte daarop alle Calvinistische kerken of gemeenten van Frankrijk, en zelfs de Protestantische Vorsten van Duitschland, tot zijne hulp op, en verklaarde, in een openbaar manifest, dat hij met geen ander inzicht de wapenen had opgevat, dan om den Koning en de Koninginne Regentesse weder in vrijheid te stellen, en de inachtneming te bewerken van het edict van Januarij, ten voordeele van de Protestanten uitgegeven. Een tweede manifest behelsde een uitvoerig verslag van al de eerezuchtige plannen van den Hertog de Guise tot nadeel van het Fransche Rijk, sedert de regering van Frans I.

De verovering van Orleans maakte een buitengewoon

« in den tijd van twee uren is verwoest geworden, om « nu alleen van deze eenige stad te spreken. » Zie *Schlosser leven van Beza* bl. 183, 184. Hij vermaande te Orleans tot rust en vrede, toen allen met woede vervuld waren, en hij kon zich op zijne leerredenen beroepen, in welke hij de roofzucht en plunderzucht had zoeken tegen te gaan. « Aureliae vero, quae sint a me conciones « habitae, et quam acriter fuerim omnium improborum « hostis, tota civitas, totusque exercitus testabitur » Dus schrijft hij in zijn *Resp. ad Fr. Bald. Tract. Th. II p. 314*. Hij zocht ook, maar vruchteloos, het leven te redden van het Parlementslicd Sapin en den Abt Jean de Troyes, die uit wederwraak werden ter dood gebracht. Maar meer dan ooit volgde men, in dien rampzaligen tijd, den onchristelijken regel, van gelijk met gelijk te vergelden.

De Vert.

woon opzien. Een algemeene geest van opstand en tegenkanting greep de Hugenooten aan, die zoo langen tijd geduld geoefend hadden. Daarentegen drong de Hertog de Guise er op aan, dat men zonder uitstel de wapens tegen hen en den Prins van Condé moest aangorden. Al zijne aanhangers stemden hem toe, en de voorstellen der Koningin tot een gematigder gedrag, werden niet in aanmerking genomen. Het Parlement en de Katholieke partij, welke zich de Koninklijke noemde, beantwoordden de manifesten van den Prins met tegenschriften, waarin werd aangetoond, dat de Koning en de Koninginne Regentesse in het genot der volmaaktste vrijheid in de hoofdstad van Frankrijk leefden, dat het edict van Januarij in allen deele ongeschonden werd nagekomen, en dat de Connetable en het huis Guise zich op de schitterendste wijze jegens den Staat verdienstelijk gemaakt hadden. Terzelfder tijd werd in de nabijheid van Parijs een talrijk korps van oude en geoefende troepen bijeengebragt, aan den Maarschalk van Brissac, eenen ijverigen aanhanger van het huis Guise, het bestuur over de hoofdstad toevertrouwd, en in de Provinciën van het Rijk, waar alles reeds in opstand was, werden troepen en Bevelhebbers gezonden.

De Prins van Condé was intusschen bezig om Orleans in eenen geduchten staat van verdediging te stellen, en zich de noodige hulpmiddelen ter voortzetting van den oorlog te bezorgen. De Prins

van Porlien, Graaf Frans de la Rochefaucauld, de Markgraaf de Rohan, de Graven de Grammont en Montgommari, en andere personen van de aanzienlijkste geslachten, hadden zich, gedeeltelijk uit famielje-belangen of geneigtheid tot de Calvinistische leer, deels uit haat tegen het huis Guise, openlijk voor zijne partij verklaard. Zij leverden, gelijk als de gemeenten der Hugenootten, zeer aanzienlijke bijdragen in geld, en dewijl deze tot bestrijding der oorlogskosten niet toereikend waren, zoo zond men de gouden en zilveren vaten uit de kerken te Orleans naar de munt, en maakte ze tot geld. Daarvoor werden soldaten geworven, wapenen en krijgsvoorraad gekocht, en magazijnen aangelegd. De Prins was ook van voornemen een korps Duitsche bezoldigden in zijne dienst te nemen; doch de Admiraal verklaarde, dat hij liever wilde sterven, dan inwilligen, dat, door zijne geloofsgenooten het eerst, Duitsch voetvolk op Franschen bodem gebragt werd. Voor als nog werd dus dit voornemen nog niet uitgevoerd; men onderhield echter eene vriendschappelijke verbindtenis met de Protestantsche Vorsten van Duitschland.

Het leger der Katholijken, zeven duizend voetknechten en vier honderd ruiters sterk, waarbij zich nog een korps van bezoldigde Zwitsers zou voegen, was intusschen opgebroken van Parijs, en naar Orleans voortgerukt. De Koning van Navarre stond als Opperveldheer aan deszelfs hoofd, en onder hem voerden bevel de Connetable en de Hertog de

de Guise; die eigenlijk leven en kracht bijzette aan het geheele leger, en over den wil der overige Bevelhebbers heerschte. De jonge Koning was, onder het opzigt van den Maarschalk de Vieilleville, op het kasteel van Vincennes teruggebleven.

Condé en de Admiraal trokken het leger der Katholijken met eene schier gelijke magt tegen, en namen vier mijlen van Orleans eene vaste stelling, ten einde daarin de ondernemingen van den vijand af te wachten.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geheel Frankrijk stond als het ware in vuur en vlam. De Hugenooten, wier aantal in het Rijk meer dan een millioen bedroeg, waren in vollen opstand. Bijna veertig jaren hadden zij de harde verdrukking van hunne vijanden geduldig verduurd. Eindelijk was de tijd der wraak en wedervergelding gekomen, en de lang beteugelde woede brak vreesselijk uit. In alle Provinciën vatteden zij de wapenen op, en eene menigte dappere en krijgskundige Ridders plaatste zich aan hun hoofd om den opstand te besturen. Door list, overreding en geweld gelukte het hun, zich meester te maken van de steden Rouen, Dieppe, Havre de Grace, Angers, Blois, Poitiers, Tours, Montpellier, Nismes, Valence, Lion, Tou-

louse, Bordeaux en andere gewigtige plaatsen.

Gelyk alle oorlogen om gevoelens, zoo werd ook deze gekenmerkt door de schrikkelijkste gruwelen. Overal, waar de Hugenootten meester waren, werden kerken en kloosters geplunderd en verwoest, de beelden verbroken, de Katholieke eerdienst afgeschaft, en moord en brand uitgebreid; hoezeer ook de menschlievende Prins van Condé van deze gruwelen een afschuw had. Want diezelfde onverdraagzaamheid, datzelfde duistere bijgeloof heerscht bij Katholijken en Calvinisten, wanneer het vuur der driften de overhand heeft, en de zachte en weldadige invloed van de Godsdienst het gemoed niet verwarmt. Zoo verschrikkelijk de uitwerkselen der Inquisitie bij de Katholijken zijn geweest, zoo openbaarde de woede van hen, die de leer der Hervormden waren toegedaan, en alleen door hunne onbesuisde drift bestuurd werden, zich, in den aanvang der Hervorming, in het vernielen van beelden en schilderijen in de kerken der Roomschegezinden, waardoor dan ook eene groote menigte van meesterstukken der kunst en eerwaardige overblijfselen des ouderdoms is verloren gegaan.

De Papisten oefenden in overvloedige mate wedervergelding aan hunne vijanden, overal, waar zij de overhand behielden. Geen Hugenoot, welke in hunne handen viel, vond barmhartigheid. Grijsaards en jongelingen, oude en jonge vrouwen, leeraars en leeken, werden zonder onderscheid aan den ijzeren Afgod der onverdraagzaamheid opgeofferd.

ferd. En , niet tevreden met de enkele smarten des doods aan te doen , zoo vond de wreedheid der beulen nieuwe ongehoorde martelingen uit , om het offer aangenamer en de wraak volkomener te maken.

Zoo openden en voerden beide partijen den oorlog met eene woeste verbittering. Beide maakten zich aan gelijke misdaden schuldig. Men vergat de pligten der eer , der grootmoedigheid en der menschelijkheid , om alleen de ontvlammende driften van partijhaat en geestdrijverij te bevredigen. Velden , bedekt met lijken , en verwoeste plaatsen kenmerkten weldra het tooneel des oorlogs.

Doch Katharina de Medicis gaf de voorkeur aan het strijdperk van list en hofstreken boven het tooneel des oorlogs , waarop zij voor eenen Guise en Montmorencij in de schaduw staan moest. Zij wenschte uit dien hoofde een vergelijk van vrede tusschen beide de partijen daar te stellen , en met dit doel bewerkte zij eene zamenspraak tusschen de Bevelhebbers van het leger der Katholijken en Hugenooten , welke zij zelve bijwoonde. De Prins van Condé verlangde , dat de Hertog de Guise en de Connetable het Rijk zouden verlaten , en daarin niet eerder zouden terugkeeren , voor dat de Koning zijn twee-en-twintigste jaar bereikt had ; aan de Calvinisten moest de vrije uitoefening van hunne Godsdienst in steden en kerken , en het verkrijgen van alle staatsbedieningen en bezittingen toegestaan worden , en hij-zelf in het bezit blijven van de ingenomen steden , tot dat de Koning mondig

was.

Deze eischen werden van de partij der Katholijken met groot misnoegen opgenomen, en in plaats van antwoord daarop, verscheen er een Heraut, die van den Prins, den Admiraal, en al hunne aanhangers, in naam des Konings vorderde, om binnen tien dagen de wapenen neder te leggen, de ingenomen plaatsen terug te geven, en uit elkander te gaan, of te verwachten, dat zij als Rebellen en Majesteitschenders behandeld en gevonnisd zouden worden. Deze bedreiging werkte niets anders uit, dan dat de Hugenooten een eeuwig en onlosmakelijk verbond onder elkander sloten, en zich door een plegtigen eed verbonden, om met vereenigde krachten de bevrijding van den Koning, der Koninginne Moeder, en van het Rijk te bewerken, en aan het Koninklijk edict gehoorzaamheid te bezorgen. De Prins werd plegtig, en voor het oog van het geheele leger, tot Hoofd van de geslotene Unie verklaard.

Nog eens poogde de Koningin den strijd door eene onderhandeling ten einde te brengen; maar te vergeefs. De Hugenooten wantrouwden hare dubbelhartigheid, en er bleef niets overig, dan de beslissing met het zwaard. Beide legers hielden zich echter tevreden met elkander gade te slaan, en behalve de verovering van de kleine stad Beaugenci, welke de Prins van Condé stormenderhand innam, vielen er slechts weinig beduidende gevechten voor, omdat geene partij een beslissend treffen wagen wilde. Het leger der Katholijken verkreeg eindelijk

delyk de verwachte versterking van twaalf-honderd Duitsche ruiters en zes-duizend Zwitsers, en kwam daardoor zulk een overwigt boven zijne tegenstanders, dat de Prins van Condé niet langer het veld durfde houden. Hij leidde daarom zijne troepen naar Orleans terug, met een gedeelte derzelve bezette hij de vaste plaatsen, liet de overigen gaan, en besloot zoo lang verdedigender wijze te handelen, tot dat hij door een gewenschten uitslag der onderhandelingen met de Koningin van Engeland en de Protestantsche Vorsten van Duitschland, in staat gesteld werd om op nieuw aanvalender-wijze te werk te gaan.

De ontbinding van het leger der Hugenooten gaf aan de Veldheeren der Katholijken de handen ruim bij hunne ondernemingen, en zij besloten, eer zij tot de belegering van Orleans overgingen, zich meester te maken van eene en andere der door de Hugenooten bezette plaatsen. Blois, Tours, Angers en Poitiers gaven zich (Julij 1562) bijna zonder tegenstand over. Bourges verdedigde zich langer, en ging eerst in de volgende maand over bij verdrag. Gedurende deze veroveringen van het leger der Katholijken, sloten Dandelot en de Prins van Porlien, als Gevolmagtigden van den Prins van Condé, een verbond van bescherming met de Engelsche regering. Elizabeth verbond zich om den Prins te ondersteunen met troepen, geld en geschut; onder voorwaarde, dat Calais haar zou worden teruggegeven, en vóór dat dit konde geschie-

schieden , moest Havre de Grace haar worden ingeruimd , terwijl Dieppe en Rouen gemeenschappelijk zou bezet worden door hare troepen , en die van den Prins van Condé. Geen der bondgenooten zou buiten voorkennis der anderen met den vijand over den vrede onderhandelen. Dit verdrag , waartoe de onmogelijkheid om zich , zonder buitenlandsche hulp , tegen de overmagt der Katholijke partij staande te houden , den Prins noodzaakte , en waardoor de oude en onverzoenlijke vijand van Frankrijk werd ingeroepen , vermeerderde de verbittering der Katholijken , en werd zelfs afgekeurd van vele aanhangers van Condé. De Leeraars der Calvinisten , wier woorden door hunne leeken als orakels werden aangenomen , zochten hetzelfde te verdedigen , door te verklaren , dat de eenige strekking van dit verbond de beveiliging ten doel had van hen , welke , uit hoofde van de zuivere Evangelische leer , vervolgd en verdrukt werden , en daar , waar het op de Godsdienst aankwam , gelijk in het tegenwoordig geval , behoeften geene menschelijke belangen in aanmerking genomen te worden.

De Engelsche hulptroepen waren reeds op de kust van Normandië geland. Men ruimde hun Havre de Grace in , en zij bezetteden Rouen en Dieppe gemeenschappelijk met de benden van den Prins. Intusschen was ook het Katholijke leger van Bourges naar Normandië gesneld , om Rouen , de hoofdstad van deze Provincie , te belegeren , eer de Engelschen tijd wonnen om de werken derzelve te versterken. Door
een

een Parlementsbesluit werden de broeders Chatillon en alle overige aanzienlijke medeleden van de partij der Hugenootten voor rebellen, en van al hunne goederen en waardigheden vervallen, verklaard; doch zij allen, die kerken verstoord, beelden verwoest, en moord en brand gesticht hadden, werden vogelvrij en buiten de wet verklaard, en aan de Katholieke gemeenten werd vrijheid gegeven, tegen de Sectemakers, als zij heimelijke of openlijke samenkomsten hielden, de wapenen op te vatten, en hen neder te vellen, of hen gevangen te nemen en aan den Regter over te leveren. De Hugenootten werden dus niet meer geduld, en aan den Sectengeest werd een wijd veld voor nieuwe wreedheden geopend. In dit besluit werd geen gewag gemaakt van den Prins van Condé, welligt uit verschooning wegens zijn hoogen rang.

Rouen, door eene talrijke bezetting verdedigd, hooft met groote dapperheid tegenstand aan de onstuimige aanvallen van het leger der Katholijken, en werd eerst na herhaalde bestorming, en onder een schrikkelijk bloedvergieten, veroverd. Op de verovering volgde eene plundering van drie dagen, waarna de Koning en de Koninginne Moeder door de bresse hunnen intogt deden in de met bloed en lijken opgevulde stad.

De Graaf Montgomeri en Colombiere, twee der dapperste aanhangers van den Prins van Condé, die gedurende de belegering binnen Rouen geweest waren, reddeden zich door de vlugt naar

En-

Engeland. Auderen van hunne wapenbroeders werden gevangen, en verloren het hoofd, of moesten aan de galg sterven; en de Hopman Crose werd gevierendeeld, omdat hij Havre aan de Engelschen had ingeruimd. De Prins van Condé liet, om den dood dezer ongelukkigen te wreken, het Parlementslid Sapin van Parijs, en den Abt van Gastine, Jean de Troijes, te Orleans ophangen.

De belegering van Rouen kostte het leven aan den Koning van Navarre, die, gedurende dezelve, door een gewerschot van de wallen, in de loopgraven doodelijk gewond werd, en kort daarna stierf. Zijn dood bragt geene verandering in den staat der zaken te weeg. Het leger der Katholijken berende Dieppe, en een korps onder Monlue versloeg en verstrooide in Perigord zes-duizend Hugenooten, welke de Baron Duras in Guienne had bijeengebragt, en naar den Prins van Condé voeren wilde.

Door deze en andere voordeelen verkreeg de Katholijke partij de volkomen meerderheid over die van den Prins. Wel is waar, het gelukte den stoutmoedigen Dandelot, negen-duizend bezoldigde Duitschers, die hij bij Straatsburg over den Rijn had gevoerd, niettegenstaande al de zwarigheden en gevaren van een verren marsch door een vijandelijk land, gelukkig naar Orleans te brengen; doch het ontbrak den Prins aan geld om hunne soldij te betalen. In deze verlegenheid bleef er niets overig, dan ergens eene belangrijke onderneming te

wagen , deels om aan de troepen bezigheid en onderhoud te verschaffen , deels om den naam der partij weder te herstellen. De Admiraal sloeg voor , om de verlorene plaatsen in den omtrek van Orleans weder te veroveren , maar de Prins , steeds ingenomen met groote en stoute denkbeelden , gaf de voorkeur aan een aanval op de hoofdstad , welks gelukken hem , bij de verwijdering van het leger der Katholijken , niet twijfelachtig scheen , en de Calvinistische predikers , wier stem bij de beraadslagingen van grooten invloed was , gaven hunnen bijval aan dit gevoelen uit haat tegen de Parijzenaars.

Het leger rukte op Parijs aan , en misschien zou het geluk de beslotene overrompeling begunstigd hebben , indien dezelve met verrassenden spoed ware uitgevoerd geworden. Maar de Prins verloor een kostelijken tijd met de belegering der stad Corbeil ; welke hij op zijnen marsch naar Parijs aantastte ; en toen hij zich eindelijk den 5 November voor de hoofdstad vertoonde , hadden zich reeds de Hertog de Guise , de Connetable , en de Maarschalk St. André , binnen Parijs geworpen , en door hunne tegenwoordigheid aan de inwoners een nieuw leven gegeven. Na meer dan eenen vruchtelozen aanval op de voorsteden , die van de troepen der Katholijken bezet waren , en na eene vergeefsche onderhandeling , welke de Koningin weder aangeknoopt had , gaf de Prins zijn voornemen op , verliet den omtrek van Parijs , en trok naar

Normandië terug, om bij Havre-de-Grâce de hulp der Engelschen op te nemen.

Het leger der Katholijken, door drie-duizend man Spaansche hulptroepen uit de Nederlanden versterkt, volgde het leger van den Prins op den voet, en bereikte hetzelfde nabij Dreux, zeventien mijlen van Parijs, op de grenzen van Normandië. De Katholieke Veldheeren wenschten slag te leveren, maar zij wilden zich aan geene verantwoording blootstellen, en zonden daarom een renbode naar de Koningin om de bevelen van den Koning te vernemen. Als Katharina den brief gelezen had, wendde zij zich spottend tot de voormalige Minne des Konings, en zeide op een verachtelijken toon tot haar: « Wat dunkt u, Minne! de Veldheeren « vragen aan eene Vrouw en een Kind om raad, « of zij slag zullen leveren? Zeg hun, die u ge- « zonden hebben, » antwoordde zij daarop den renbode, « dat de Koning alles aan hun beleid « overlaat. »

De slag werd dus besloten, en het leger, hetwelk uit veertien-duizend man te voet en twee-duizend ruiters bestond, in twee divisiën verdeeld, waarvan de eene den Connetable, en de andere den Hertog de Guise tot aanvoerder had. Beide gingen in den nacht van den 18 December 1562, in den maneschijn, omstreeks Dreux, over de Eure, zonder van de vijandelijke posten, wier gewone misslag gebrek aan waakzaamheid was, bemerkt te worden.

Zij

Zij schaarden zich daarop in den rug van het leger der Hugenooten, naast eene landstraat tusschen twee kleine steedjes, en sloten daardoor aan genen de straat naar Normandië af. Wanneer de Admiraal den volgenden morgen de vijandelijke linie zag, riep hij uit: « Heden moeten wij ons heil in onze « zwaarden zoeken, gelijk het dappere mannen « past! » Een slag was onvermijdelijk, en zoodra de Prins zijne troepen in orde had geschikt, voerde hij ze aan tegen het korps van den Connetable, die hen met het schroot van veertien vuurmonden ontving. De talrijker ruitery der Hugenooten stortte echter met woede op de Zwitsers in, welke een groot bataillon gevormd hadden, en zich, in spijt van het sterke verlies, hetwelk zij leden, met onverschrokken standvastigheid verdedigden. De ruitery van den Connetable snelde de in de engte gedrevene Zwitsers te hulp, en Gabriel Montmorency, vierde zoon van den Connetable, werd door een Stalmeester van den Prins van Condé, aan derzelve spits doorschoten. De Connetable zelfs was kort daarop, bij een aanval, welken de Admiraal en de Prins van Porlien deden, in het gedrang van het paard geworpen en door een Duitsch Soldaat, met name Welpert van Dertsch, gevangen genomen. Zijn geheele korps werd op de vlugt gedreven, alleen hielden de Zwitsers stand, en daar de pieken der meesten in stuk gebroken waren, voeren zij voort zich met den degen en met steenen te verdedigen.

Tot hiertoe was al het voordeel van den strijd aan de zijde van het leger der Hugenooten, maar op eens veranderde het gansche tooneel. De Prins en de Admiraal hadden zich, bij het vervolgen van het geslagen korps, te verre verwijderd van het voetvolk, en daardoor deszelfs flanken ontbloot. Dezen misslag bemerkte de Hertog de Guise, wiens divisie nog niets geleden had. « Mijne vrienden!» riep hij den omstanders toe, « de overwinning is ons!» greep plotseling het voetvolk der Hugenooten van twee kanten aan, en joeg het na een kort gevecht op de vlugt. Condé, die zich reeds van de overwinning verzekerd hield, snelde het vluggende voetvolk met een gedeelte zijner ruiters te hulp, doch werd van zijne vijanden omringd, en genoodzaakt zich aan den Maarschalk van Damville, den zoon van den Connetable, gevangen te geven. Het leger der Katholijken maakte zich thans meester van de zege, en de Admiraal was verplicht, na een laatsten bloedigen strijd, waarin de Maarschalk St. André van zijnen doodvijand Baubigni doorschoten werd, den terugtogt te doen, welke onder bescherming van den nacht met de grootste orde werd voortgezet. De Katholijken behielden het slagveld, maar kochten de overwinning met een verlies van zeven-duizend man. Had de Hertog de Guise terstond bij den aanvang van den slag den Connetable nadrukkelijker ondersteund, zoo zouden zij waarschijnlijk spoediger en met minder verlies de overwinning behaald heb-

hebben. Met dat alles schreef de Katholijke partij hem alleen het winnen van den slag toe, en de zege bij Dreux bezorgde hem niet slechts het Opperbevel over het leger der Katholijken, maar vermeerderde ook zijn aanzien en zijnen invloed zoo zeer, dat hij van nu af aan de besluiten van den Staatsraad naar zijnen zin bestuurde. Een gevolg hiervan was, dat de belegering van Orleans werd vastgesteld, om de Calvinistische partij den doodsteek te geven, tegen den wensch en wil der Koningin, welke het behoud der Hugenooten en de herstelling van den vrede, overeenkomstiger met hare belangen oordeelde.

DERDE HOOFDSTUK.

De Admiraal had het overschot van het bij Dreux geslagen leger der Hugenooten naar Neufville gevoerd, waar hij tot Opper-Veldheer, gedurende de gevangenis van den Prins van Condé, gekozen werd. Hij voorzag, dat de eerste aanval der overwinnaars op Orleans geschieden zou, en uit dien hoofde zond hij, met een deel der troepen, zijn broeder Dandelot tot verdediging van deze belangrijke plaats af, terwijl hij-zelf, aan het hoofd der overigen, zijn marsch naar Normandië voort-

zette, om de Engelsche troepen en onderstandgel-
den te ontvangen.

Dandelot, in wiens gevolg zich de gevangen Connetable bevond, kwam gelukkig te Orleans aan, en den 5 Februarij 1563 verscheen ook het leger der Katholijken, onder aanvoering van den Hertog de Guise, voor deze stad. Hij legerde zich aan den oever der Loire, tusschen het steedje St. Die en het dorp Olivet, en bestormde reeds den volgenden dag de buitenwerken van de voorstad, waarop de loopgraven voor de stad zelve geopend werden. Doch gedurende deze belegering was Normandië, waar de Engelschen en de Hugenooten den meester speelden, eene schouwplaats van de schrikkelijkste verwoesting; vooral werden de zee-kusten door beiden met zulk eene barbaarsche woede verwoest, dat de uitgeplunderde en tot wanhoop gebragte boeren zich met het nog overige vee in de steengroeven van het landschap Caux bergden, waar zij elken soldaat, die in deze toevlugsplaats verdwaalde, dood sloegen, hij mogt Hugenoot of Katholijk zijn.

De Maarschalk de Brissac, die in Normandië het bevel voerde, stelde aan het hof voor, dat de geheele Provincie in gevaar was om een prooi van de Engelschen te worden, daar hij buiten staat was dezelve tegen den magtigen vijand te verdedigen, indien de Hertog de Guise niet onverwijd tot hare verlossing toescnelde. Doch de Hertog, als een verstandig Veldheer, die het meer belangrijke

en

en beslissende voortrekt, gaf noch op de klagten van den Maarschalk, noch op de Koninklijke bevelen acht, maar bleef vast bij zijn voornemen, om eerst de belegering van Orleans te volcindigen, voor dat hij zich in eene andere onderneming inliet. Zijne troepen hadden reeds zeer belangrijke voortgangen in de belegering gemaakt, en hij oordeelde daarom derzelyer einde niet meer ver af te zijn. Nogtans wilde de Voorzienigheid, dat hij het einde der belegering niet beleven zou.

Reeds sedert den slag van Dreux had het Hof weder vredesonderhandelingen met de Hugenootten aangevangen. Hetzelve had de belegering van Orleans niet opgeheven, en juist nu waren er twee Agenten van het Hof in de stad, terwijl de onderhandeling een gunstig gevolg beloofde.

Donderdag den 18 Februarij verwachtte de Hertog, dat de onderhandelaars over den vrede uit de stad zouden terugkeeren, en vertoefde derhalve langer dan gewoonlijk in hare nabijheid. Eerst tegen den avond reed hij naar het slot Corneé, waar hij zijn hoofdkwartier had, en liet zich in een aak over den Loiret zetten. Toen hij uit den aak gestapt was, en langzaam voortwandelde, terwijl hij sprak met Roustang, een zijner geleiders, viel er plotseling een schot, en verpletterde den regterschouder van den Hertog zoodanig, dat de kogels door de borst heen gingen. De gewonde, zijne hand aan den degen leggende, welken hij echter uit krachteloosheid niet kon uittrekken, zonk met het hoofd

tegen den hals van zijn paard, en werd in dezen toestand naar Cornee tot zijne Gemalin gebragt. De dader bleef onbekend tot 's morgens den 20sten, toen men hem als gevangene opbragt. Hij was een Edelman uit den omtrek van Angouleme, met name Jean Poltrot de Meraij, vijf en twintig jaren oud en een ijverig Hugenoot. Hij haatte den Hertog de Guise als den doodvijand van zijn geloof, en dikwerf had men hem hooren zeggen, dat hij door zijne handen sterven zou. Om dit besluit, hetwelk deszelfs oorsprong, of aan geestdrijverij, of aan den invloed van anderen, die hem tot een werktuig van hunnen haat gebruikten, verschuldigd was, ten uitvoer te brengen, ging hij over tot het leger der Katholijken, en gaf voor, dat hij de dwalingen der Calvinisten had vaarwel gezegd. Het gelukte hem om toegang tot den Hertog te krijgen; en men zag hem gedurende de belegering van Orleans dikwerf in zijn gevolg. Eindelijk gelooft hij op den gemelden dag de gunstige gelegenheid ter uitvoering van zijn verraderlijk voornemen gevonden te hebben. Hij verbergt zich aan deze zijde van den Loiret, volgt den Hertog, na zijne overvaart, eenigen tijd onbemerkt, en nadat hij God gebeden had zijn gemoed van de voorgenomen daad af te trekken, zoo zij Hem ongevallig ware, of hem kracht tot de uitvoering te verleenen, schiet hij van achter een hek zijn met drie kogels geladen pistool op het ter dood bestemde slagtoffer, en ontkwam op een snel Spaansch paard, hetwelk hij voor honderd daal-

daalders, hem naar zijn zeggen door den Admiraal de Coligni tot dat einde beschikt, gekocht had. Roustang, de naaste geleider van den Hertog, zette hem te vergeefs achter na, en Poltrot zou het ontkomen zijn, indien hij niet, onmiddellijk na de daad, alle overleg verloren had. Als door be-toovering werd hij op de plaats vastgehouden, waar hij zich bevond, en kon noch den terugtogt naar Orleans vinden, noch zich van deze stad verwijderen. Eindelijk vond hem eene Zwitsersche patrouille, hield hem aan, en hij bekende dadelijk vrijwillig zijne verrigte daad.

Reeds in het verloop van jaar, bij de belegering van Rouen, verkeerde de Hertog in gevaar om van een Hugenoot, met name Manseau, verraderlijk vermoord te worden, doch hij werd ontdekt. Manseau bekende zijn voornemen, en de Hertog schonk hem vergiffenis met deze woorden: « Als uwe Godsdienst u gebiedt mij verraderlijk te vermoorden, zoo beveelt de mijne, dat ik u het leven schenke; oordeel nu, welke de beste is! » Jammer, dat deze woorden niets dan een schoon gezegde waren, en even zoo ongemeend, als de sentimentele uitroepen in de Fransche tragoediën. De Hertog kende geene verdraagzaamheid, en wat hij hier deed, was een bestudeerde tooneeltrek, waardoor hij alleen verblinden wilde.

Den doodelijken slag, welke aan Manseau mislukte, voerde Poltrot uit; want de hoop op de herstelling van den gekwetsten, welke men in den

beginne koesterde, verdween weldra, en hij stierf den 24 Februarij in het vier-en-veertigste jaar van zijn leven. Nog op zijn sterfbed verzekerde hij, dat hij de oorzaak niet geweest was van het bloedbad van Vassi, gelijk men hem verweten had. Alle ijverige Katholijken beweenden zijnen dood, want zij hadden hem als een beschermer van hun geloof vereerd. Het gemeen onder de Hugenooten hoorde het berigt daarvan met de uitbundigste vreugde, smaadde door spotachtige grafschriften en andere boekjes zijne nagedachtenis, en verhoef de slechte daad van Poltrot hemelhoog.

De moordenaar had in zijn verhoor den Admiraal, den beroemden leerling van Calvin, Theodorus Beza, en andere uitstekende Calvinisten, beschuldigd van deel genomen te hebben aan den gepleegden moord. Zijne bekentenissen betroffen vooral den Admiraal, en wat deze ook in de uitvoerige verweerschriften, welke hij naderhand over deze zaak ter kennis van het publiek bragt, tot zijne regtvaardiging tegen de aanklagt van Poltrot verzekerde, het is hem niet gelukt, zich geheel van het vermoeden te zuiveren, dat hij deel genomen had aan den moord des Hertogs. Althans het huis Guise was zoo vast overtuigd van deze deelneming, dat Coligni steeds een voorwerp bleef van deszelfs onverzoenlijken haat. (*) Poltrot werd op de plaats de

---

(*) Dat het huis Guise zich vastelijk overtuigd hield van

de Greve, te Parijs, met gloeiende tangen geneepen, en met vier paarden van een gescheurd.

In den korten tijd van eenen halfjarigen oorlog had nu reeds de dood aan het Driemanschap drie
van

---

van het medeweten van Coligni aan den moord van den Hertog de Guise, laat zich ligtelijk begrijpen; maar dat Coligni werkelijk een der aanstokers en begunstigers van dezen moord zou geweest zijn, wordt wederproken door het bekende, edele karakter van den Admiraal, die door stipte zedelijkheid onder de zedelooze Grooten van zijnen tijd zoo zeer uitmuntte; door zijne plegtige onschulds verklaring, en door de herroeping van hetgeen Poltrot eerst ten zijnen nadeele gezegd had. Namelijk, toen de gevatte Poltrot in zijn eerste verhoor Coligni en Beza beschuldigd had als hem tot het plegen dier daad te hebben aangezet, werd er een afschrift van zijne verklaring aan den Admiraal, met een Parlementair uit het Koninklijke leger, toegezonden. De Admiraal verlangde, dat Beza een tegenverklaring zoude opstellen, welke door hem, La Rochefoucault en Beza, onderteekend den 12 Maart 1563, den vijanden werd toegeschikt. Omstandig verdedigden zij zich in dit Manifest, als niet medepligtig aan deze daad, schoon zij zich nu uit den dood des Hertogs veel goeds beloofden voor de zaak, welke zij voorstonden. Zij verzochten, dat men den schuldigen ter nadere onderzoeking bewaren zou; maar in plaats daarvan maakte men allen spoed met de teregstelling van Poltrot, die voor zijnen dood alles herriep, wat hij te voren gezegd had, volgens de getuigenis van Thuanus, wiens Vader hem voor het laatst
te

van deszelfs leden ontruikt, den Koning van Navarre, den Maarschalk St. André, en den Hertog de Guise, terwijl Katharina de Medicis van even zoo vele mededingers van hare magt verlost was. De Prins van Condé en de Connetable veroorzaakten haar minder bekommering, en haar lag thans meer dan te voren gelegen aan eene verzoening met de Hugenooten, ten einde den Engelschen hunne gemaakte veroveringen te ontnemen, en dan in rust over Frankrijk te kunnen het gebied voeren.

De Prins van Condé stemde gemakkelijk in hare wenschen; want hij was zijne gevangenis moede. Hij liet zich door schoone beloften verblinden, en gaf geen acht op de waarschuwingen en tegenspraak des Admiraa's, welke van de grondstelling uitging, dat men niet eerder de wapenen moest nederleggen, voor dat het met volle zekerheid geschieden kon. Zoo werd reeds den 19 van Lente-maand 1563 de van de Koningin gewenschte vrede

te

---

te Parijs verhoorde. Beza schrijft deswegens nog dit (in Apol. II ad Cl. de Xaintes. Tr. Theol. II p. 403, 404.)

« De Poltroto, quem ais, quum equis distraheretur, me
 « et alios impulsores execratum, respondi coram Deo,
 « quod adhuc respondeo, illum hominem ne mihi quidem
 « unquam, quod sciam, conspectum fuisse, nedum ut
 « consilium ulla de re cum illo communicarem. »

De Vert.

te Amboise gesloten. (*) Door het uitgevaardigde Vredes-edict stond de Koning eene algemeene amnestie en aan de Próttestanten de vrijheid van geweten toe, met die beperking, dat zij zich bij hunne Godsdienstige zamenkomsten van geene kerken zouden bedienen, en dezelve te Parijs in het geheel niet houden zouden. De gevangenen van beide zijden zouden hunne vrijheid zonder losgeld verkrijgen, de plaatsen, door de Hugenooten bezet, teruggegeven worden, en de vreemde krijgslieden het Rijk verlaten.

De vredes-voorwaarden werden terstond in vervulling gebragt. De Prins van Condé en de Connetable verkregen hunne vrijheid. Dandelot
ruim-

(*) Om den gevangen Prins van Condé te bewegen tot het sluiten van een vredesverdrag, had Katharina, wie het alleen te doen was om de verzekering van hare heerschappij, zich bediend van de geslepenheid van den Regtsgeleerden Balduin, bekend door zijne onverschilligheid in de Godsdienst en de koelheid zijner grondsels in dezen. Daar Beza en de Admiraal toen juist afwezig waren, gelukte het Balduin om den Prins over te halen. Beza echter herkreeg, bij zijne terugkomst, zijn invloed op den Prins, en schoon er aan het gesloten vredesverdrag niets meer te veranderen was, wist hij toch Balduin van hem te verwijderen, en alzoo te verhinderen, dat diens beginselen voor het gemoed van den Vorst niet verder schadelijk waren.

De Vert.

ruimde Orleans, en de Duitsche bezoldigden ontvingen hunne achterstallige soldij, en werden tot een vrijwilligen aftogt overgehaald. De Prins beval aan al zijne aanhangers, de wapenen neder te leggen, en verzocht ook de Koningin van Engeland om de teruggave van Havre de Grace. Maar Elizabeth weigerde zijn verzoek; en antwoordde hem met bittere verwijten, dat hij zonder haar medeweten en toestemming vrede gemaakt had. Het gevolg van deze weigering was, dat een Fransch leger, zamengesteld uit Katholijken en Hugenooten, in welks gevolg zich ook de Koning en Koningin bevonden, onder aanvoering van den Connetable, voor Havre trok, en deze stad, welke de Engelsche Veldheer Warwick met zes-duizend man verdedigde, na eene belegering van acht dagen tot de overgave dwong. De Engelsche bezetting, onder welke eene groote sterfte heerschte, keerde naar haar vaderland terug, en plantte daar de pest over, welke alleen in Londen twintig-duizend inwoners wegsleepte. De Hugenooten verloochenden gedurende de belegering van Havre hun nationaal karakter niet. Men zag velen van hen, en zelfs den Prins van Condé, diezelfde Engelschen met den grootsten ijver bevechten, welke zij kort te voren tot hunne hulp over zee geroepen hadden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Doch niet alle Calvinisten namen deel in de ligginnigheid van den Prins van Condé en van hunne overige geloofsgenooten. De Admiraal, de Graaf Montgomeri, en andere hoofden, waren zeer onvergenoegd over eenen vrede, die hun over het geheel geene vrijheid beloofde. Zij wantrouwden de beloften der Koningin, wier arglistigheid zij kenden; hielden zich derhalve verwijderd van het Hof, en het gedrag van Katharina, na de verdrijving der Engelschen, vermeederde hunnen argwaan. Zij had den vrede van Amboise met geen ander oogmerk gesloten, dan om des te ongestoorder aan de bevestiging van hare heerschappij over Frankrijk te kunnen arbeiden. Een beslissenden stap tot dit doel deed zij, onmiddellijk na de herovering van Havre, daardoor, dat zij den Koning, hoewel hij den door de rijkswetten bepaalden ouderdom van veertien jaren nog niet bereikt had, door het Parlement van Rouen voor meerderjarig en geschikt tot de regering liet verklaren (September 1563). Daardoor verkreeg zij, dat thans, daar de jonge Vorst met het hoogste Staatsbestuur bekleed was, geen Prins van den bloede, of eenige andere Groote, op de besturing van het Rijk meer aanspraak

spraak maken kon, en zij regeerde nu alleen en zonder beperking in den naam van haren zoon.

Er was thans nog overig, om de Hugenootten in zulk een staat te brengen, dat zij voor haar niet vreesselijk waren. Eene scheuring der partij scheen het zekerste te zullen kunnen bewerkt worden, terwijl die partij haar geheel staatkundig gewigt verliezen zou, bijaldien de Prins van Condé van dezelfde verwijderd wierd. Katharina bragt daarom al hare listen en kunstenarijen in beweging, om dezen Prins van zijne aanhangers en geloofsgenooten te scheiden, en, gelijk te voren den Koning van Navarre, hem in haar belang over te halen, en alzoo tot haar creatuur te vormen. Geheel onverwacht kreeg hij het hem zoo lang geweigerde bestuur over Pikardië; Meisjevrouw de Limevil, eene van de schoonste Hofdames der Koningin, moest zijn prikkelbaar hart door liefde en zinnelijkheid omkoopen, en wanneer kort daarop zijne Gemalin Eleonore de Roij stierf, haalde Katharina de rijke weduwe van den Maarschalk St. André over, om den Prins hare hand aan te bieden.

De Admiraal, en allen die in zijne gevoelens deel namen, en met hem de plannen der Koningin doorzagen, beklagden de zwakheid en verblindings van den Prins, en hun ongenoegen over den vrede van Amboise, welks gevolgen hunne partij meer onheil dreigden dan een verloren slag, werd daardoor vermeerderd. Eene gelijke ontevredenheid over de-
zen

zen vrede, alleen uit tegenovergestelde gronden, koesterden de hoofden der Katholijke partij, en vooral de Prinsen de Guise. De laatsten hadden met den Hertog François den hoofddeun van hun huis zien vallen, maar zij lieten daarom hunne buitensporige plannen nog niet varen. De broeders van den vermoorden leefden nog, de trotsche en ijdele Kardinaal van Lotharingen, de Hertog d'Aumale, en anderen; en François zelf had drie zonen nagelaten, den Hertog de Guise, den Kardinaal Lodewijk de Guise en den Hertog Karel de Maijenne, welke de schitterende hoedanigheden, maar ook de eerbijdes des vaders, hadden overgeërfd. De liefde der ijverige Katholijken voor dit geslacht was nog verhoogd geworden door den dood des Hertogs, welke hun toescheen als een Martelaar in de verdediging van het heilig geloof gevallen te zijn; en om de geestdrift nog meer te ontvlammen, gaf het huis Guise te Parijs een hoogst zonderbaar en buitengewoon schouwspel. Anna van Este, de weduwe van den vermoorden, begeeft zich in plegtigen optogt, vergezeld van hare drie zonen en een talrijk gevolg harer bloedverwanten en dienaren, naar de Louvre. De gansche togt verschijnt in de diepste droefheid, en eene tallooze menigte dringt zich om denzelfden heen. De Hertogin werpt zich voor de voeten des Konings, en bidt, in eene treffende aanspraak, om regt tegen de veroorzakers van den moord aan haren Gemaal gepleegd. Het zamengevloeide, en van

alles onderrigtte volk, schreeuwt desgelijks om wraak en regt voor den beschermmer van het ware geloof, en de verbijsterde, voor zulk een tooneel niet voorbereide Koning, laat de Hertogin na een kort gehoor gaan, met de verzekering, dat hij te zijner tijd de bewerkers van deze groote misdaad ten strengste straffen zou.

Zoo nam deze optogt een einde, welke maar al te zeer bewees, hoe weinig de gemoederen gestemd waren tot vrede en verzoening. De Guisen bereikten daardoor hun doel om het volk, hetwelk zoo vatbaar was voor zinnelijke indrukken, tegen den Admiraal en de Hugenooten op nieuw te verbitteren. Alleen in den storm van den burgeroorlog konden zij hunne trotsche plannen zien rijp worden, en den ouden glans van hun geslacht weder zien herleven. Om den nog niet gebluschten gloed op nieuws te doen ontbranden, bewoog de Kardinaal van Lotharingen, welke aan het hoofd der Fransche Prelaten het in dit jaar geëindigde Trentsche Concilie had bijgewoond, den Paus Pius IV, om den Koning van Frankrijk te vermanen, dat hij de besluiten van het Concilie in zijn Rijk zoude invoeren. Terzelfder tijd verschenen er aan het Fransche Hof gezantschappen uit Spanje en Savoyen, welke den Koning, in den naam hunner Souvereinen, tot vernietiging der Ketterij in zijn Rijk uitnoodigden, waartoe zij hem den bijstand van hunne Hoven aanboden. Maar de Koningin oordeelde, noch de begeerte van den Paus, noch

het voorstel der beide Mogendheden, overeenkomstig met haar belang. Zij wilde ook wel de Hugenooten onderdrukken, maar door andere middelen als van eenen onzekeren aard. Zij liet daarom den Spaanschen Gezant antwoorden, dat de Koning hoopte, zonder het bloed zijner onderdanen te vergieten, de verdwaalde gemoederen op den regten weg terug te brengen.

Weldra na het afscheid der Gezanten ondernam het Hof eene groote reis, waarvan het doel naar de openlijke opgave was, den Koning bekend te maken met de onderscheidene Provinciën van zijn Rijk, de in verschillende oorden losgebrokene twisten tusschen de Katholijken en Hugenooten te bemiddelen, misbruiken en gebreken te herstellen, en eindelijk op de Spaansche grenzen eene zamenkomst te houden met de jonge Koningin van Spanje. Maar er schuilden onder deze reize zekerlijk nog geheime beweegredenen, welke niet openbaar gemaakt werden, en alleen van de Staatskundigen gegist zijn.

Onder het talrijk en schitterend gevolg, hetwelk het Hof vergezelde, bevond zich ook de jongste dochter der Koningin, de Prinses Margaretha de Valois, welker ontluikende schoonheid toen de algemeene opmerkzaamheid begon gaande te maken. De reis nam een aanvang van Parijs door Brie in Champagne, waar eene zamenkomst met den Hertog en de Hertogin van Lotharingen plaats had; van daar door Bourgundië naar Lijon, en

vervolgens naar het Zuiden van Frankrijk.

Overal werden de grootste eerbewijzingen en schitterendste vermakelikheden genoten. Bij de intrede te Chalons aan de Saone, deed de Regering aan den Koning een zeer zonderling geschenk, hetwelk hem van twee schoone meisjes, op eene daartoe vervaardigde stellaadje, werd ter hand gesteld. Het was het beeld van een Souverein, van verguld zilver gemaakt. Het beeld omvatte twee in elkander gevlogten zuilen, en trad met de voeten op een gedrogt, hetwelk de geheele Christenheid met zijn vergif had aangestoken. Bovenaan las men het opschrift: *uit Godsvrucht en Regtvaardigheid*. Dit geschenk, welks zinspeling niet moeijelijk te raden was, werd van den Koning met groot welgevallen aangenomen.

In Dauphiné hield de Koning en zijne moeder een mondsprek met den Hertog van Savoyen, en te Avignon met den Pausselijken Gezant. Het Hof bragt den winter in Languedoc door, en met den aanvang van het betere seizoen vertrok hetzelfde over Bourdeaux naar Baijonne, waar ook de Spaansche Koningin, de zuster des Konings, vergezeld van den bekenden Hertog van Alva, kwam. De Koninginne Margaretha van Navarre heeft eene teekening gegeven van de Hofvermakelikheden in hare Gedenkschriften, welke des te belangrijker is, omdat zij ook eene bijdrage levert tot de geschiedenis van den smaak en de zeden van dien tijd. Doch nevens de tooneelen der vreugde en des vermaaks,

had-

hadden er ook, gedurende het toenmalig verblijf van het Hof, zeer ernstige onderhandelingen plaats, en de Koninginne Moeder hield verscheidene lange en geheime mondgesprekken met den Hertog van Alva. (*) In deze mededeelingen, gelijk als in de ontmoeting, die er toen met den Hertog van Savoyen en den Pausselijken Gezant plaats had, geloofden de Hugenoooten het geheim dezer reize, welke een groot en algemeen opzien maakte, gevonden te hebben. De gevolgen daarvan waren, naar hunne meening, eene afspraak om het Protestantisme in Frankrijk, door medewerking van het Spaansche, Fransche, en Pausselijke Hof, te onderdrukken; eene vernieuwing van de oude verstandhouding tusschen het Spaansche Hof en het huis van Guise, en eene naauwe verbindtenis der Koninginne Moeder met de Guisen, tegen de Familien van Montmorenci en Chatillon. Wie de denkwijze van Alva en zijn schrikkelijk gedrag, daarna in de Nederlanden gehouden, in aanmerking neemt, zal

---

(*) Bij een dezer geheime gesprekken was de jonge Prins van Bearn, naderhand Hendrik IV, tegenwoordig. Het onderhoud tusschen Katharina en Alva liep over de beste middelen om de Protestanten uit te roeijen. De Koningin wenschte de hoofden te sparen. « Tien-duizend kikkers, antwoordde Alva, zijn zoo ysel « niet waard, als de kop van éenen zalm. » Wat Alva hiermede bedoelde, ontging Katharina niet.

De Vert.

zal er wel niet aan twifelen , of zijne raadgevingen , hoe zich omtrent de Hugenooten te gedragen , zullen verre van gunstig en zacht geweest zijn.

Van Baijonne ging het Hof naar Bearn en Poitou , en in het begin des volgenden jaars (1566) naar Moulins in het Courbonnesche , waar eene vergadering van de aanzienlijkste mannen uit al de Parlementen des Koninkrijks plaats had. Hier volgde ook , op verlangen des Konings , eene soort van verzoening tusschen het huis Chatillon en Guise , waarbij de Admiraal met eede verzekerde , dat hij aan den moord van den Hertog Frans geen deel had gehad. Maar in spijt van deze schijnbare verzoening verkeerde de rust van den Staat op nieuw in gevaar. De geheime onderhandelingen te Baijonne , de partijdigheid van het Hof voor de Katholijken bij de beslissing van hunne oneenigheden met de Hugenooten ; het toenemend aanzien van het huis Guise ; het antwoord des Konings aan de Gezanten der Duitsche Protestantsche Vorsten , op hun verzoek om aan de Hugenooten eene volkomene verdraagzaamheid toe te staan : « dat hunne Heeren zich niet mogen inlaten in de aangelegenheden van zijn Rijk ; » en het besluit van het Spaansche Hof , om den Hertog van Alva aan het hoofd van een leger in de Nederlanden te zenden , ten einde de Godsdienstige en burgerlijke onlusten , die in dezelve waren uitgebroken , met de wapens in de hand te onderdrukken : al deze omstandigheden wekten argwaan bij de Hugenooten , en maakten hen , meer dan immer , voor
hun

hun bestaan bekommerd. Schoon zij, volgens het Vredes-verdrag van Amboise, geduld werden; dit beveiligde hen niet tegen de verdrukkingen en geweldenaarjen der Katholijken, en dikwijls kwam het tot oproerige, ja zelfs tot bloedige tooneelen tuschen beide partijen, welke schier altijd ten voordeele hunner vijanden beslist werden. Tot hun geluk kon de Koningin den Prins van Condé niet van hen afscheiden. Deze eierzuchtige Prins zag het met tegenzin; dat hij bij alle schijnbare welwillendheid des Konings en der Koningin, echter alleen eene ondergeschikte rol speelde; zijne ontevredenheid nam toe, wanneer men hem zijne hoop op de waardigheid van Connetable ontzeide, en hij verliet eindelijk het Hof, om in den schoot zijner familie terug te keeren. Hetzelfde deden ook de Admiraal en andere hoofden der partij. De bekoring der Hugenooten was ook niet ongegrond. Het Hof had op nieuw de onderdrukking der gehate Ketters, en van hunne Hoofden, door list en geweld besloten, en de tijdsomstandigheden schenen dit voornemen gansch zeer te begunstigen. De marsch van den Hertog van Alva, welke in het denkbeeld stond, om aan het hoofd van een uitgelezen Spaansch leger uit Italië naar de Nederlanden op te breken, gaf aan het Hof een zeer geloofwaardig voorwendsel, om een korps Zwitsers in soldij te nemen, en een aantal Fransche Nationale troepen te veld te laten trekken, om de grenzen van het Rijk te beschermen. De Koningin wist zeer

wel, dat er van de Spanjaarden niets te vreezen was; maar om de Hugenooten te verschalken, be-
tuigde zij haren kommer over derzelve mogelijke
oogmerken, en onderhield zich zelfs met eenige
Protestantsche Heeren over de doelmatigste midde-
len tot afwending van elk gevaar. Doch de laat-
sten, wier vertrouwen zij door haar dubbelzinnig
gedrag thans geheel verloren had, lieten zich door
hare listen en geveinsdheid niet misleiden. De aan-
komst van zes-duizend Zwitsers op Franschen bo-
dem, welke bevel kregen om niet naar de Neder-
landsche grenzen, werwaarts eigenlijk hunne bestem-
ming zijn zou, maar naar Isle de France te trek-
ken, en verscheidene waarschuwendende wenken, welke
de Hoofden der Hugenooten ontvingen, lieten de-
ze niet langer in twijfel omtrent de gevaarlijke aan-
slagen van het Hof tegen hen. Zij onderhielden el-
kander daarover te Valeri en te Chatillon aan de
Lonig, en de Admiraal deed den voorslag, om
hunne vijanden voor te komen, en, naar hun voor-
beeld bij de uitbarsting van den eersten oorlog,
door eene spoedige en onverwachte overrompeling
zich meester te maken van de personen des Konings
en der Koningin, en alsdan de in meerdere kwar-
tieren verdeelde Zwitsers te overvallen, en afzon-
derlijk te vernielen.

Deze voorslag vond een algemeenen bijval, en
onverwijld werden rondgaande brieven aan alle Hu-
genootsche Gemeenten gezonden, bij welke haar be-
volen werd, dat iedere wakkere Protestant zich op

St.

St. Michaëlsdag bereid en toegerust houden moest. De Hoofden wilden op dezen dag bij de stad Rosoi, niet verre van Monceaux in Brie, waar zich het Hof toen ophield, met een korps ruitery te zamen komen, en de bepaalde overrompeling ten uitvoer brengen. Het verwijt, hetwelk naderhand den Hugenooten van de Katholijken gedaan werd, dat zij het voornemen gehad hadden, om den Koning met zijne broeders om te brengen, en den Prins van Condé op den troon te plaatsen, is daardoor onbewezen, en heeft zelfs geene waarschijnlijkheid. Het Hof verkreeg, wel is waar, door zijne overal verspreide spionnen eenige wenken van de bewegingen der Hugenooten; maar het daardoor verwekte vermoeden verdween, toen de Koningin, die een paar harer vertrouwelingen naar Chatillon zond, om den Admiraal in het geheim gade te slaan, van deze gerust gesteld werd door het berigt, dat zij niets hadden opgemerkt, hetwelk eenig kwaad vermoeden gaf, maar hem in de kleeding van een landman bezig gevonden hadden met druiven te lezen. Eerst op het oogenblik, dat de Prins en de Admiraal reeds aan het hoofd van eene talrijke ruiterbende naar Monceaux snelden, werd zij onderdrukt van het nabij zijnde gevaar, en ontkwam hetzelfde slechts daardoor, dat zij zich in allerijl te paard wierp, en met den Koning en een klein gezelschap ontvlugtte naar Meaux, de naastbijgelegen stad. Derwaarts snelden ook de Zwitsers, die bij Chateau-Thierry stonden, welke den volgenden dag

den Koning, de Koningin en het gansche Hof in hun midden, naar de tien mijlen verder gelegen hoofdstad voerden, onder voortdurende aanrallen van de door Condé, den Admiraal, La Rochefaucauld en Dandelot aangevoerde ruitery der Hugenooten, die vergeefs in deze gesloten kolom zochten in te dringen. De Parijzenaars ontvingen den Koning met groote vreugde, en de Zwitsers werden met lofspraken en belooningen overladen. De moed van deze buitenlanders, en de onverschrokkenheid van hunnen dapperen Aanvoerder, den Oversten Pfeiffer, had wel is waar den aanslag der Hugenooten op den persoon des Konings verijdeld, doch, daar de laatsten het besluit namen, om zonder toeven naar Parijs te trekken, en zich van de gewichtigste posten in den omtrek der stad meester te maken, met het doel om dezelve in te sluiten en uit te hongeren, zoo zag het Hof zich andermaal in de uiterste verlegenheid, wyl het ontbrak aan geld en troepen. In dezen nood riep de Koningin den Katholijken Adel tot bescherming der Hoofdstad op, zond bevel aan de troepen in de afgelegene Provinciën, om met verhaaste marschen aan te rukken, verzocht aan den Hertog van Alva om bijstand tegen de oproerige Ketters, en nam de noodige geldsommen op. Tevens begon zij, om tijd te winnen, eene onderhandeling met den Prins van Condé, welke zoo lang werd voortgezet, tot dat Brissac en Strossi met vier regimenten voetvolk, en een talrijken gewapenden Adel in Parijs

waren ingerukt. Na de aankomst van dit korps nam het Hof aanstonds eene dreigende houding aan, en liet den Prins, den Admiraal, en de voor Parijs verzamelde Hoofden der Hugenootten opeischen door een Heraut, om binnen vier-en-twintig uren de wapens neder te leggen, en in persoon voor den Koning te verschijnen, op straf om anders voor Majesteitschenders verklaard te worden. De Protestanten voor Parijs lieten zich door deze bedreiging niet verschrikken, en gingen voort met de hoofdstad te blokkeeren, terwijl hunne geloofsgenooten verscheidene belangrijke plaatsen in de Provinciën bemagtigden, onder anderen Orleans, welke stad de dappere partijganger La Noue, met den bijnaam van *IJzer-Arm*, bij verrassing innam.

Condé maakte zich met geweld meester van de brug van Charenton, waardoor de Seine geheel gestremd, en een drukkend gebrek aan levensmiddelen in Parijs te weeg gebragt werd. Maar het ontbrak den Prins aan manschap, om aan de van alle kanten aansnellende Katholijke soldaten den intogt in de hoofdstad te beletten. Reeds had zich daar binnen eene aanzienlijke krijgsmagt verzameld, en de Parijzenaars, welke met tegenzin het ongemak der belegering verdroegen, lieten zich uit in klagen en smaadredenen tegen den Connetable, dat hij met eene magt, die veel sterker was dan die der Hugenootten, nog altoos, zonder iets uit te voeren, binnen de muren bleef staan. De oude Veldheer besloot eindelijk den wensch van het onvergenoegde
volk

volk te vervullen, den vijand uit zijnen stand bij St. Denis te verdrijven, en Parijs te verlossen. Hij koos daartoe het tijdstip, dat Dandelot en Montgomeri, met twee-duizend Hugenootten van het belegerings-korps, over de Seine gegaan waren, om een gelijk getal Spaansche hulptroepen tegen te trekken, met welke de Graaf van Aremberg uit de Nederlanden naar Parijs in aantogt was. Met twaalf-duizend man te voet en twee-duizend vijf-honderd ruiters, welke een park van twaalf kanonnen volgde, verliet de Connetable den 9 November Parijs, en terwijl hij aan het hoofd dezer troepen door de poort van St. Denis uittrok, riep hij met luider stem als in profetischen geest uit: « de tegenwoordige dag zal mij van de verwijtingen des volks en den nijd mijner vijanden verlossen; want, of zij zien mij weder als overwinnaar, of men brengt mij als een lijk terug!»

De Prins van Condé had op dit berigt van de beweging der troepen te Parijs, zijne verdeelbenden te zamen getrokken, en onder de muren van St. Denis in slagorde geplaatst. Zijne geheele magt bedroeg niet meer dan twaalf-honderd ruiters en achttien-honderd man voetvolk. Evenwel hadden men besloten om den aanval des vijands af te wachten. De Connetable breidde zijn heir op de vlakte van St. Denis uit, en terwijl zijn geschut tegen de Hugenootten donderde, die niet een enkel kanon hadden, ondernam hij-zelf aan het hoofd zijner ruitery den eersten aanval. Maar zijne ruiterdrommen

werden plotseling van de in meer afzonderlijke hoo-
pen verdeelde Hugenootsche ruitery van alle kanten
aangevallen, en in wanorde gebragt. Hij-zelf kreeg
in het gedrang onderscheidene wonden, en terwijl
hij vruchteloos bezig is de orde onder zijne ruitery
te herstellen, komt op hem af Robert Stuart,
een Schot, en eischt, met een op hem aangelegd
pistool, dat hij zich zal overgeven. De Connetable
stoot, in plaats van te antwoorden, het gevest van
zijn gebroken degen den Schot in het gezicht; maar
op hetzelfde oogenblik ontvangt hij van den ver-
bitterden Stuart, of van een anderen nabijstaan-
den Schot, een pistoolkogel in den schouder, zoo
dat hij doodelijk gewond ter aarde stort. De Her-
tog d'Aumale en de Maarschalk Damville,
vonden den gewonden in zijn bloed liggen, en ver-
lostten hem uit de handen der Hugenooten, welke
juist dachten hem gevangen te nemen, waarop hij
naar Parijs op een draagbaar gebragt werd.

De slag duurde voort. Zes duizend Parijsche
windbuilen, die zich in eene rijke kleeding en wa-
penrusting bij het leger der Katholijken gevoegd
hadden, om hunnen moed en Godsdienstijver door
schitterende daden te bekrachtigen, waren reeds bij
den eersten aanval op de vlugt gegaan. De Her-
tog de Nemours echter beklom met zijne vetera-
nen de verschansingen der Hugenooten, en bragt
den ruiterdrom van den Prins van Condé, welke
zeer veel geleden had, in verwarring. Bijna twee-
derde deelen van het kleine leger der Hugenooten

waren reeds in den ongelijken strijd gevallen. Om het overschot ook niet op te offeren, voerden Condé en de Admiraal hetzelfde terug onder de muren van St. Denis in denzelfden stand, welken zij voor het gevecht gehad hadden. Het leger der Katholijken behield het slagveld, en de Hugenooten, nadat zij met den grootsten moed tegen eene vierdubbele overmagt zich verdedigd hadden, bleven in het bezit van hunnen vorigen post. Beide partijen kenden zich daarom de overwinning toe, en drie dagen lang streed men ten hove over de vraag, wie overwinnaar of overwonnen geweest was. Met zulke nietigheden hielden zich de opperste Gezaghebbers bezig, terwijl het ongelukkige verblinde volk voor hen zijn bloed vergoot. De Koning, die ten uiterste bekommerd was, dat de Prins van Condé hem de eer der overwinning zou betwisten, vroeg den Maarschalk Vieille Ville naar zijne meening. « Sire! » antwoordde de Maarschalk, « noch uwe Majesteit, noch de Prins van Condé, maar de Koning van Spanje heeft den slag gewonnen; want van beide kanten zijn zoo vele brave Franschen gesneuveld, dat zij toereikend zouden geweest zijn, om de Nederlandsche Provinciën, van de Fransche kroon eens afgescheurd, te heroveren. »

Den derden dag na den slag van St. Denis stierf de Connétable Montmorenci aan zijne wonden, vier-en-zeventig jaren bereikt hebbende. Met standvastigheid en onderwerping zag hij den dood te

gemoet. Den Biechtvader, welke aan zijn bed kwam om hem voor zijn einde te bereiden, verzocht hij met een helder gelaat, hem met rust te laten, daar het onvergeeflijk zijn zou, indien hij, na een leven van zeventig jaren, niet een kwartier-aurs zou weten te sterven. Hij nam den roem van een groot maar ongelukkig Veldheer, van een ijverig Katholijk, van een getrouw Staatsdienaar, maar ook den naam van een slecht vriend met zich in het graf. De Koningin had hem altoos gehaat; nogtans stortte zij tranen bij zijn sterfbed, misschien omdat zij in hem den eenigen Veldheer van naam verloor, wiens trouw bij haar niet in verdenking was.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Weinige dagen na den dood van den Connétable verliet de Prins van Condé den omtrek van Parijs, en brak naar Champagne op, om zich op de grenzen van Lotharingen te vereenigen met een korps Duitsche bezoldigden, welke hem werden toegevoegd door den Paltsgraaf Casimir, zoon van den Keurvorst van den Palts Frederik III, die een ijverig Calvinist was. De Prins van Condé zette zijnen marsch zoo snel voort als mogelijk was, maar de noodzakelijkheid om zich van de noodwen-

dig-

digste behoeften te voorzien; dwong hem, zich op zijnen weg van verscheidene steden meester te maken, wier inneming hem ophield.

Aan het hoofd van het leger der Katholijken stond thans de Hertog van Anjou, een jongeling van tien jaren, en het geliefde kind van Katharina. Zij had hem tot Luitenant-Generaal des Koninkrijks, en tot Opper-Veldheer van het leger laten verklaren; de Maarschalk Cossee voerde het bevel onder hem; en dezen moest hij in alles volgen. Met deze beschikking was de Koning zeer ontevreden. Hij beminde zijnen broeder niet; en wenschte zelf het leger aan te voeren. Maar zonder kracht van wil, en gewoon zijne Moeder te gehoorzamen, durfde hij zich niet verzetten tegen deze verordeningen. Zij zeide hem, dat hij zich vernederen zou, indien hij zijne wederspannige onderdanen in eigen persoon wilde bestrijden, en de zwakke Vorst trad terug.

Het leger der Katholijken, door vijf-duizend Duitsche ruiters versterkt, volgde dat der Hugenootten achterna, om de vereeniging der laatsten met den Paltsischen Prins te beletten. De Prins van Condé was zijne vervolgers aanmerkelijk vooruit; maar hij liet zich door den listigen voorslag van eenen wapenstilstand, welke den weg tot den vrede zou banen, eenige dagen in den omtrek van Châlons ophouden, en stelde zich daardoor bloot aan het gevaar om door zijne vijanden te worden ingehaald, welke zijn korps, in de treurige gesteldheid,

waar-

waarin het zich toen bevond, gewisselijk zouden vernietigd hebben. Gelukkig werd hij door de geheime bedoelingen, of door de wankelmoedigheid der Katholijke Veldoversten verlost uit het gevaar, waarin zijne ligtgeloovigheid hem gestort had. Zij talmde zoo lang met eenen algemeenen aanval, dat hij tijd en gelegenheid won, om zich na eenige onbeduidende gevechten te verwijderen. Hij zette daarop zijnen marsch met zulk een spoed voort, dat hij in drie dagen twintig mijlen aflegde, en gelukkig over de Maas geraakte. Maar de lange en bezwarende marsch had zijn leger bijna geheel te gronde gebragt. Manschap en paarden bevonden zich in den treurigsten staat. Gebrek aan geld, allerlei behoeften, en de gevolgen daarvan, moedeloosheid en verdriet, dreigden het leger eene gansche vernietiging; toen eindelijk bij Pont à Mousson de zoo vurig gewenschte vereeniging met de Duitsche hulpbenden, uit elf-duizend man ruiters en voetvolk bestaande, gelukkig bewerkstelligd werd, en de ter nedergeslagene gemoederen met nieuwen moed en nieuwe hoop vervulden.

De Prins van Condé besloot thans langs denzelfden weg, welken hij gekomen was, weder terug te keeren, om Orleans, hetwelk door Lavalette en den Graaf Sciarra Martinengo met een korps koninklijke troepen belegerd werd, te ontzetten, en alsdan Parijs op nieuw in te sluiten. Het leger der Katholijken onder den Hertog d'Anjou volgde hem wederom, maar het ontweek even zoo zorg-

vuldig een slag, als de Prins van Condé den-
zelven thans wenschte te leveren, ten einde het on-
geduld zijner Fransche, en de eischen der Duitsche
soldaten, welken hij de beloofde soldij niet betalen
kon, te bevredigen. Hij greep eindelijk een werk-
zaam middel aan, om de vijanden zelfs tegen hun-
nen wil tot een slag te noodzaken, daar hij de stad
Chartres in de nabijheid van Parijs aantastte. Wil-
den de Katholieke Veldheeren het zekere verlies van
deze gewichtige plaats verhinderen, zoo bleef hun
niets overig dan de belegeraars in hunne linien aan
te tasten. Maar de Koninginne Moeder wilde niets
wagen op de onzekere uitkomst van eenen veldslag,
en nam liever, om het verlies van Chartres af te
wenden, hare toevlugt tot een hulpmiddel, hetwelk
zij in dergelijke zorgelijke oogenblikken reeds meer-
malen met een gelukkig gevolg beproefd had; zij
begon namelijk eene vredes-onderhandeling met den
Prins van Condé. Hare voorstellen vonden min-
der zwaarigheid, dan zij geyreesd had. De Prins
en het grootste deel des Hugenootschen legers
wenschten het einde der vijandelijkheden, en zoo
werd, na eene korte onderhandeling, de vrede te
Conjumeau gesloten, in spijt van den tegenstand
des Admirals, die zijne grondstellingen getrouw
aandrong tot voortzetting van den oorlog, de-
wijl hij vol argwaan was omtrent de beloften der
Koningin. De Hugenooten verplichteden zich door
den gesloten vrede om de wapenen neder te leg-
gen, en de bezette plaatsen terug te geven; het

Hof

Hof daarentegen bekrachtigde het vredes-edict van 1562, met opheffing van alle daarna toegevoegde beperkingen, en herriep het vonnis, tegen den Prins van Condé en den Admiraal uitgesproken. De Koning betaalde aan de Duitsche troepen hunnen achterstand, waarna zij den terugtogt naar hun vaderland namen. Het verkregen vrijgeleide beloofde hun daarbij de volkomenste zekerheid; evenwel zij verkeerden nog in het gevaar, om het slagtoffer eener laagheid te worden. De Koningin had aan Tavannes, Bevelhebber in Bourgundië, een heimelijken last gegeven, hen, op hunnen doortogt door deze Provincie, te overvallen, en te laten nedersabelen. Doch Tavannes schaamde zich over eene zoo schandelijke verbreking van het Koninklijk woord, en het bevel bleef onuitgevoerd. De troepen der Hugenooten ontruimden intusschen Orleans, en scheidden van elkander; maar geen van de Hoofden der partij waagde het, ten Hove te gaan. De Admiraal begaf zich naar Chatillon, en de Prins nam zijn verblijf te Noyers in Auxerrois.

Zoo nam deze tweede burger-oorlog een einde door een vredes-verdrag, bij hetwelk men in twijfel staat, of men meer moet verbaasd staan over de boosheid der eene partij, die de heiligste verdragen en een plegtig gegeven woord verlaagt tot een goochelspel van arglistigheid en streken, dan over de onbegrijpelijke litzinnigheid der andere partij, welke de opgevatte en met de grootste opofferingen gevoerde wapens, noch gedwongen door

de magt der noodzakelijkheid, noch bevredigd door de vervulling van hare plannen, uit onbestendigheid en beuzelachtige inzigten uit de hand legt, en daardoor vrijwillig in denzelfden onvolkomen en onzekeren toestand terugkeert, om welken te verbeteren zij dezelve had aangegrepen. Alle verschijnselen duiden een korten duur van dezen vrede aan. Eene gelijke ontevredenheid over denzelfden had er plaats bij Protestanten en Katholijken. De Leeraars der Hugenooten verweten den Prins van Condé, dat hij dien slechts gesloten had om tot de vermaken van het Hof te kunnen terugkeeren, en de Katholijken beschuldigden de Koningin, dat het eenige doel van haar vredes-verdrag was, de bestendige voortdoring van de burgerlijke tweedragt. Geene partij kwam ook de voorwaarden van den vrede van Conjumeau na. Van de zijde der Hugenooten werden alle plaatsen niet ontruimd, en die van Rochelle weigerden om eene Koninklijke bezetting in te nemen; aan den anderen kant liet het Hof de Zwitsers en de Italiaansche troepen niet vertrekken, en de aan de Hugenooten verleende gewetensvrijheid werd bij elke gelegenheid beperkt. In alle oorden van het Rijk brak de haat van beide Godsdienstpartijen in oproerige tooneelen en bloedige gewelddadigheden uit, en ten laatste had er een voorval plaats, hetwelk aan de Hugenooten op nieuw het zwaard in handen gaf.

De Koningin had den vrede van Conjumeau gesloten, omdat het haar gemakkelijker toescheen, door

list

list en streken, welke met haar karakter beter overeenkwamen, de Hugenooten te onderdrukken, dan door oorlog en openbaar geweld. Voor alles echter was het noodig, de Sectemakers te berooven van hunne Hoofden, welke het middenpunt van hunne kracht en van hunnen tegenstand vormden. De gevaarlijksten derzelve waren de Prins van Condé en Coligni; en in den geheimen Staatsraad, welke alleen door hare vertrouwden werd bijgewoond, werd besloten, zich, in spijt van den bestaanden vrede, van deze twee vreesverwekkende Hoofden der opstandelingen meester te maken. De uitvoering van dit besluit was echter niet gemakkelijk; want de Prins en de Admiraal, zulk een aanval op hunne personen vreezende, waren overeengekomen, zich niet te gelijk op ééne plaats op te houden, opdat zij niet te zamen op eens mogten overrompeld worden. Eenmaal gebeurde het echter, dat de Admiraal bij den Prins te Noiſers kwam. Het Hof kreeg hiervan, door deszelfs spionnen, terstond de tijding, en onverwijld werden er bevelen afgevaardigd aan Tavannes en Martinengo, om het kleine, slecht versterkte stadje, plotseling, zoo naauw in te sluiten, dat hun de beide grootste vijanden van het heilige Katholijke geloof en der rust van Frankrijk niet ontsnappen konden. Desniettemin ontkwamen zij het gevaar, daar zij, zoo als men zegt, door een heimelijken wenk van Tavannes zelven gewaarschuwd, in den nacht van den 25 Augustus (1568) met hunne gemalinnen en

kinderen, en een gevolg van twee-honderd paarden, in allerijl Noyers verlieten, en vruchteloos vervolgd van de Koninklijke troepen, door Poitou naar Rochelle gingen, waar zij van de inwoners, en al de daar verzamelde Protestantschē Geestelijken, met groote vreugde ontrangen werden.

Zoodra deze gebeurtenis bekend werd, geraakte de gansche partij der Hugenooten in beweging, en vatte overal de wapens op, om wraak te oefenen over de verbreking van den gesloten vrede. Een groot deel van den Adel der Hugenooten stroomde naar Rochelle, en deze stad werd van nu af het hoofdbolwerk en de verzamelplaats der Protestantsche partij. Ook verliet de Koningin Johanna van Navarre met hare kinderen Nerac, en begaf zich, onder bedekking van een aanzienlijk korps, uit Bearn derwaarts. «Ik begeef mij thans tot den «Prins van Condé,» schreef zij aan den Koning en de Koninginne Moeder, «om tot bewaring «van de gezuiverde Godsdienst mede te werken, «die men in Frankrijk door de verdelging van «zijne belijders wil uitroeijen.»

Dandelot voerde het leger der Hugenooten, dat zich aan gene zijde der Loire verzameld had, in spijt van de waakzaamheid der Katholijke Veldheeren, naar Poitou, waar het zich vereenigde met hunne, zich aldaar bevindende geloofsgenooten.

Het Hof had niets onaangenamers kunnen onder vinden, dan de vlugt en de redding van den Prins en den Admiraal; want daardoor verloor hetzelve al de

de vrucht eener openbare trouweloosheid. In den beginne loochende Katharina tegen Tefignien en de overige afgevaardigden van den Prins van Condé, welke zich juist ten Hove bevonden, toen het voorvallene van Noyers bekend werd, dat er een aanslag ondernomen was tegen de vrijheid van den Prins en den Admiraal, en spotte met de vrees der Hugenooten voor een ijdel schrikbeeld van hun eigen maaksel. Toen zij echter zag, dat de Protestanten gereed waren, de geschondene trouw der verdragen te wreken, en dat de oorlog, welchen zij vermijden wilde, weder uitbrak, besloot zij, de gestrengste maatregelen tegen de op nieuw oproerige Ketters ten uitvoer te brengen. De Kanselier L'Hopital raadde, gelijk altoos, tot eendragt en verdraagzaamheid, en verloor daardoor zijn post, welken naderhand Biraga verkreeg, dien men dikwijls hoorde zeggen: «dat tot verdelging der Hugenooten geene soldaten, maar alleen koks gevorderd werden.» Een ten uiterste hevig manifest werd er uitgevaardigd tegen de Hugenooten, waardoor alle, hun toegestane gunsten herroepen, hunne Leeraars uit het Rijk verbannen, alle Protestanten, welke ambten bekleedden, van dezelve ontzet werden, en elke andere eerdienst, uitgenomen de Katholieke, op het strengste verboden werd. De Hugenooten lieten zich door deze bedreigingen niet verschrikken. Zij verbonden zich te Rochelle op nieuw door eenen plegtigen eed, om in de verdediging van hunne Godsdienst standvastig tot den dood toe te volharden,

en geen vergelyk aan te gaan dan met algemeene toestemming. In eene openlijke proclamatie verklaarden zij, uit geen ander oogmerk, dan ter bewaring van hunne Godsdienst en van hun leven, de wapens te hebben opgevat, en zij riepen de hulp van de Koningin van Engeland en der Duitsehe Vorsten in. Daarop braken de Prins van Condé en de Admiraal van Rochelle op, maakten zich in korten tijd meester van een aantal plaatsen in Maine en Touraine, waar geen vijand te bestrijden was, en vereenigden zich vervolgens bij Angoulême met twaalf-duizend Hugenootten uit Dauphiné en Provence, onder d'Acier en Montbrun, welke kort te voren bij Messignac, met een korps Katholijken onder den Hertog de Montpensier, slaags geweest waren.

Intusschen had zich ook een leger van Katholijken verzameld onder den Hertog d'Anjou, hetwelk uit Saintonge naar Poitou trok, en aldaar niet verre van Chatillereaud zich vereenigde met het korps van den Hertog de Montpensier. Na deze vereeniging was het vier-en-twintig duizend man sterk, waaronder begrepen waren zes-duizend Zwitsers en twee-duizend Italianen. De Prins van Condé, wiens leger bijna van gelijke sterkte was, rukte het vijandelijke te gemoet. Aan beide kanten heerschte de grootste verbittering en hetzelfde verlangen om den gloeienden haat in de bloedstorting van een beslissenden slag te lesschen. Doch de strenge koude van den latst herfst bezwaarde de werkzaam-

he-

heden , en schoon de beide legers tusschen Poitiers en Lusignan elkander tot op eenige mijlen afstands naderden , zoo deden zij echter niets , dan alleen , dat zij elkander bedreigden , de woede der elementen trotseerden , en hunne krachten in onbeslissende gevechten en vruchteloos heen en weder trekken verkeerden , tot dat de gestrengheid van het jaargetijde de Aanyoerders dwong , het veld te ruimen. De Prins van Condé trok naar Neder-Poitou in Saintonge , waar hij zijne troepen de winterkwartieren liet betrekken , en de Hertog d'Anjou keerde naar Chinon. Beide de legers verloren vele duizende soldaten als slagtoffers van den langen winterveldtogt.

Over al de Provinciën zwaaide de tweedragt hare verwoestende fakkel. In alle oorden streden afzonderlijke hoopen tegen elkander met afwisselend geluk , en overal werd burgerbloed vergoten , werden steden en dorpen geplunderd , de velden vertreden , en de welvaart verstoord. Hier werd de oude beroemde Abtdij St. Michel en L'Erme in de asche gelegd , een schoon gedenkstuk van denouden tijd , hetwelk de geestdrijvende ijver der Rochellers te vuur en te zwaard verwoestede ; en daar verdedigden zich in de stad Sancerre drie-honderd Calvinistische burgers en ingekomen vluchtelingen , onder aanvoering van eenen Regtsgeleerden , met name Joanneau , met heldhaftige standvastigheid tegen drie-duizend Katholijke soldaten , en dwongen hen , de belegering van hunne stad , na vijf weken

geduurd te hebben, weder op te breken. Dezelfde dweeperij, welke deze veranderde in moordenaars en brandstichters, wekte anderen op tot heldenmoed en edele verachting van den dood.

De dadelijke hulp van de hooghartige Koningin van Navarre, die hare geloofsgenooten met vurigen ijver en groote opofferingen van hare eigene middelen ondersteunde, en de bijstand van de Koningin van Engeland, welke geschut en meer dan een milioen guldens zond, bezorgden aan den Prins van Condé de middelen tot voortzetting van den oorlog. Toen het betere jaargetijde een aanvang nam, trok hij weder te velde. Hij wilde zich met eenige korpsen in Languedoc vereenigen, en vervolgens naar de Loire trekken, om de hulptroepen te ontmoeten, welke de Paltsgraaf Wolfgang van Tweebrugge in Duitschland voor hem geworven had. Ondertusschen was ook de Hertog d'Anjou, die van de Koningin den Maarschalk van Tavannes naast zich gekregen had, van Chinon opgebroken, en aan de oevers der Charente genaderd, om den Prins tot een slag te noodzaken, eer hij zijne vereeniging met de Duitsche hulptroepen in het werk stelde. De bewegingen van het leger der Katholijken, hetwelk zich reeds van onderscheidene plaatsen had meester gemaakt, verplichteden den Prins tot verandering van zijn plan. Hij liet de bruggen over de Charente afbreken, de plaatsen, waar zich ondiepten bevonden, sterk bezetten om den Katholijken Veldheer den overtoegt te beletten, en hij-zelf

nam

nam zijnen stand te Jarnac, een stadje twee mijlen van den linkeroever van den vloed gelegen. De Hertog d'Anjou rukte voort naar deze zijde des oevers, en liet de van de Hugenooten bezette stad Chateaufort aantasten en wegnemen. Daar hij de brug, welke hier over de Charente ligt, juist afgebroken vond, zoo gaf hij bevel aan den Kolonel Biron dezelve terstond te herstellen, terwijl hijzelf, om de opmerkzaamheid der vijanden bezig te houden en te misleiden, aan het hoofd van zijn leger afstrok aan de rechterzijde van den vloed tot aan Cognac. De Admiraal trok met de voorhoede van het leger der Hugenooten aan de linkerzijde nevens hem heen; beide partijen waren nu door den niet breeden vloed gescheiden, en beschoten elkander uit het klein geweer. De Katholieke Veldheeren schenen zich nu eens op dit, dan weder op een ander punt, van den overtocht te willen meester maken, en de Admiraal stelde zich overal in tegenweer. Maar bij het aanbreken van den dag voerde hij zijne troepen terug naar het dorp Brissac, hetwelk eene mijl van den oever verwijderd lag, en liet het vijandelijke leger alleen door bijzondere posten van ruitery en voetvolk bewaken. De Prins van Condé hield onbewegelijk met het hoofdkorps bij Jarnac post.

Zoo liepen er, onder voortdurende schermutelingen, twee dagen voorbij, zonder dat er iets beslissends voorviel. Doch in den nacht van den 12 op den 15 Maart (1569) voerde de Hertog d'Anjou

jon in de grootste stilte zijn leger naar Chateaufort
 terug, waar de Kolonel Biron de afgebroken
 brug weder hersteld, en naast dezelve nog eene
 schipbrug had laten vervaardigen. Deze twee brug-
 gen waren bestemd voor den overtocht, en het ge-
 heele leger der Katholijken volbragt denzelfden ge-
 durende den schoonen vrolijken nacht, zonder dat
 de uitgezette posten der Hugenooten in hunne zor-
 geloosheid er iets van bemerkten. Eerst bij het aan-
 breken van den dag verkreeg de Admiraal berigt
 van den aantocht der vijanden, en van het gevaar
 waarin hij daardoor gekomen was. Niets bleef hem
 overig, om niet afgesneden en overweldigd van de
 vijandelijke overmagt te worden, dan een haastige
 terugtocht naar het hoofdleger bij Jarnac. Daar hij
 echter de vooruitgeplaatste afdeelingen niet wilde
 opofferen, maar aan zich trekken, zoo ontstond
 daaruit eene vertraging, welke aan de vijandelijke
 ruiters tijd gaf om Brissac te bereiken, eer de Ad-
 miraal het nog ontruimd had. Dandeloit verkreeg
 bevel om dezelve zoo lang op te houden als mo-
 gelijk was; maar met elk oogenblik door nieuwe
 aankomende troepen versterkt, dwong zij hem wel-
 dra om met lossen teugel terug te snellen. Reeds
 werd er op verschillende punten gevochten, en de
 overwinning helde in den beginne naar de zijde der
 Katholijken. Verscheidene afdeelingen der Hugen-
 ooten waren in de eerste ontsteltenis verstrooid,
 anderen werden, na eenen dapperen tegenstand,
 over hoop geworpen.

Intusschen was de Prins van Condé, op de eerste tijding van de gevaarlijke gesteldheid der voorhoede, den Admiraal, aan het hoofd zijner ruitery, teemoet gesnel. Hij tastte de ruiterdrommen van Guise en Montpensier aan; doch door andere ruiterbenden versterkt, sloegen zij den aanval af. Het treffen werd steeds algemeener, doch het waren grootendeels alleen ruiters, die tegen elkander stredden. De Prins van Condé, door krijgsmoed weggesleept, herhaalde den aanval, en schoon van de vijanden, die in steeds grooter menigte voortrukten, aan alle kanten omringd, en uit onderscheiden wonden bloedende, voer hij nog voort met zich dapper te verdedigen. Eindelijk werd zijn paard onder hem gedood, hij stortte tegen den grond, en een kwetsuur aan den voet verhinderde hem, zich weder op te rigten. Thans was er niet meer te denken aan tegenstand of ontvlugten, en daar de Prins, onder de hem omringende vijanden, Argence, een Katholijk Edelman, welken hij kende, gewaar werd, riep hij hem bij zich, en gaf zich aan hem gevangen, onder belofte van zijn leven te redden. Te gelijker tijd kwam daarbij Montesquieu, Hoofdman bij de garde van den Hertog d'Anjou, en vroeg wat er gaande was? op het antwoord, dat de Prins van Condé gewond en gevangen was, schreeuwde hij al vloekende: « van kant, van kant!» en schiet den Prins, die zich het gezigt met een mantel bedekt had, van achteren een pistoolkogel door het hoofd. Het algemeen

gevoelen noemde den Hertog d'Anjou als bewerker van dezen verraderlijken moord.

Na den dood van den Prins van Condé vond het leger der Katholijken geen wederstand meer. De Hugenooten weken onder de bescherming van den aanbrekenden nacht aan alle kanten terug, en lieten aan hunne vijanden het slagveld. De Admiraal en Dandelot trokken naar St. Jean d'Angeli, en Montgomeri naar Angoulême. Het aantal der gesneuvelde Hugenooten was niet aanmerkelijk. Onder de gevangenen bevond zich de Schot Stuart, welke in den slag bij St. Denis den Connetable doodelijk gewond had. Toen de Marquis de Villars hem zag, riep hij: « ha! de booswicht, die « mijn zwager gedood heeft!» en met toestemming van den Hertog d'Anjou liet hij hem op de plaats zelve nedersabelen.

De Hertog, welke gedurende den slag zeer schitterende bewijzen van persoonlijken moed gegeven moet hebben, trok nog des avonds als overwinnaar binnen Jarnac. Derwaarts werd ook het ligchaam van den Prins van Condé op een ezel gebragt, onder het vreugdegejuich der Katholieke soldaten. (*)

Eeni-

(*) De lichtzinnige inborst der Franschen bezong dit voorval, hetwelk een ander volk tot de ernstigste gevoelens zou gestemd hebben, met het volgend deuntje:

L'an mille cinq cent soixante et neuf,
Entre Jarnac et Chateaneuf,
Fut porté mort sur une anesse
Le grand ennemi de la messe.

Eenige dagen daarna zond de vijandelijke Veldheer het ligchaam aan Hendrik van Bearn, 's Prinsen neef, welke hem te Vendome in het graf zijner voorouders liet ter aarde bestellen. Zoo eindigde, in den ouderdom van negen-en-dertig jaren, Lodewijk van Bourbon, Prins van Condé, zijn leven, betrouwd van al zijne aanhangers. In andere tijden, dan die hij beleefde, hadden zijne schitterende eigenschappen den luister van zijn vaderland grootelijks kunnen vermeerderen.

ZESDE HOOFDSTUK.

Coligni was thans het hoofd en de eenige steun der Hugenooten, die door den dood van den Prins van Condé in eenen zeer zorgelijken toestand gebragt waren. Het was vooral de hooge rang van dezen Prins, welke aan hunne partij aanzien gaf, en de eendragt onder hunne hoofden bewaarde; want bij geene Natie hebben de toevalligheden der geboorte en van den rang eene zoo hooge waarde, als bij de Fransche. De denkkeelden van burgerlijke gelijkheid, welke haar eens als het ware opgedrongen werden, waren niet duurzaam, en konden het niet zijn, dewijl zij met het eigendommelijke van het volkskarakter niet overeenkwamen. De

groo-

groote eigenschappen van Coligni, zijne krijgskunde, zijn onverschrokken moed, hadden hem het vertrouwen der soldaten en de achting van zijne gansche partij verworven. (*) Maar hij kende de Natie, en was uit dien hoofde overtuigd, dat de voorname Adel der Hugenootten hem niet meer dan voor hun's gelijken houden zou, waaruit noodzakelijk ongehoorzaamheid, oneenigheid, scheuringen, en eindelijk de ontbinding der geheele partij ontstaan moest. Om deze ongelukkige gevolgen voor te komen, was er geen ander middel, dan dat hij afstand deed van den naam van Hoofd zijner partij (zijne uitstekende eigenschappen waarborgden hem het wezen der oppermagt), en weder een Prins van den bloede aan het hoofd plaatste, die door den glans zijner afkomst ontzag inboezemde. Hij deelde zijnen kommer en zijn besluit mede aan de Koningin van Navarre, en vorderde van haar, dat zij haren zoon Prins Hendrik van Bearn, als eersten Prins van

---

(*) Een oud ridderlied, hetwelk na den slag bij Jarnac van de Hugenootsche soldaten dikwijls gezongen werd, bewijst, dat zij den Admiraal en den Graaf La Rochefaucauld voor hunne voorgangers en hoofden hielden. Het was van dezen inhoud:

Le Prince de Condé,
 Il à été tué,
 Mais Monsieur l'Amiral
 Est encore à cheval
 Avec La Rochefaucauld,
 Pour écraser tous ces Papaux.

van den bloede na den dood van Condé, tot Hoofd der Hugenooten zou verklaren. Johanna, vol geestdrift voor hare Godsdienst, en verre verheven boven de gewone zwakheid van haar geslacht, nam den voorslag van den Admiraal met welgevalen aan, zonder zich door de voorstelling der gevaren, aan welke zij haren geliefden zoon blootstelde, als zij hem op het bloedig tooneel van den burgerkrijg plaatste, te laten afschrikken. Hendrik was eerst in het Collegie Navarre te Parijs opgevoed geworden. In het jaar 1566 nam zijne Moeder hem met zich naar Pau, en gaf hem tot leermeester den geleerden Florentius, die hem bekend maakte met de grondstellingen der Protestanten. Zoo was hij opgegroeid tot een jongeling van de beste verwachtingen, en thans bragt zij, zijne Moeder, in eigen persoon, hem, en den zoon van den Prins van Condé, naar Cognac, waar een groot deel van de troepen der Hugenooten verzameld was; zij liet de troepen onder de wapens komen, en hield tot dezelve eene redevoering, in welke de geest en de onverschrokkenheid van een held doorstraalden. Zij vermaande hare geloofsgenooten tot standvastige volharding in de verdediging van hunne vrijheid en Godsdienst, en toonde hun aan, dat hunne gesteldheid alleen wanhopig kon toeschijnen aan de onmannelijke moedeloosheid. « Want, voegde zij er bij, hoezeer ook het verlies van den dapperen en hooghartigen Condé nimmer kon vergoed worden, met hem is echter nog niet alles verloren. Ziet hier

nog twee Prinsen van Koninklijken bloede, mijn eigen zestienjarigen, en den zeventienjarigen zoon van den Prins van Condé. Zij zijn bereid zich aan uw hoofd te plaatsen, en roem en gevaren met u te deelen. De wijsheid van den Admiraal zal het gebrek aan ervaring bij hen vergoelen.»

De redevoering der Koningin werd met grooten en algemeenen bijval aangehoord en opgenomen. Zij rigtte de nedergeslagene gemoeederen weder op, en boezemde hun moed en kracht tot nieuwe pogingen en opofferingen in. Voor elk Regiment werd eene acte gelezen, waarin zich de beminnenswaardige Prins van Bearn (naderhand Hendrik IV) tot Hoofd van het verbond der Hugenooten verklaarde. De Admiraal en La Rochefaucauld waren de eersten, welke hem, als hun hoofd, den eed van trouw deden. Hen volgden de Adel, de Hoofdmannen, en eindelijk de gemeenen, onder een luid vreugdegejuich. Aan den Admiraal was, van wege den jeugdigen leeftijd van den Prins, het opperbevel over het leger, en het besturen van den krijg opgedragen, en zoo bleef hij de leven-gevende geest dezer partij, zonder dat hij den naam droeg van haar hoofd. Johanna liet, ter gedachtenis van deze gebeurtenis, een gouden gedenkpenning slaan, welke aan de eene zijde het borstbeeld van haren zoon vertoonde, en aan de keerzijde het hare met het randschrift: *Pax certa, victoria integra, mors honesta* (een zekere vrede, eene volkomene overwinning, een eerlijke dood). Men

be-

Besloot, om het leger in de voornaamste plaatsen aan de Charente te verdeelen, en zich te bepalen tot derzelver verdediging, tot dat men zekere tijding van den aantogt der Duitsche hulptroepen zou verkregen hebben, waarna men de troepen weder bijeenrekken, den Duitschers te gemoet rukken, en, zich met deze vereenigd hebbende, weder aanvallender wijze te werk wilde gaan. Deze maatregelen, het bestel van den Admiraal, wendden de ongelukkige gevolgen der nederlaag van Jamac en van den dood van den Prins van Condé grootendeels af, en beletteden het leger der Katholijken, uit de behaalde overwinning aanmerkelijke voordeelen te trekken.

Terwijl dit aan de Charente voorviel, zochten de Hertog d'Aumale en de Hertog de Nevers te vergeefs den Hertog van Tweebrugge te beletten om in Frankrijk in te rukken. De Hertog voerde aan de Hugenooten ter hulpe toe zes-duizend Duitsche ruiters en vijf-duizend man voetvolk. In zijn gevolg bevonden zich de beroemde Prins Willem van Oranje, en zijne broeders de Graven Hendrik en Lodewijk van Nassau, welke, na eenen ongelukkigen veldslag met den Hertog van Alva, de Nederlanden verlaten hadden, en zich bij het korps van den Hertog van Tweebrugge gevoegd hadden. Deze Vorst trok bijna zonder verlies over de Saone, maakte zich, met behulp van Mouy en Morvilliers, hoofden der Hugenooten, meester van de stad La Charité (Mei

1569) en ging daarna over de Loire. Zoodra de Admiraal van zijn aantogt tijding kreeg, rukte hij hem tegen met twaalf-duizend man, vergezeld van de twee Prinsen, en aan de Vienne had de vereeniging met de Duitschers plaats. De Hertog van Tweebrugge had Frankrijk in de lengte van tachtig mijlen doorgetrokken, steeds vergezeld en vervolgd van vijandelijke korpsen, was breede en diepe stroomen overgegaan, en had eindelijk, na ontallijke zwarigheden overwonnen te hebben, met een gering verlies de vereeniging met zijne bondgenooten tot stand gebragt, een meesterstuk van krijgskunde, welks wel gelukken men echter meer toeschreef aan de diepere inzigten van den hem vergezellenden Prins van Oranje en deszelfs broeders, dan wel aan de zijne. De Hertog overleefde ook het einde van zijnen ridderlijken togt niet, want op het oogenblik der vereeniging rukte hem eené koorts, het gevolg zijner onmatigheid, weg.

De dappere Dandelot, de ijverigste Hugenoot en de onverzoenlijkste vijand der Katholijken, beleefde ook deze vereeniging niet, en velen schreven zijnen dood, even als dien des Hertogs, aan vergiftiging toe. Het opperbevel over de Duitsche hulp-troepen, na den dood des laatsten, nam Graaf Volrad van Mansfeld op zich.

De Hertog d'Anjou was, na de overtocht der Duitschers over de Loire, naar Limoges teruggeweken. Hier verkreeg zijn leger, hetwelk door ziekte en wegloopen zeer verzwakt was, aanzienlijke verster-

sterkingen. Ascanio Sfortia, Graaf van Santafiorea, de beroemdste Italiaansche Condottière van dezen tijd, voerde hem vijf-duizend man Pausselijke en Toskaansche hulptroepen toe, de Markgraaf Philibert van Baden vijf-duizend Duitsche ruiters en vier-duizend man te voet, en Graaf Peter Ernst van Mansfeld vier-duizend vijf-honderd veteranen van de Spaansch-Nederlandsche armée. De Katholijke Veldheer nam daarop eene vaste stelling bij Roche Abeille in het Limonsinsche, en de Admiraal, welke hem gevolgd was, deed eene poging om hem daaruit te verdrijven. Hij liet twee vijandelijke Regimenten onder Philippus Strozzi, welke door een moeras van het hoofdkorps gescheiden waren, met zulk een goed gevolg aangrijpen, dat zij bijna geheel vernietigd, en Strozzi zelf gevangen genomen werd. Een tweede aanval op de Italiaansche divisie van den Graaf Santifiorea gelukte minder, en de Admiraal waagde het niet om het Katholijke hoofdleger, hetwelk steile en onbeklimbare bergen bezette, aan te tasten. Gebrek aan onderhoud noodzaakte hem, naar Perigord te trekken, waar hij zich van eenige onbeduidende plaatsen meester maakte, en vervolgens, op dringend aanzoek van den Hugenootschen Adel dezer Provincie, de belegering van de gewigtige stad Poitiers ondernam. De Admiraal voorzag al de zwakheden van deze onderneming, doch hij waagde het echter, in het vooruitzicht van de groote voordeelen, welke het bezit van eene zoo gewigtige plaats

beloofde. De belegering werd met moed begonnen, en met groote inspanning en werkzaamheid voortgezet. Men putte daarbij als het ware alle middelen van aanval uit, welke de toenmalige belegeringskunst opleverde, en spaarde noch krachten noch bloed. Maar de belegerden onder hunnen dapperen bevelhebber, den Graaf du Lude, Gouverneur der Provincie Poitou, verijdelden allen arbeid der belegeraars, wederstonden hunne aanvallen, en sloeg meer dan eenen storm af, waarbij vooral de jonge Hertog Hendrik de Guise, welke hier het eerst zijne krijgskundige talenten op eene schitterende wijze ontwikkelde, grooten roem behaalde. Gedurende den loop der belegering was de Admiraal in groot gevaar om het slagtoffer eener verraderij te worden. Zijn trouwelooze kamerdienaar Dominicus van Alba vatte het voornemen op om hem te vergeven; waartoe hij, naar de niet onwaarschijnlijke aanklagt der Hugenooten, van de Koninginne Moeder en den Hertog d'Anjou was omgekocht. Zijn voornemen echter werd ontdekt vóór de uitvoering, en de verrader stierf aan de galg.

Niettegenstaande de dappere verdediging zou Poitiers echter zijnen val niet ontgaan zijn, indien de Hertog d'Anjou niet de redding der in de engte gebragte plaats bewerkt had. Hij had nog voor het begin der belegering zijn leger in kantonnementen gelegd, om nieuwe krachten te verzamelen; want hetzelfde had bijna een jaar lang onafgebroken in het veld

veld geweest. Hij zelf was naar Tours gegaan, waar hij het Hof aantrof, en zich zoo lang ophield, tot dat de herhaalde en steeds dringende opëischingen van den Bevelhebber van Poitiers, hem op nieuw aan het hoofd der troepen riepen, om de schier op het uiterste gebragte stad te verlossen. Hij rukt met twaalf-duizend man voor Chatelleraud, overtuigd, dat de Hugenootten eerder de belegering van Poitiers zouden opgeven, dan deze stad verliezen. Ook bedroog hem zijn vermoeden niet, want zoodra verkreeg de Admiraal niet het berigt van het beleg, hetwelk Chatelleraud dreigde, of hij brak de belegering van Poitiers op, en snelde deze stad ter hulp, waarna de Hertog, die zijn doel bereikt had, ook van Chatelleraud terugtrok. Hij ging over de Vienne en Creuse, en nam eene vaste stelling bij Lacelle, welke de Admiraal niet durfde aantasten. Kort daarna verlegden de beide Veldheeren hunne troepen in kantonnementen, en de Hertog d'Anjou keerde weder naar Tours, waar zich het Hof nog bevond. Derwaarts begaf zich ook de Hertog de Guise, die zich in de verdediging van Poitiers zoo roemrijk had onderscheiden, en thans voor het eerst in den geheimen Staatsraad werd aangenomen. Hij koesterde den onverzoenlijksten haat tegen den Admiraal, welken hij voor den moordenaar van zijn vader hield. Ook de Koning en de Koningin haateten meer dan ooit dezen gevaarlijken man, wiens beleid en geestkracht alleen, na den dood van den Prins van Condé, de partij der Hugenootten had

gered van den ondergang, en aan dezelve eene nieuwe sterkte had bijgezet. Van nu af schijnt het Hof Cournigni's verderf vast besloten te hebben, en alle middelen, om hetzelfde daar te stellen, werden in het werk gebragt. Twee gestrengte Parlements-acten van den 15 en 27 September 1569 verklaarden hem, als een Rebel en Majesteitschender, des doods schuldig, en beloofden ieder, die hem levend of dood zou overleveren, eene belooning van vijf-en-vijftig duizend schilddaalders. Zijne beeldteris werd door de straten gesleept, en op de openlijke gerechtsplaats aan de galg opgehangen, en de Graaf Martinengo overrompelde, op bevel der Koningin, zijn huis te Chatillon bij Loing, roofde uit hetzelfde voor eene groote som aan zilverwerk en andere kostbaarheden weg, en afstekkende stak hij het in brand.

In den Staatsraad des Konings werd beraadslaagd over den aard en de wijze, hoe men den oorlog tegen de Hugenooten zou voortzetten. Eenigen raadden om verdedigender wijze te werk te gaan, ten einde den vijand, wel is waar langzamer, maar des te zekerder, door gebrek aan geld en onderhoud, in den grond te helpen. Anderen, en onder deze de Maarschalk van Tavannes en de Hertog d'Anjou zelf, waren van gevoelen, dat men het vijandelijk leger, hetwelk door de belegering van Poitiers zeer verzwakt was, onverwijd moest aanvallen, eer hetzelfde door versche hulptroepen uit Duitschland, of door de vereeniging met de Gasconers van den Graaf van Montgomeri, die

in

in Bearn meester was, nieuwe krachten kreeg. Het laatste gevoelen behield de overhand; de Hertog en de Maarschalk trokken het in Touraine staande Katholijke leger bijeen, en bragten hetzelfde over de Vienne, om de Hugenooten tot een veldslag te dwingen.

Dit voornemen kwam overeen met de wenschen van de Hugenootsche soldaten, en bijzonder van de Duitsche hulptroepen, die niets vuriger verlangden, dan zich met den vijand in een veldslag te meten. De Admiraal hield zich, als of hij deel nam in hunne wenschen, om het misnoegen van zijne grootendeels vrijwillige soldaten niet op te wekken. Doch bij zichzelven had hij besloten, om zoo lang mogelijk een treffen te ontwijken, daar hij oordeelde, dat het niet overcenkwam met zijnen tegenwoordigen toestand. Met dit inzicht rigtte hij zijnen marsch naar Neder-Poitou, om onder de begunstiging van de daar zijnde vaste plaatsen, welke grootendeels in de magt zijner geloofsgenooten waren, het Katholijke leger door onbeslissende gevechten te verzwakken en terug te houden, tot dat de winter een einde maakte aan krijgsondernemingen. De Hertog d'Anjou, welke het doel van zijnen vijand raadde, sloeg insgelijks den weg naar Neder-Poitou in, en haastte zich om van het stadje Montoncourt zich meester te maken, hetwelk aan den straatweg naar deze Provincie ligt, en door welks bezit hij den toegang derwaarts voor de Hugenooten zou gesloten hebben. Maar de laatsten kwamen hem voor. Zij

bezetteden Montoncourt, eer hij het bereiken kon, en beide de legers kwamen thans zoo dicht bij elkander, dat er op het veld bij St. Clair, twee mijlen van Montoncourt, een gevecht ontstond, waarin de Hertog van Montpensier en Biron op eene divisie van het leger der Hugenooten, welke de Admiraal in eigen persoon aanvoerde, een voordeel behaalden. Coligni trok, onder de bescherming van den nacht, naar Montoncourt terug, en misschien zou hij eene volkomene nederlaag geleden hebben, indien niet de Duitsche ruitery, onder den Graaf Volrad van Mansfeld, zijnen aftogt met heldhaftige standvastigheid gedekt had.

De ongelukkige uitkomst van dit gevecht bevestigde den Admiraal in zijn besluit, om eenen slag te ontwijken, en zijne troepen uit de nabijheid van den vijand te verwijderen. Maar het vereenigde Hugenootsche en Duitsche krijgsvolk vorderde eenparig eenen beslissenden strijd, en de Duitschers dreigden om tot het Koningsgezinde leger over te gaan, indien men aan hunne zwaarden geen werk gaf. Zelfs de Aanvoerders waren van gedachten, dat men de krijgszuchtige drift der troepen niet moest uitdooven; vooral, daar zelfs een verloren slag geene gevaarlijker gevolgen hebben kon, dan een aftogt in het gezigt van den vijand. De Admiraal moest toegeven aan het eenstemmig verlangen, tegen zijne betere overtuiging aan. Hij besloot derhalve stil te houden, en stelde zijn leger in slagorde tusschen de Thoue en Dive, eene halve mijl van Mon-

toncourt. Des nachts van den 5den October gingen de Katholijke Veldheeren over de Dive, en breidden hunne troepen uit over de vlakke tusschen de twee vloedten. Een salvo uit het zware geschut van beide kanten opende den slag. De ruitery der Katholijken viel de Hugenootsche aan, en wierp ze over hoop. De Admiraal, aan het hoofd zijner schutters, snelde de geslagenen ter hulpe, maar op hetzelfde oogenblik wierp zich Rijngraaf met zijne ruiters op hem. De Aanvoerders zelve geraakten, even als de helden van Homerus, handgemeen. De Rijngraaf schoot den Admiraal door het kakebeen, en verbrijzelde hem vier tanden; maar te gelijker tijd werd gene door een pistoolschot van zijnen vijand neergeveld; en Coligni liet zich door zijne verkregene wond niet terughouden, om aan het hoofd zijner ruiterdrommen te strijden. Zijn ijver voerde hem diep onder de strijdenden, en hij verkeerde in het grootste gevaar om gevangen genomen te worden, toen Graaf Volrad van Mansfeld hem uit het gedrang verlost. Een gelijk gevaar dreigde ook den Hertog d'Anjou, bij eenen aanval, welken Graaf Lodewijk van Nassau deed. De Markgraaf van Baden werd aan de zijde van den Hertog gedood, het paard des laatsten onder hem ter nedergeschoten, en hij zelf ontkwam slechts door de dapperheid en de trouw zijner geleiders den dood of de gevangenneming.

Intusschen werd de slag steeds algemeener, en van beide kanten werd met de uiterste verbittering

gestreden, en niet alleen vochten de soldaten te zamen, maar de woeste moordzucht ging zelfs over tot den tros, de marketenters, jongens en schansgravers. Van beide zijden vochten Duitschers; want dit strijdzuchtige volk heeft in alle eeuwen, en onder elke hemelstreek, deszelfs bloed voor vreemde belangen vergoten. De Zwitsers van het Katholijke geloof, onder aanvoering van den Overste Pfeiffer, stootten op het Duitsche voetvolk der Hugenooten. Een moorddadig gevecht had er plaats. De gelederen van het voetvolk werden doorgebroken, en de Zwitsers, welke naar hunne wreede gewoonte, waardoor zij dikwerf den roem hunner dapperheid verdonkerd hebben, geen kwartier gaven, rigteden zulk een bloedbad onder hunne vijanden aan, dat slechts weinigen van deze het leven er afbragten. Van acht-en-twintig Duitsche Hoofdmannen bleven er zeven-en-twintig op het slagveld. Na verloop van een uur was de slag beslist, en het leger der Hugenooten aan alle kanten op de vlugt geslagen. Toen de Admiraal zag, dat alles verloren was, snelde hij met de twee Prinsen, vergezeld van Mouy, en Teligni, en drie-honderd ruiters, naar Niort. Derwaarts begaf zich ook Graaf Lodewijk van Nassau en Graaf Volrad van Mansfeld met twee-duizend ruiters, na eenen dapperen strijd met den vervolgenden vijand. Het overschot van het leger der Hugenooten verstrooide zich naar Angoulême, Rochelle en andere oorden. Tien-duizend man van hetzelfde waren er

op het slagveld gebleven of gevangen genomen. Het gezamenlijke geschut en de veldtrein, benevens tweehonderd vanen, werden een buit der overwinnaars. De Italianen alleen liadden zeven-en-twintig vanen der Hugenooten veroverd. De Graaf van Santafierca zond deze aan de Ketters ontnomen overwinningsteekenen naar Rome, waar zij in de kerk van Lateraan werden opgehangen. Het overwinnend leger der Katholijken, welks verlies aan manschap verre beneden dat des vijands was, rukte des avonds van denzelfden dag naar St. Genest. Albrecht van Gondi, Graaf van Retz, een Florentijner en lieveling van de Koningin, werd met de tijding van de behaalde zegepraal naar het Hof gezonden, waar de vreugde zonder perk was. De ijverige Katholijken namen deel in de blijdschap van het Hof, en de Hertog d'Anjou werd met lof overladen, schoon de eer der overwinning eigenlijk toekwam aan den Maarschalk Tavannes. Alleen die weinigen, wier vaderlandsliefde zuiver was gebleven van den vergiftigden invloed van sectengeest en partijwoede, beweenden het ongeluk des vaderlands en den val van deszelfs dapperste jeugd. Doch hunne klagten werden niet gehoord.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Eindelijk, na eene zoo vreeselijke nederlaag, twijfelden de vijanden der Bourbons, van Coligni en de Hugenooten, niet meer aan de gcheele vernietiging van deze gehate partij. Zij verbeeldden zich, dat op de vlakte van Montoncourt de Ketterij den laatsten doodsteek ontvangen had. Doch deze hoop, hoe gegrond zij ook scheen, bleef on vervuld. Gelijk het meermalen gebeurt, dat de verhevenheid van het karakter in de beproëving des ongeluks en der wederwaardigheden helder te voorschijn komt, zoo was het ook met Coligni: bij de zwaarste slagen heeft hij zich als een held onder zijne ontaarde tijdgenooten vertoond, en daardoor de billijkste aanspraak verkregen op aller deelne- ming en bewondering. Dezelfde onbewegelijke stand- vastigheid, welke hij na den verloren veldslag bij Jarnac had aan den dag gelegd, toonde hij na de nederlaag van Montoncourt, en zijn geest, die aan hulpmiddelen zoo rijk was, vond uit dezen wanho- pigen toestand nog eene eervolle en gelukkige uit- komst. Hij overwoog, na zijne aankomst te Niort, met de twee Prinsen en de voornaamsten van zijne partij, de maatregelen, die er moesten genomen worden, om de gevolgen van het gelceden onheil af

te wenden of onschadelijker te maken. Velen, welken het ongeluk moed en hoop te gelijk had ontnomen, raadden kleinmoedig om de wapens neder te leggen en zich te verzoenen met den Koning; maar Coligni dacht anders. « Laat ons, » zoo sprak hij, « wel voorstellen doen tot eenen eervollen » vrede; maar ook de wapens niet uit de handen » leggen! Want alleen, als wij voortgaan met ons » dapper te verdedigen, mogen wij billijke voor- » waarden verwachten. Alleenlijk moed gevat, en » er is nog niets verloren! » Hij ontwikkelde daarop de hulpmiddelen, welke hun nog overig waren, om zich door de wapens den weg te banen tot eenen eervollen vrede. De Prinsen, de Graven van Nassau en Mansfeld, de meeste Veldheeren, en boven allen de Koningin van Navarre, stemden met zijn gevoelen in. Het kwam voornamelijk daarop aan, tijd te winnen, om zich door nieuwe krachten tot eenen verderen wederstand te sterken. Er werd besloten, alle plaatsen in Poitou te ontruimen, en alleen Rochelle, St. Jean d'Angeli, Angoulême, en La Charité in bezit te houden; het overige van het leger in de gebergten van Gasconne, Auvergne en Languedoc in veiligheid te stellen; en daar, terwijl men zich voor de vervolgingen van den vijand in zekerheid bevond, den Graaf Montgomeri met zijne benden, en de hulp der Duitsche Vorsten, en van de Koningin van Engeland af te wachten.

De marsch naar Languedoc en Auvergne nam

on-

onverwijd een aanvang, en, om den vijand zoo lang mogelijk op te houden, bleef er te Niort eene bezetting achter onder den dapperen Mouy. Na verloop van eenige dagen verscheen reeds het leger der Katholijken voor de plaats, en maakte zich gereed om dezelve aan te vallen. Mouy, die den uitersten tegenstand besloten had, doet een uitval; maar bij zijne terugkeering in de stad trof hem van achteren een gewerschot. Doodelijk gewond bragt men hem naar Rochelle, waar hij kort daarna stierf. Na het verlies van den dapperen Bevelhebber kapitulde Niort, en gaf zich aan den vijand over. Maurevert, wiens naam, door verraderij gebrandmerkt, in het vervolg nog meermalen zal voorkomen, was de moordenaar van Mouy. Nadat hij de daad volbragt had liep hij over tot het leger der Katholijken, en ontving van den Hertog d'Anjou het loon voor zijn boevenstuk.

Gansch Poitou onderwierp zich aan den Veldheer der Katholijken, welke, na de gemakkelijke verovering dezer Provincie, zijne overwinnende wapenen wendde naar St. Jean d'Angeli in Xaintonge. De onverschrokken Armand de Piles, een der dapperste Hugenootten, verdedigde deze kleine en sterke plaats, die grootendeels door Hugenootten bewoond was, met eene talrijke bezetting. Op het dringend verzoek van den Hertog d'Anjou waren de Koning, de Koninginne Moeder, en het gansche Hof bij de belegering tegenwoordig; want de Hertog vreesde, dat hij bij eene langere scheiding in de
gunst

gunst zijner Moeder dalen, en daardoor zijn invloed verliezen zou. In welk een verachtelijk licht vertoont zich de geprezen overwinnaar van Jarnac en Montoncourt, als wij in de Gedenkschriften zijner zuster, de Koningin Margaretha van Navarre, lezen, met welke nietigheden hij zich te midden van de schriktooneelen dezer belegering bezig hield. Dezelve duurde zes-en-veertig dagen, en kostte aan de belegeraars tien-duizend man. Op den tweeden December gaf Armand de Piles zich over, en had eenen vrijen aftogt met het overschot der bezetting.

Na de inneming van St. Jean d'Angeli was Rochelle aan de beurt om te worden aangevallen; maar het verlies, hetwelk voor de eerste stad geleden was, het late jaargetijde, en de verwijdering van den Hertog d'Anjou, welke door eene krankheid genoodzaakt werd het leger te verlaten, deden de belegering achterblijven; ja, de regering dankte zelfs een aanmerkelijk gedeelte van het krijgsvolk af, omdat het groote geldgebrek het onderhoud van eene zoo talrijk gewapende magt niet toeliet. Deze maatregel en de langdurige belegering van St. Jean d'Angeli reddeden zonder twijfel de partij der Hugenootten van den ondergang, welken zij bezwaarlijk zou ontkomen zijn, indien de vijand de bij Montoncourt behaalde overwinning met grooter werkzaamheid en kracht had achtervolgd. Velen vermoedden, dat de Hertog d'Anjou opzettelijk deze verkeerde maatregelen had aangeraden, opdat hij, na het einde

van den oorlog, ook niet het opperbevel over het leger zou verliezen.

Hoe dit ook zij, (want wie kan het samenweefsel van streken doorzien, welke toen aan het Fransche Hof plaats hadden?) de Admiraal maakte op de doelmatigste wijze gebruik van de opzettelijke of toevallige misslagen des vijands. Toen hij zag dat het Katholieke leger door de belegering van St. Jean d'Angeli werd opgehouden, begaf hij zich met de Prinsen naar Montauban, bragt aldaar eenige duizende nieuwgeworvenen in de wapenen, en voerde hen over de Dordogne naar Gascogne, waar hij hen op 's lands kosten onderhield. Eene ondernomene overrompeling van Bordeaux mislukte hem; daarentegen behaalde zijn dappere wapenbroeder Lanoue, bij Lussan een voordeel over een korps van Katholiken. Het volkomen gebrek aan onderhoud dwong eindelijk den Admiraal, om Gascogne en Languedoc te verlaten. Hij besloot daarop een ridderlijken togt te ondernemen naar de Oostelijke grenzen van het Rijk, ten einde digter bij de hulptroepen te zijn, die uit Duitschland verwacht werden, en in minder uitgeputte Provinciën nieuwe krachten te winnen. Vergezeld van de twee Prinsen en den Graaf van Mansfeld en Montgomeri, zonder geld en geschut, zakte hij met eenige duizende mannen te paard en te voet aan de oevers der Rhone af, sloeg een vijandelijk korps op de vlugt, hetwelk hem den overtogt wilde betwisten, en trok daarop over de rivier. Na groote moeilijkheden en geva-

ren te hebben doorgestaan , waarbij kwam , dat hij , door eene boosaardige koorts aangetast , genoodzaakt was om op zijne draagbaar te blijven , bereikte hij Burgundië , maakte zich meester van de kleine stad Arnai le Duc , en wachtte hier , op eenen voordeelligen stand , den Maarschalk de Cossé af , die een leger van Katholijken van twaalf-duizend man te voet , vier-duizend ruiters , en twaalf kanonnen tegen hem aanvoerde. Had nu de Maarschalk het kleine , door een togt van drie-honderd uren verzwakte hoopje van Hugenooten spoediger vervolgd , en hen op hunnen marsch aangegrepen , zoo zou hij hetzelfde waarschijnlijk met zijne driemaal sterkere magt verslagen hebben. Maar misschien lag het niet in zijn plan om het daartoe te laten komen ; ten minste , de Katholijken hielden hem verdacht , dat hij heimelijk het Protestantisme begunstigde. Hij ging zoo langzaam en overlegd voorwaarts , dat Coligni tijd won om de vaste stelling bij Arnai le Duc te bereiken. Hier greep Cossé eindelijk de Hugenooten aan , maar zij verdedigden zich met zulk eene dapperheid , dat de vijand , na eenen langen en moorddadigen strijd , werd overhoop geworpen. De Maarschalk waagde het niet om den aanval te herhalen , en Coligni , verheugd dat hij het gevaar ontkomen was , wendde zich spoedig naar La Charité aan de Loire ; doch het Katholieke leger naderde aan Parijs , om deze hoofdstad te beschermen.

Terwijl op deze wijze de oorlog voortduurde , werd tevens tusschen beide de strijdende partijen

over den vrede onderhandeld. Reeds, toen na de nederlaag van Montoneourt de aangelegenheden der Hugenooten zich in eenen zorgelijken staat bevonden, lieten dezen aan het Hof, onder bemiddeling van de Koningin van Navarre, voorstellen tot eene verzoening doen (Januarij 1576). Zij verlangden de vrije uitoefening van hunne Godsdienst in geheel het Rijk, herstelling in hunne ambten en goederen, opheffing van alle regterlijke handelingen tegen hen, en inruiming van eenige veiligheidsplaatsen. De Staatsraad vond deze vorderingen zeer overdreven, en drong op eene onvoorwaardelijke onderwerping aan. Maar deze werd door de Protestanten afgeslagen, en hunne afgevaardigden, Taligni en Lamoignon, verlieten het Hof, waardoor het uitzigt op vrede weder verdween.

De navolgende gebeurtenissen en het herlevend wapengeluk der Hugenooten veranderden echter den staat der zaken en het stelsel der regering. De laatste toonde zich thans veel meer geneigd om aan de Protestanten hunne vorderingen in te willigen. Het is waar, de Spaansche en Pauselijke gezanten stelden alles in het werk om eene verzoening te verhinderen, welke met het belang van hunne Souvereinen niet overeenkwam, en de eerste beloofde, in naam van zijnen Koning, tien-duizend man hulptroepen tot uitroeijing der Ketterij. Doch Katharina de Medicis had haar besluit reeds genomen, tot welks volvoering zij geene vreemde hulp behoeft. Het was de uitslag eener geheime onder-

der-

derhandeling met den Hertog d'Anjou en den Kardinaal van Lotharingen, die ten doel had om de Hugenooten op elke voorwaarde den vrede toe te staan; en als zij, in vertrouwen op dezen vrede, de wapenen hadden nedergelegd, hunne Hoofden door list naar Parijs te lokken, en zich van hen meester te maken, dewijl er dan slechts een ligte stoot zou noodig zijn om het gansche gebouw van het Protestantisme, na het verlies van deszelfs voornaamste steunsels, te doen instorten. De Hugenooten werden genoodigd om den afgebroken draad der onderhandelingen weder aan te knoopen; en daar de meesten van hunne Hoofden verlangden naar het einde der vijandelijkheden, zoo werden, tegen het gevoelen van den Admiraal, die, uit billijk wantrouwen omtrent de voorkomende aanbieding der regering, tot voortzetting van den oorlog raadde, Taligni en Lanocle andermaal ten Hove gezonden, hetwelk zich toen te St. Germain, vier uren van Parijs, ophield. Zij werden allergunstigst ontvangen, hunne voorstellen vonden geene zwarigheid, en na eene korte onderhandeling werd de vrede gesloten, (Aug. 1570). Algemeene vergiffenis, teruggave der verbeurdverklaarde goederen, vrije Godsdienstoefening allerwege, slechts niet aan het Hof, het regt om alle Staatsambten te bekleeden, het verlot om telkens zes Regters in het Parlement te verwerpen, en vier veiligheids-plaatsen te bezitten, die na drie jaren, wanneer tot aan dien tijd de vrede niet geschonden was, weder moesten

teruggegeven worden, waren de voorwaarden van denzelfden.

Deze vrede maakte voor de derde reize een einde aan den burger-oorlog. Dezelve was voordeliger en roemvoller voor de Hugenooten, dan al de vorigen. Zelfs als zij overwinnaars geweest waren, hadden zij niet meer kunnen vorderen, dan het Hof hun thans vrijwillig toestond. Doch juist deze onverwachte gunst en mildheid wekte het wantrouwen van hunne Hoofden op, bijzonder van den Admiraal, en deed hen vreezen, dat onder de bereidwilligheid, om hunne wenschen te bevredigen, ergens een geheim plan tot hun verderf verborgen lag. Zij besloten daarom, den schijnbaar verzoenden vijand niet te vertrouwen, en aan zijne arglistigheid de uiterste voorzigtigheid tegen te stellen. In plaats dus van na het sluiten van den vrede naar het Hof of naar hunne goederen te gaan, bleven zij te Rochelle bijeen, om gemeenschappelijk met de Koningin van Navarre de stappen der regering gade te slaan. Hun wantrouwen, hunne bekommering en voorzigtigheid, waren ook maar al te billijk. Welk een ontzettend lot zouden Coligni en zijne dappere wapenbroeders ontgaan zijn, indien zij zich niet hadden laten verleiden om dit wantrouwen vaarwel te zeggen! Katharina en de Hoofden der Katholieke partij, die het met haar eens waren, verre verwijderd van de gedachte, om aan de gehate Ketters de beloofde verdraagzaamheid toe te staan, peinsden slechts op hun verderf.

Zij

Zij reikten hun den palmtak des vredes, om hen door dit zinnebeeld van verzoening te misleiden. Wat een zevenjarige wreede en verwoestende oorlog niet kon te weeg brengen, wat aan het geweld niet gelukte, dat moest thans door list en streken worden ten uitvoer gebragt, en terwijl men op de openbare strijdplaats het zwaard nederlegt, worden reeds in het verborgen de dolken van verraderlijken moord geslepen. Het karakter van Katharina, hare staatkunde, en de vergelijking van haar vroeger arglistig gedrag omtrent de Hugenooten met de volgende gebeurtenissen, laten geen twijfel over, dat alle stappen, welke wij, van nu af aan, haar en hare vertrouwelingen zien doen, berekend waren om diegenen te verschalken en ten verderve te brengen, aan wie men, bij den vrede van St. Germain, volkomene verdraagzaamheid en een onbeperkt genot van alle burgerlijke regten, door den plegtigsten eed had verzekerd.

DERDE AFDEELING.

KARAKTERSCHE'TSEN.

Eene nadere kennis van het eigendommelijk karakter der personen, welke niet alleen aan de reeds verhaalde gebeurtenissen een belangrijk aandeel hadden, maar ook in de volgende schrikkelijke voorvallen, of als hoofdbewerkers, of als deelnemers van het plan, dat tot verderf van de Hoofden des Hugenootschen verbonds gevormd was, of als slagtoffers van hetzelfde, eene onderscheidende rol speelden, zal den lezer tot de juiste beschouwing van deze afschuwelijkheden leiden, welke de menschelijke natuur in hare diepste laagheid en slechtheid voor oogen stellen. Uit dien hoofde staan dan ook hier de afbeeldingen van sommigen dier personen, wier vermaardheid in de Geschiedenis alleen door groote misdaden, of door een zeldzaam treurig lot is te weeg gebracht. Deze afbeeldingen, het eigendommelijke van het oorspronkelijke getrouw wedergevend, en geteekend met de stiptste geschiedkundige waarheid, zullen te gelijk een ophelderend licht ver-

verspreiden over den loop der gebeurtenissen, en eene rijke verzameling van belangrijke en karakterkundige trekken uit het tafereel der zeden van het Fransche Hof en van de hoogere standen der Natie in dat gedenkwaardig tijdperk, aanbieden.

KAREL DE IX, KONING VAN FRANKRIJK.

De Geschiedenis heeft den naam van dezen Vorst met eene onuitwischbare schande gebrandmerkt. Eeuwen zijn sedert zijnen dood voorbijgegaan, en echter boezemt de bloote herinnering aan hem nu nog schrik in, even als de nabijheid van een moordzuchtig monster. Karel, die, ten tijde van den te St. Germain gesloten vrede, het een-en-twintigste jaar van zijn leven bereikt had, was de tweede zoon van Hendrik II van Frankrijk en Katharina de Medicis. Gelijk het hem ontbrak aan bekwaamheden van geest en gemoed, zoo toonde hij ook al vroeg, weinig gevoel van menschlievendheid te hebben. Reeds in zijne jeugd openbaarden zich in hem verschijnselen van eene zekere ruwheid, hardvochtigheid en bloeddorstige geneigdheid; want zijn grootste vermaak als jongen bestond daarin, dat hij kleine dieren, welke hij meester kon worden, met eenen slag de kop afhieuw. Deze ongelukkige geneigdheid nam toe met de jaren, en vond voedsel in de gebeurtenissen, onder welke hij opgroeide. Bij elke merkwaardige teregtstelling te Parijs was hij een opmerkzaam toeschouwer; en toen

de Hoofden der zoogenaamde Zamenzwering van Amboise op het schavot stierven, woonde hij deze schrikkelijke strafoefeningen als eene vermakelijkheid bij, in het gezelschap van zijne Moeder, Broeders, en al de Hofdames.

Elf jaren oud zijnde beklom hij den troon. De Dichters en Sterrewigchelaars zijner Natie beijverden zich, om hem den roem en de magt van Karel den Groeten te voorspellen; en met zijn gezond verstand, zijnen moed, zijne weetgierigheid en levendigheid, was hij misschien, zoo al niet een groot, ten minste geen slecht Regent geworden, indien zijn geest zich onder gelukkiger omstandigheden had kunnen ontwikkelen. Maar terwijl de booze staatkunde eener onnatuurlijke Moeder zijnen beteren aanleg onontwikkeld, zijne weetgierigheid onbevredigd, en zijne levendigheid zonder eene doelmatige bezigheid liet, werden de gebreken van zijn hart en temperament des te zorgvuldiger aangekweekt en versterkt.

Kathariea wendde alles aan, om haren zoon, ten opzichte van verstand en zedelijkheid, ten grond te helpen, om hem te vernederen tot het voorwerp der openlijke verachting, en hem tevens in den staat van eene altoosdurende onmondigheid en van eenen lijdelyken wil te houden, opdat het hem niet mogt invallen, haren wil te beperken, en iets meer te zijn, dan een werktuig in hare hand. Zij verwijderde van hem zijne eerste leermeesters, den verstandigen Ciprier en den bekwamen Amiot, en gaf hem
over

over aan de leiding van den Graaf Albert van Gondi-Retz, een boosaardigen, arglistigen en uitspattenden Florentijner, van wien hij niets dan de kunst van veinzen en de lage gewoonte van vloeken leerde. Zulk een Mentor, het onderwijs van zulk eene Moeder, en het voorbeeld van een Hof, gelijk toen het Fransche was, hoe gemakkelijk en zeker moesten zij den jongen Vorst het verachtelijke doel doen bereiken, hetwelk de heerschzucht der Moeder hem had voorgeteekend. Katharina bereikte volkomen haar oogmerk. Gedurende de veertien jaren, welke Karel Koning van Frankrijk heette, leidde zij hem steeds als een onmondigen aan den leidband, onderwierp zijn wil geheel aan den haren, en den ongelukkigen zoon troffen eindelijk de verwenschingen van tijdgenooten, en de verfoejing der nakomelingschap. De gevoelens van menschelijkheid werden hem vreemd, en de hardigheid van zijn hart ontaarde in wreedheid en ruwe wildheid, welke zich in zijne zeden en handelingen, en zelfs in zijne uitpanningen openbaarde. Bij de minste aanleiding brak hij los in lage vloeken en verwenschingen, en zijne hevigheid, door geene zedelijke beschaving beteugeld, sleepte hem tot de onwelvoegelijkste en gemeenste uitspattingen voort, en bragt hem dikwijls tot eene woede, in welke hij noch zichzelf, noch anderen verschoonde.

Eens hield hij in scherts een Edelman, met name Villandri, bij zijn halskraag vast, en kneep hem met groot geweld in de keel. Deze, om zich van
den

den Koning los te maken, omvatte hem en drukte hem daarbij sterk tegen het onderlijf. Hierover geraakte hij plotseling in zulk een hevigen toorn, dat hij den onschuldigen aan den Regter overgaf, om met hem als met een Majesteitschender te handelen. Alle voorstellingen baatten niets, en de ongelukkige zou verloren zijn geweest, indien de voorbede van den Admiraal, wien de Koning toen niets weigerde, hem het leven niet gered had. Van denzelfden hevigen toorn werd hij aangevallen, toen hij door den Kardinaal Alessandrino vernam, dat de jonge Hertog Hendrik de Guise, de dagelijksche gezelschaps-man van den Koning, maar tevens, van wege diens schitterende hoedanigheden, een voorwerp van zijnen haat en nijd, de gedachte koesterde, om met de Prinses Margaretha, daarna Koningin van Navarre, in het huwelijk te treden. Geheel buiten zichzelf van toorn, laat hij op het oogenblik den Groot-Prior van Frankrijk, Hendrik van Angoulème, zijn natuurlijke Broeder, bij zich roepen, en overhandigt hem twee degens, met de woorden: « de eene is bestemd om u te doorboren, als gij niet morgen op de jagt den anderen den Prins van Guise in de borst stoot!» De bevolen moord werd echter niet ten uitvoer gebragt, omdat het den Groot-Prior daartoe aan moed en welberadenheid ontbrak.

La Mole, een gunsteling van den Hertog van Alençon, den jongsten van des Konings Broeders,

ders, was onder het vermoeden gekomen, dat hij deel genomen had aan eene zamenzwering tegen den Koning. Karel beval den Hertog, hem te laten op- hangen, en daar dit bevel onuitgevoerd bleef, zoo besloot hij om de ter doodbrenging van den voor- gegeven misdadiger zelf op zich te nemen. Hij wist, dat La Môle dikwijls eene Dame in de Lou- vre bezocht. Op eenen avond begaf hij zich met den Hertog de Guise, en zes andere Edellieden in den gang, welke op de kamer der Dame uitliep. Hij had zijn gezelschap van strikken voorzien, en hetzelve in last gegeven, om hem, welken hij zou aanwijzen, daarmede te verworgen; maar hij zelf droeg het licht, om voor te lichten. Bij toeval echter kwam La Môle dezen avond langs een an- deren weg als den gewonen, waar de Koning met zijn gezelschap op hem loerde, bij zijne Dame. Zoo wierd hij, wel is waar, thans gered, echter ontkwam hij voor het vervolg de wraak van den Koning niet, en verloor eenigen tijd daarna zijn leven op het schavot. Doch zijn woeste moordlust brak op het gruwzaamste uit in de dagen van die verschrikkelij- ke gebeurtenis, welke zijn naam met onuitwischbare schande heeft gebrandmerkt.

De liefste bezigheid van dezen ontaarden Vorst was, smieden en munten; zijn lievelings-vermaak, de jagt en wellust. Het geluid van den waldhoorn, welken hij zelf dikwijls en vaardig, ook ten koste van zijne gezondheid, blies, was zijn aangenaamste muziek. Was hij niet met jagen bezig, zoo vond men

men hem in zijne smederij, welke hij in de Louvre, zijn paleis, had, waar hij dikwerf in zijn hémel met de grootste inspanning arbeidde. Aan de jagt, welke hij nog hartstogtelijker bemindé, offerde hij eten en slapen, en zelfs het genot der liefde op. Eene Hofdame deed hem eens het verwijt, dat hij zijne jagthonden meer bemindé, dan haar geslacht. En dit wreede vermaak, hetwelk hij zoo onmatig genoot, voltooidé waarschijnlijk zijne verwildering. Bij dit alles was hij echter, in weerwil zijner ruwheid, geen vijand van kunsten en wetenschappen; ten bewijze, dat zijne verstandelijke vorming minder was verwaarloosd, dan de zedelijke. Boven al be-bemindé hij de dichtkunst; ja hij was zelfs de maker van verscheidene dichterlijke proeven, en van eene kleine verhandeling over de jagt. Ook had hij oogenblikken, waarin hij geene slechte gronstelingen, en een gezond oordeel aan den dag legde. Maar in de groote kunst van regeren was hij een vreemdeling, en in al zijne openlijke handelingen niets dan het werktuig van zijne Moeder. Zij schreef hem de rollen voor, welke hij spelen moest, en bestudeerde ze met hem. De veinzerij, met welke hij de Hugenooten verschalkte, was geheel haar werk. Dikwerf droeg hij de ketenen, welke zij hem oplegde, met tegenzin; maar het ontbrak hem aan moed en kracht om ze af te werpen, en zoo ging hij voort, uit gewoonte en onverschilligheid, het verachtelijkste juk te dragen.

In Zijn jongere broeder, de Hertog van Anjou,

was

was een voorwerp van zijnen haat en van zijne ijverzucht. Hij benijddé hem de gunst zijner Moeder, en den roem, welken hij in den oorlog met de Hugenooten, als Veldheer van het leger der Katholijken, verworven had. Toen de Dichter Dorat hem na den slag bij Jarnac en Montoncourt een lofdicht overhandigde, zeide hij: « Ik heb niets gedaan, wat van u verdient geprezen te worden, « maar mijn broeder Anjou zal u dagelijks nieuwe « stof voor uwe dichtwerken geven.» Tegen den Admiraal Coligni liet hij zich op zekeren dag aldus uit: « Ik ben open en vrijmoedig als een echt « Franschman; maar mijn broeder, die alleen met « het hoofd, met de oogen en de schouders spreekt, « is een Italiaan!» — en dat zeide hij op een tijd, dat hij-zelf alle kunsten der veinzerij, welke zijne Moeder hem geleerd had, in het werk stelde, om Coligni en de overige Hoofden der Protestanten te verschalken.

Het uitwendige van dezen Vorst droeg het kenmerk van zijn verwilderd gemoed. Zijn donkere blik deed terugschrikken. De schoone vormen der jeugd hadden bij hem derzelver aantrekkelijkheid verloren, en maakten alleen eene vroege verwelking zichtbaar. Hij was lang, schraal, en ging eenigzins gebogen. Een innemende welgevallige trek, die in vroeger jaren zijn gelaat verfraaide, verdween daarna geheel en al.

KATHARINA DE MEDICIS, KONINGIN
VAN FRANKRIJK.

Katharina deelt met regt in de verwenschingen; welke tijdgenooten en nakomelingschap hebben uitgeroepen over haren zoon van wege het bloedbad in den Bartholomeus-nacht; ja, nog meer dan deze, heeft zij de schuld op zich geladen. Want zij was het, die hem de ontzettende gedachte van eenen duizendvoudigen verraderlijken moord opdrong, en zonder haren wil was dezelve niet ten uitvoer gebragt geworden. Karel was niets dan een gemeene bloedgierige moordenaar; een woedend dier, hetwelk door zijn instinct tot worgen wordt aangehitst; maar de ziel van Katharina is eene hel, uit welke deze voorbeeldelooze, en in de geschiedenis der wereld eenige misdaad, haren oorsprong had. Boven alle vrouwen van haren leeftijd muntte zij nit door bekwaamheden van ligchaam en geest; maar ook door den hoogsten graad van roekeloosheid en onzedelijkheid. Hare geschiedenis en het onheil, hetwelk zij over Frankrijk gebragt heeft, bewijzen, van welke gevaarlijke gevolgen de invloed van eene verleidende vrouw is, wanneer zij de grenzen van haar geslacht overschrijdt, en, met de natuur van haar geslacht, ook deszelfs goedaardigheid verloochent.

Zij

Zij was afkomstig uit het beroemde geslacht der Medicis, en werd te Florence geboren in het jaar 1516. Haar vader was Lorenzo de Medicis, haar moeder de Gravin Magdalena de la Tour d'Auvergne. Zij verkreeg hare eerste opvoeding van het achtste jaar hares levens in het nonnenklooster della Murate te Florence, hetwelk nog heden een opvoedings-instituut is voor de dochters van den Toskaanschen Adel. Door de natuur met een schoon ligchaam begiftigd, geestrijk en levendig, aantlokkend door de verfijnde Italiaansche zeden, altoos vrolijk van humeur en onuitputtelijk in de uitvinding van nieuwe vermakelijkheden en genoegens, kwam zij, als Gemalin van den toenmaligen Hertog van Orleans, naderhand Koning Hendrik II, naar Frankrijk, en werd de Afgod van het Hof en de ziel van alle gezellig onderhoud. Ieder was verrukt door zoo veel volkomenheid, en deze betoovering verdween niet met den korten bloei der vrouwelijke schoonheid; want schoon in later jaren de ligte jeugdige vormen zich verloren in eene te sterke volheid des ligchaams; zoo kon echter noch de rijpere leeftijd, noch die wanvoegelijkheid des ligchaams verhinderen, dat zij eenen zekeren onwederstaanbaren invloed behield.

Maar de schoone uiterlijke vorm, onder welken dit gevaarlijke vrouwelijke wezen verscheen, verbergde de grootste slechtheid in grondstellingen, eene onuitputtelijke mate van list en streken, en het

niterste zedenbederf. Opgegroeid in de afschuwelijke staatkunde van eenen Alexander VI, eenen Borgia, en andere kleine Tirannen van hun vaderland, en ingewijd in de schriften van Machiavelli, welken zij in het vervolg tot de geliefkoosde lectuur aan het Fransche Hof maakte, was elk middel tot bereiking van hare oogmerken haar welkom en geoorloofd, zoo als veinzerij, tweedragt, eedverbreking, vergiftiging en dolk, Godsdienst en bijgeloof, ja zelfs de magt en invloed van vreemde schoonheid. Waarzeggers, spionnen en gifmengers stonden in hare soldij, en een gezelschap van driehonderd jonge schoone Fransche en Italiaansche vrouwen, welke men gewoonlijk de Sirenen of de ruiterdrom der Koningin noemde, was bestemd, om de harten der mannen om te koopen, en hen door de kunstgrepen der verleiding voor het belang van hunne beheerscheres te winnen.

Reeds voor haar huwelijk schijnt Katharina in eenen bedenkelijken naam gestaan te hebben, en misschien was het alleen de rijke uitrusting, welke zij verkreeg, of de wensch om haren oom Paus Clemens VII in zijne belangen over te halen, wat Frans I bepaalde haar te kiezen tot Gemalin van zijnen zoon. Toen Clemens, die een groot vijand der Franschen was, de tijding van haar huwelijk met den Dauphin ontving, zeide hij verblijd tot zijne vertrouwden: « Thans ben ik aan Frankrijk geworpen; want ik heb hem een fakkel gegeven, die het

« gan-

« gansche land in vuur en vlam zal zetten! » De uitkomst heeft bewezen, dat hij zijne nicht maar al te wel kende.

Katharina was hartstogtelyk overgegeven aan genot, praelzucht en verkwisting; maar de magtigste van hare hartstogten, aan welken zij elke offer bragt, was hare heerschzucht. « Het mag zijn zoo « het wil, » riep zij bij elke misdaad uit, « als ik « slechts heersche! » Zoo lang haar Gemaal Hendrik II leefde, vond zij geene bevrediging voor deze hare lievelings-neiging. Hij, die een slaaf was van de verouderde Hertogin de Valentinois, achtte de zijne Gemalin weinig, en hoe beperkt zijn verstand ook zijn mogt, hij kende haar toch te wel, om haar eenige deelneming aan de regeringszaken toe te staan. Toen hem eens de Connetable de Montmorenci op haar verzoek daaromtrent een voorstel deed, antwoordde de Koning met ongenoegen: « gij kent het karakter mijner Gemalin « niet; zij brengt de geheele wereld in verwarring, « en zou alles goeds bederven, als zij aan het staats- « bestuur moest deel nemen. »

Toen zij na een tienjarig huwelyk nog steeds kinderloos bleef, raadden onderscheiden Hovelingen den Koning, zich van haar te scheiden, en haar naar Florence terug te zenden. Dit zou ook misschien tot geluk voor Frankryk geschied zijn, indien zij niet eindelyk, niet zonder vermoeden van ontrouw, meer dan eenen zoon en eene dochter ter wereld had gebragt; een onverwacht geluk, hetwelk zij aan

den geneesheer Fresnel toeschreef. Hare vruchtbaarheid intusschen vermeerderde haren invloed niet op de openlijke aangelegenheden, en deze vernedering droeg zij met echt Italiaansche onderwerping, en met zulk eene meesterlijke vermomming, dat zij zich zelfs voor eene vriendin van hare mededingster, de Hertogin de Valentinois, verklaarde, gelijk zij vroeger ook aan de Gravin van Estampes, de Matrès van Frans I, haar hof gemaakt had. De dood van haren Gemaal bragt haar eindelijk nader aan het doel van hare lang gekoesterde wenschen; want reeds onder de regering van haren oudsten zoon Frans II wist zij zich een veel beduidend aanzien aan de Staatsverrigtingen te bezorgen. Nadat deze schaduwkoning vroeg was afgetreden van het tooneel, waarop hij eene zoo korte en weinig beteekenende rol gespeeld had, werd zij Regentes van het Rijk, en hield haren invloed staande, ook na de meerderjarigheid van haren zoon Karel IX, en zelfs gedeeltelijk nog onder de regering van Hendrik III.

Katharina was niet zonder talenten en karakter, en bezat eene zeldzame werkzaamheid, eenen voor haar geslacht niet gewonen moed, en eenen grooten rijkdom van hulpmiddelen in gevaar. Maar het ontbrak haar aan eenen veelomvattenden geest, en aan een juist oordeel. Daarbij was de eenige beweegreden van hare handelingen, bevrediging van hare heerschzucht; volksgeluk, welzijn van den Staat en Godsdienst, kwamen bij haar niet in aanmerking, en men noemde slechts deze eerwaardige

namen, om tot een bedeksel van het eigenbelang te verstrekken.

De middelen tot bereiking van hare oogmerken zocht zij in eene verderfelijke staatkunde, welke rustte op streken, trouweloosheid en geveinsdheid, naar de grondstellingen, welke toen de Italianen omtrent dezelve hadden. Door bevordering der tweedragt wilde zij heerschen. Daarom stond zij nu eens de partij der Guisen voor, dan weder die der Bourbons; verklaarde zich openlijk voor de Katholijken, en beloofde heimelijk hare bescherming aan de Hugenootten. Zij vermeederde daardoor den wederkeerigen haat, terwijl zij tevens de krachten der strijdende partijen in evenwigt hield, opdat geene een beslissend overwigt over de andere verkrijgen, en voor haar eigen gezag gevaarlijk worden zou. Maar zij bedierf het ook daardoor, dat zij nu aan de eene dan aan de andere zich gunstig betoonde, met beide, en verloor het vertrouwen van beide.

Niemand was in de kunst van veinzen ooit verder gevorderd dan deze Vorstin. Met de uiterste vriendelijkheid behandelde zij hem, wiens ondergang zij besloten had. De gewigtigste zaken werden midden onder de vermakelikheden behandeld, en zij was niet ernstiger bezig, dan wanneer zij openlijk alleen op de verstroojingen en de vermaken van het Hof scheen te denken. Terwijl zij de feesten, welke bij het huwelijk van hare dochter met den Koning van Navarre plaats zouden hebben, regelde en

de Ballets en Pantomimische vertooningen zelve uitvond, voleindigde zij tevens het plan tot vermoording van den Admiraal de Coligni en de overige Hoofden der Hugenooten. Zij was trotsch jegens trotschen, en nederbuigend omtrent geringeren, zonder wraakgierigheid jegens kleinen, maar onverzoenlijk omtrent Grooten.

Groot is het aantal van misdaden, van welke men haar met regt of met onregt heeft beschuldigd. Bij eenen verdachten of bewezen verraderlijken moord van een uitstekend persoon, viel altoos het vermoeden van eene nadere of meer verwijderde deelneming op haar. Doch het grootste en zwaarste van alle misdrijven, welke haar aandenken bezwaren, grooter nog dan het bloedbad van den St. Bartels-nacht, was de verbreiding van hare ondeugende grondstellingen. De Bartels-nacht heeft Frankrijk met onschuldig bloed overstroomd; doch bij de menigte der slagtoffers waren het in vergelijking altoos nog maar eenigen, welke te gronde gingen; terwijl hare verbreide grondstellingen door verscheidene geslachten heen het zedelijk karakter van een zoo talrijk volk vergiftigd hebben.

Reeds sedert Frans I was met de toenemende beschaving de zedelijkheid der Natie gezonken; maar een grooter en algemeener zedenbederf, dan gedurende de regering van Katharina en hare zonen, heeft er onder de Franschen niet geheerscht. Men zag eene schrikkelijke vermenging van ruwheid en bijgeloof, met de verfijning en slechtheid van la-

tere tijden. Van het Hof af had het vergif zich aanstekend verspreid over alle standen, en Hugenootten zoo wel, als Katholijken, in gelijke mate besmet. Elke misdaad, zoo zij slechts tot het doel bragt, hield men voor geoorloofd. Vergiftiging, dolkstecken, woordverbreking en meened waren gewone verschijnselen. Welk een lang register van ter uitvoer gebragte of voorgenomen misdaden bevat de regerings-geschiedenis der laatste Valois! Men herinnere zich den verraderlijken moord van den Dauphin Frans, zoon van Koning Frans I; van de twee Prinsen van Condé, vader en zoon; van den Hertog Frans de Guise en zijner beide zonen; van den Hertog Hendrik en den Kardinaal de Guise; van den Kardinaal de Châtillon, der twee Koningen Hendrik III en IV, en andere dergelijke euvel daden; zoo heeft men het bewijs voor de juistheid dezer opmerking. Geen man van eenige beteekenis stierf, wiens dood niet het vermoeden van vergiftiging gaande maakte. Een langdurige, met de uiterste verbittering gevoerde burgeroorlog vermeederde de verschrikkelijke ont-aarding der Natie tot zulk een trap, dat zoodra wij daarvan kennis hebben, zelfs het ontzettende verschijnsel van den Bartholomeus bloedbad ons niet meer verrassen kan. De oude eerbaarheid der vrouwen was geheel verdwenen. Zij verschenen ten Hove met losse haren en ontbloten boezem, en hare onbeschaamdheid ging zoo verre, dat zij de aanzoecken der mannen niet afwachteten, maar dezelve voor-

kwamen. Dit Hof was een school der onzedelijkheid en koketterie, en het bederf ging uit van Katharina. Zij nam gewoonlijk tot hare Hofdames schoone ontluikende meisjes van veertien jaren, en onderrigtte haar zorgvuldig in alle kunstgrepen der galanterie en verleiding, om zich van haar te bedienen tot bevordering van hare staatkundige bedoelingen, hetwelk haar doorgaans ook maar al te goed gelukte. « Geen verloren slag, » zeide eens de strenge Admiraal Coligni, « is voor Frankrijk zoo verderfelijk, als de invloed van deze « schoone verleidsters ! » Als de Koningin aan de Freule van Limevil, eene van die gevaarlijke Sirenen, welke den Prins van Condé gebocid had, maar ook zelve der vervoering van een te vurig temperament moest onderliggen, eens bittere verwijtingen deed over hare zwangerheid, en haar openlijk het Hof ontzeide, antwoordde deze haar in de uitbarsting der vertwijfeling: « Wat ik deed, is « het gevolg van uwe bevelen en van uw voorbeeld ! »

Eene menigte Italiaansche gelukzoekers van beide geslachten volgden Katharina over de Alpen, en overstroomden Frankrijk. Men vond hen aan het Hof, in het leger, in de voornaamste burgerlijke en kerkelijke ambten, als Sterrewigchelaars, Kooplieden, Waarzeggers, Spions, Bandieten en Giftmengers. Zij vermeerderden het bederf van het Fransche volk, daar zij te gelijk met de manieren en zeden, ook de ondeugden en uitpattingen van hun vaderland onder hetzelfde voortplanteden. Zij voerden

den in Frankrijk de keurslijven en het blanketsel, de hazardspelen en het dragen van dolken in, en maakten de werken van eenen Aretin en andere oneerbare schriften tot een lectuur van smaak. Aan het Hof was alles Italiaansch, spraak, kleeding, gebruiken en tooneelspelen.

De geschiedenis der zeden van dien tijd toont ons het zonderlinge verschijnsel eener innige verbinding van de uitgelatenste vrijgeesterij en ondeugendheid, met het duisterste bijgeloof. Boetdoeningen en zinnelijk genot, Godsdienstige aandacht en wellust, ballets en processïen wisselden elkander onophoudelijk af. Onmiddellijk uit de armen des geliefden snelde men naar de altaren der Madonna, en keerde van deze in genen terug. In de beelden van den Heiland aan het crucifix vond de teedere Devote den geliefden weder, wiens omhelzingen zij zich nog maar even onttrokken had. In den grond bleef het hetzelfde genot, alleen waren de vormen onderscheiden. Katharina verzuimde ook geene Godsdienstoefening, en was daarbij aan elk soort van bijgeloof overgegeven. Tot aan haren dood droeg zij eenen kunstig gemaakten Talisman op de borst, was eene groote vereerster der sterrewigchelarij, en verdiepte zich zelfs in de studie dezer geheimzinnige mode-wetenschap. Bij de geboorte van elk harer kinderen, vroeg zij de Sterrewigchelaars naar derzelver lotgevallen. De beroemde Nostra damus genoot haar voorname vertrouwen, en arbeidde dikwijls in haar gezelschap;

schap; (*) en de Graaf Cosmo Ruggieri, een beroemd Kwakzalver in Florence, stond in hooge achting aan haar Hof, was een lieveling der vrouwen, en genoot de inkomsten eener rijke praebende. (†)

(*) Op diezen Nostradamus, die in het jaar 1566 in den ouderdom van twee-en-zestig jaren gestorven is, werd het volgende tweeregelig vers gemaakt, hetwelk hem van geene gunstige zijde vertoont:

Nostra damus, cum falsa damus, nam fallere nostrum est.
Et cum falsa damus, nil nisi nostra damus.

De Vert.

(†) Hij stierf onder de regering van Lodewijk XIII, in eenen hoogen ouderdom. Aan de Priesters, die bij hem kwamen, om hem tot zijn einde voor te bereiden, gaf hij ten antwoord: « Er waren in de wereld geene andere « Duivels dan de Menschen, die ons vervolgden, en geene « Goden, dan de Koningen en Vorsten, welke de « magt hadden om ons goed te doen.» Deze uitdrukking gaf hem den naam van Godverloochenaar, en de Bisschop van Parijs liet zijn ligchaam op de vildersplaats werpen, hoezeer ook zijn landsman Concini, bekend onder den naam van den Maarschalk van Ancre, zijn best deed om hem een graf in gewijde aarde te bezorgen.

HENDRIK VAN VALOIS, HERTOOG VAN AN-
JOU, EN DAARNA KONING VAN POLEN
EN FRANKRIJK.

Naast de beeldtenis van eenen Karel IX en eene Katharina de Medicis, mag de beeldtenis van Hendrik van Valois niet ontbreken, die reeds als een jongeling van negentien jaren was ingewijd in de streken van het Hof, in de kunstgrepen der veinzcrij, en in de grondstellingen en misdaden zijner moeder. Van zijn achtste jaar af was hij aan het opzigt en het onderwijs dezer moeder, wier lievelingszoon hij was, geheel overgelaten. De goede aanleg van hoofd en hart, gepaard met een schoon gevormd ligchaam, ging in deze school te onder, en naar zijnen geest en gemoed vergiftigd, een slaaf der zinnelijkheid en des bijgeloofs, trad hij daaruit te voorschijn, om het verkregen onderwijs en de ingeboezemde indrukken in het werkelijke leven te ontwikkelen. Het gevolg hiervan was, dat hij zonder kracht en werkzaamheid, onvatbaar om een groot en vrij denkbeeld te vormen en tot wezenlijkheid te brengen, zijne dagen in een zamenweefsel van listen en streken, van uitspattingen en beuzelingen verloor; en hoewel het zijne bestemming wierd om twee kroonen te dragen, echter na
een

een kort en onrustig leven, evenzeer als Vorst en als mensch veracht, door het mes van eenen blinden geestdrijver stierf.

Hendrik genoot dezelfde opvoeding als zijn broeder Karel, maar zijne moeder trok hem voor dezen voor, omdat hij meer weekheid, toegevendheid en vatbaarheid voor haar onderwijs betoonde. De eerste wetenschappelijke vorming verkreeg hij in het Collegie Navarre te Parijs, te zamen met de twee jonge Prinsen Hendrik van Navarre en Hendrik de Guise, van welke de eerste naderhand zijn opvolger werd op den Franschen troon, en de laatste zijn mededinger naar de kroon. Toen hij nauwelijks den eersten jongelings-leestijd bereikt had, plaatste zijne moeder hem aan het hoofd van het leger der Katholijken, hetwelk de Hugenooten bevocht; en reeds in deze vroege jaren bezat hij haar vertrouwen in zulk eene mate, dat zij hem den toegang verleende tot haren Kabinetsraad, en hem tot deelgenoot maakte van hare gewigtigste geheimen. De overwinning, welke het leger der Katholijken onder zijne aanvoering bij Jarnac en Montoncourt behaalde op de Hugenooten, gaf, schoon meerendeels het werk der onder hem gestelde Veldheeren, vooral van den Maarschalk de Tavannes, zijnen naam een onverdienden roem, en men begon groote verwachting van hem te koesteren. Maar de inspanningen van het kriegsleven beyredigden zijne neiging tot zwelgerij en streken niet; en hoezeer ook de schitterende rol, welke hij als Op-

per-

per-Veldheer speelde, zijne ijdelheid mógt strelen, zijn bekrompen geest wenschte echier liever in de hofslucht uit te blinken. Gaarne gaf hij dus zijne toestemming aan het plan zijner moeder, om de Hugenooten, welke men door het zwaard in openlijken oorlog niet kon onderdrukken, door den dolk van eenen verraderlijken moord te verdelgen, en met volle recht treft hem het verwijt, dat hij een der hoofdbewerkers van het Bartholomeus bloedbad geweest is.

Katharina wenschte haren lievelings-zoon op den troon te zien; want het was haar eenmaal voorspeld, dat alle hare kinderen kroonen dragen zouden, en zij wist door list en geld het daarheen te brengen, dat de Polen, na den dood van Sigismund, hem tot hunnen Koning verkozen. Hendrik vertrok ongaarne naar Polen, want beide Natien waren elkander toen nog vreemd. Men hield in Frankrijk de Polen voor barbaren, en de zondderlinge optocht van hunne afgevaardigden, welke te Parijs verschenen, om aan het Hof de keuze, welke op den Hertog van Anjou gevallen was, bekend te maken, verwekte een algemeen opzien. Bij dat alles was er niemand van de leden van dit gezantschap, die geen Latijn had gesproken, terwijl de Fransche Heeren voor een gedeelte naatüwelyks hunne moedertaal konden schrijven. Toen het op scheiden aankwam, maakte Katharina zich met moeite los van haren lieveling, die liever in Frankrijk gebleven was. «Ga heen, mijn zoon,» zeide zij om

stetd hem

hem te vertroosten, «spoedig zult gij wederkeeren!» Dit woord, als in profetischen geest gesproken, werd reeds in het volgende jaar vervuld, toen Karel IX, zonder eenen regtmatigen zoon na te laten, stierf, en werd de oorzaak van een zwaar vermoeden tegen Katharina. Hendrik ontweek Polen heimelijk, en beklom den troon van Frankrijk. De stormen, welke het ongelukkige Rijk reeds onder de regering van zijnen broeder geschokt hadden, verhieven zich gedurende de zijne met verdubbelde kracht; de woede van den partijhaat en de tweedragt klonnen tot den hoogsten trap, en Hendrik, aan de eene zijde van de Hugenooten, aan de andere door den vreesverwekkenden aanhang der Ligue aangevallen en in het naauw gebragt, zag zich in een bestendig gevaar om zijne kroon te verliezen. — Doch verre er van verwijderd om dit gevaar af te wenden door aanwending van mannelijke en krachtdadige maatregelen, zocht hij zijne redding in heimelijke streken, in de diepste veinzerij, en in eene overdrevene devotie. De onbeduidendste kleinigheden maakten zijne gewone bezigheid uit. Zijn tijd was verdeeld tusschen deze, de uitgelatenste zwelgerijen in gezelschap zijner lievelingen, die hem beheerschten, en tusschen geheime en openlijke, dikwijls geheel onwelvegelijke, boetdellingen. Terwijl hij in gevaar verkeerde om door de Liguisten van kroon en vrijheid beroofd te worden, sliep de ijdele Vorst met handschoenen aan, om de witheid zijner schoone handen te behouden. Ge-
 heele

heele dagen bragt hij door, niet met beraadslagingen over de middelen tot het in rust brengen van zijn koningrijk, maar met uitvinding van nieuwe modes. Eene zijner liefste bezigheden was, om zich en zijne Gemalin, Louise van Vandemont, uit het huis Lotharingen, de haren te krullen, en haren en zijnen halskraag stevig te maken en te plooijen. Bij zijn krooningsfeest te Rheims hield deze bezigheid hem den ganschen dag op, zoodat eerst laat in den avond de Mis kon gezongen worden. Dikwerf liep hij ook met zijne Gemalin in Parijs rond, en ving alle kleine honden op, die hij in de nonnenkloosters of burgerhuizen vond, om zich te verlustigen met de verlegenheid van derzelyer bezitters.

Zouden werkelijk, gelijk d'Avila, de geschiedschrijver van den Franschen Godsdienst- en burger-oorlog schijnt te gelooven, deze armzaligheden alleen gekunsteld en het uitwerksel van eene diepe staatkunde en vermomming geweest zijn, om zijne vijanden, aangaande zijn waar karakter, te misleiden? Maar hoe kan men dit denken? Wat voordeel kon Hendrik daardoor wel hopen te verkrijgen, dat hij zich verlaagde tot een voorwerp van de openlijke verachting? Met meerdere waarschijnlijkheid laat het zich veronderstellen, dat hij met zijne overdevene Godsdienstoefeningen bedoeld hebbe zijne Katholijke onderdanen te misleiden. Doch ook deze waren zekerlijk geene staatkundige tooneelvertooningen, maar zuivere uitwerkselen des bygeloofs. De

opvoeding van zijne Moeder had zijn hoofd met vooroordeelen en bijgeloof opgevuld. Hij vreesde, uit gewetensangst, voor verschijningen in den nacht, en bij een onweder vlugtte hij in den diepsten kelder van zijn paleis. Nimmer heeft een Vorst meer Processiën en openlijke Godsdienstoefeningen bijgewoond dan hij. Zij waren niet zelden van dien aard, dat zij de welvoegelijkheid en eerbaarheid beleedigden; en men zag ten zijnen tijde Godsdienstige optogten, bij welke een deel der schoone Parijsche vrouwen nit alle standen openlijk tot op het hemd ontkleed en met ontbloote voeten verscheen. Naar den geest des tijds wisselde hij ook af tusschen Godsdienst-oefeningen en wellustige genietingen, en beide waren met elkander op de zonderlingste wijze vermengd. Zoo vond men in zijne kapel de beelden nissen der personen, welke hij hartstogtelijk bemind had, naar de natuur geschilderd.

Hij had eene menigte persoonlijke vijanden. De onverzoenlijkste derzelve waren de vrouwen en de geestelijkheid. De Priesters waren hem vijandig, omdat zij hem voor eenen heimelijken Ketter hielden; en den haat der vrouwen had hij zich be-rokkend door de onvoegelijkheid, met welke hij onverstandig haren goeden naam brandmerkte, en door den schandelijken omgang met zijne matres-sen, aan welke hij verbazende sommen verkwistte, terwijl de Staat onder een drukkenden last van schulden gebogen ging. Onvermoeid arbeidde de vrouwen aan den ondergang van dezen Vorst, vooral

sedert hij haren lieveling, den Hertog Hendrik de Guise, had laten ombrengen. De zuster van den vermoorden, Katharina Hertogin van Lotharingen, eene der schoonste, verleidelijkste en listigste vrouwen aan het Fransche Hof, liet zich menigmaal uit: « Zij wilde den kop van broeder « Hendrik van Valois wel tusschen hare knieën « houden, wanneer men hem den kruin kaal scheer- « de (*). Ja zij hitste den Dominikaner Jaques Clemens niet alleen door voorstellingen en beden, maar zelfs door de belofte, of, volgens de berichten van anderen, door de schenking van hare hoogste gunst, tot den moord van den gehaten Koning op.

CASPER DE COLIGNI, HEER VAN CHATILLON EN ADMIRAAL VAN FRANKRIJK.

Moeijelijk valt het, om over het karakter van dezen beroemden en ongelukkigen man, en over zijne waarde, als mensch en burger van den Staat, een billijk, en op zuivere geschiedkundige waarheid gegrond

---

(*) Namelijk als Mounnik; want het heimelijke plan der Guisen was om den Koning in een klooster op te sluiten, en den Hertog Hendrik de Guise den Franschen troon te doen beklimmen.

grond oordeel te vellen; want terwijl dezen hem houden voor een verdediger der Fransche nationale vrijheid, en van de regten des koninklijken bloeds tegen de aanmatigingen van een zich indringend geslacht; voor den handhaver van de verbeterde Godsdienst in den strijd met de geestdrijverij en de onverdraagzaamheid der heerschende kerk; voor den deugdzaamsten en eerlijksten Franschman: zoo noemen hem de anderen het Hoofd eener oproerige bende; een schender van de geheiligde Majesteit der koninklijke waardigheid, wien de woorden Godsdienst, vrijheid en vaderland alleen tot een deksel zijner strafbare bedoelingen moesten dienen; den listigsten huichelaar, en den bewerker van en deelnemer aan verraderlijke moorden. Het zou ons te verre afleiden, hier de moeilijke vraag te willen onderzoeken: of Coligni het regt had in den burgerkrijg de wapenen te voeren, dan of hij een oproerige was? want zij plaatst vooraf de bepaling van eene andere nog meer algemeene vraag: of het namelijk den burger van eenen Staat vrij kan staan, zich op eigen gezag te verzetten tegen het geweld eener heerschzuchtige Factie, ten tijde, dat de Koning niet meer is dan een schaduwbeeld, en de wapenen op te vatten ter verdediging eener talrijke, in hare natuurlijke regten gekrenkte en ten uiterste mishandelde volksklasse. Het oordeel des eenen en des anderen is op dit punt zeer verschillend gewijzigd. Daarin echter komen de meeste stemmen der tijdgenooten overeen, en zelfs der Katholijken, dat

Coligni een man geweest is uitstekende door zeldzame persoonlijke eigenschappen, en een voortreffelijk Veldheer. Een vaste mannelijke zin, een helder veelomvattend hoofd, hetwelk aan hulpmiddelen geen gebrek heeft, eene sterkte des gemoeds, die niet geschokt wordt door de wisselkeer van het geluk, en een hoogen welberaden moed, — deze hoedanigheden, vereenigd met eene uitgebreide ervaring in wereldkennis, wijzen hem eenen hoogen rang onder zijne tijdgenooten aan het Fransche Hof. Gelijk een held staat hij daar nevens deze kleingeestige menschen. Hij was matig in genot, gewoon elk bezwaar te verdragen, elke behoefte te ontberen, eenvoudig en gestreng in zijne zeden. Had hij eenmaal een besluit genomen, zoo was niets in staat hem daarvan af te brengen, en welk een offer het hem oók kosten mogt, hij gaf hetzelve niet op. Deze vastheid en volstandigheid, de overige eigenschappen van hoofd en hart, zijne lotgevallen en zijn treurig uiteinde maken hem gelijk aan zijnen vriend, den onsterfelijken Willem van Oranje, die hem veelligt in scherpzinnigheid en staatkundige schranderheid overtrof, zoo als hij den Verlosser der Nederlanden te boven ging in Veldheers bekwaamheden. Eenige schrijvers beweeren, dat de stoute gedachte, om de Nederlandsche Provinciën aan de Spaansche heerschappij te ontrukken, en van dezelve een vrijen Staat te vormen, eerst door Coligni in de ziel van den Prins is opgewekt, en

dat hij-zelf het plan gehad heeft om een deel van de Fransche Monarchie te hervormen in eene Republiek van Hugenooten. Hoe dit ook zij, beide de vrienden konden hun lot niet ontgaan, en, in weerwil van alle hunne waakzaamheid en scherpzinnigheid, vielen zij beiden als slagtoffers eener arglistige en verraderlijke staatkunde.

Casper van Coligni, uit den huize Chatillon, geboren in het jaar 1516, was een zoon van Casper van Coligni, Maarschalk van Frankrijk, en van Louise de Montmorenci, eene zuster van den Connetable. Zijne moeder voedde hem, na den dood zijnes vaders, met groote zorgvuldigheid op, en de invloed van zijn oom, den Connetable, en eigene schitterende verdiensten verhieven hem tot de hoogste militaire waardigheden. In den veldslag bij Cerisolles, waar hij zich zoo roemrijk gedroeg, werd hij van den Graaf van Enghien tot Ridder geslagen. Weldra werd hij Generaal-Overste van het Fransche voetvolk, en eindelijk Admiraal van Frankrijk en Gouverneur van Pikardië (1555). Hij was de bewerker van menige nieuwe en doelmatige inrigting bij het Fransche voetvolk, en bewees zijn vaderland, onder de regering van Hendrik II, gewigtige diensten, vooral door de heldhaftige verdediging van St. Quentin (1557), tegen het overwinnende Spaansche leger, waardoor hij de hoofdstad des Rijks van eenen vijandelijken inval bevrijdde, en welligt de Monarchie bewaarde. Evenwel

wel werd hij, door zijn meer koud, voorzigtig en ingetrokken karakter, niet in zulk eene mate deman des volks, als de Hertog Francois de Guise door zijne grootere openheid en gemeenzaamheid, die meer overeenkwamen met het Fransche karakter. In zijne vroegere jaren stond Coligni in vriendschappelijke betrekkingen met den Hertog, doch welke in den beginne door bijzondere twisten verminderd, en eindelijk door den overgang des eersten tot het Protestantisme en door de verscheidenheid van hunne staatkundige belangen, die met elkander niet bestaan konden, geheel verbroken. De gewelddadige dood van den vriend zijner jeugd berokkende hem den onverzoenlijken haat van het huis Guise, hetwelk hem voor deszelfs bewerker hield, doch waaromtrent Coligni plegtiglijk zijne onschuld beweerd heeft.

Beide de broeders van den Admiraal, de stoute en onstuimige Dandelot, en de Kardinaal Oder van Chatillon, omhelsde insgelijks het Protestantisme, en de laatste trad vervolgens in het huwelijk, en nam den naam aan van Graaf van Beauvais. Beide stierven voor het Bartholomeus bloedbad; de eerste in Frankrijk aan eene verdachte, de andere in Engeland, waar hij de Hugenooten gewichtige diensten deed, aan eene bewezene vergiftiging.

De Admiraal was tweemaal gehuwd. Eerst met Charlotte de Laval, die zeer aan het Protestantisme verkleefd was, en hem verscheidene kinder-

ren heeft ter wereld gebragt (*). Na haren dood, omtrent een jaar voor den Bartholomeus-nacht, trouwde hij met de Gravin Jaqueline de Entremont. Zij bezat zeer aanzienlijke goederen in de Staten van den Hertog Karel Emanuel van Savoyen, en had den Admiraal, zonder hem te kennen, hare hand aangeboden. De Hertog was, uit Godsdienstige en staatkundige beginselen, tegen dit huwelijk, en verbood derhalve de Gravin om naar Frankrijk te gaan. Maar zij gaf geen acht op zijne bevelen, en snelde naar Rochelle om het huwelijk te voltrekken, ten einde, gelijk zij zeide, de Marcia van dezen nieuwen Cato te worden. (†)

De

(*) Eene zijner dochters, namelijk Louise, was gehuwd met den heer de Taligni, die in den Bartholomeus-nacht werd omgebragt. Zij trouwde daarna met den grooten Prins Willem I van Oranje, den Verlosser der Vereenigde Nederlanden van het Spaansche juk, en baarde hem zijn jongsten zoon, den beroemden Hendrik Frederik van Oranje, wiens dochter Louise, de eerste Gemalin van den Keurvorst van Brandenburg, en de stammoeeder der Pruissische Koningen werd.

(†) Na den treurigen dood van haren Gemaal keerde zij, met toestemming van den Hertog, naar Savoyen terug. Maar naauwelijks daar gekomen, werd zij, op bevel van dezen Vorst, gevangen gezet. Men drong haar, dat zij hare Godsdienst zou vaarwel zeggen, en daar zij den begeerden afval standvastig weigerde, beval de Hertog, die zich van hare groote bezittingen wenschte meester te maken, haar als eene tooveres en afgevallene kettersche

vrouw

De Admiraal hield zich gewoonlijk op te Chatillon, zijn famieljegoed, waar hij zich, in tijden van rust, gaarne met den landbouw, aan welken men toen de eerste verbeterende hand legde, met het tui- nieren, en anderen landelijken arbeid onledig hield. Moeijelijk besloot hij er toe om de wapenen op te vatten tegen de partij der Guisen en de heerschende kerk, of uit afkeer van den gruwel eens burgeroorlogs, gelijk zijne vrienden, of uit bezorgdheid voor eene ongelukkige uitkomst, gelijk zijne vijanden beweren. (*) Doch toen hij eenmaal het zwaard had op-
ge-

---

vrouw aan de Inquisitie over te geven, in wier kerker de ongelukkige, na eene vijftienjarige harde gevangenis, stierf.

(*) Toen zijne eerste vrouw, zijne broeders en Condé reeds tot den oorlog besloten hadden, schreef hij aan de eerste: « Leg uwe hand op de borst en vraag het u-
« zelve af, of gij kracht genoeg bezit, eene schrikkelijke
« nederlaag, de verachting van uwe vrienden en vijanden
« te verdragen, de verwijtingen des volks, verbanning in
« een vreemd land, naaktheid en honger, en wat nog
« meer is, den dood van uwe kinderen. Vraag het u af,
« of gij den dood kunt te gemoet gaan, nadat uw man
« door de hand van den beul gevallen is, aan de bespot-
« ting van het gemeen is prijs gegeven geworden, en uwe
« kinderen eerloos de slaven uwer vijanden zijn? » Zoo berekende de edele man, hoeveel hij op het spel zettende bij de verdediging van vrijheid, van Godsdienst en geweten, en de uitkomst heeft de waarheid zijner berekening maar al te zeer bevestigd!

De Vert.

gevat, legde hij het niet weder neder; want zelfs gedurende de onderscheidene vredes-verdragen, welke den oorlog afbraken, en van hem niet goedgekeurd werden, bleef hij steeds tot verdediging en tegenweer toegerust, omdat hij de betrekkingen aan het Hof, en de grondstellingen der Koninginne Moeder en van hare creaturen kende, die hem met argwaan tegen elk van hare stappen moest vervullen. Des te onverklaarbaarder is de onvoorzigtigheid, met welke hij zich na den vrede van St. Germain, in spijt van alle waarschuwingen, liet vangen in de netten zijner vijanden.

Van alle de Hoofden van het verbond der Hugenooten was hij het vreesselijkste, want hij alleen handelde naar vaste grondstellingen, en bleef zich gelijk; en na den dood van den Prins van Condé bleven Coligni en de Koningin van Navarre de eenige steunsels van deze partij. Het geluk begunstigde zijne wapenen niet; maar geen onheil, hetwelk dezelve trof, kon zijne standvastigheid schokken, en, na elke geleden nederlaag, stond hij vreesselijker en met nieuwe krachten toegerust weder op.

Deze standvastigheid, deze onbeweegbare moed, overtuigden eindelijk zijne vijanden, dat het hun niet gelukken zou, de Hugenooten door openlijk geweld te vernietigen, zoo lang deze Held de bestuurder en de levengevende Genius van hun verbond was. Zij namen derhalve tot andere, eene Katharina de Medicis, en eenen Hendrik

van Anjou waardige maatregelen hunne toevlugt, welker aanwending de treurige gebeurtenis te weeg bragt, die de onstuimige loopbaan van Coligni besloot.

JOHANNA VAN ALBRET, KONINGIN VAN
NAVARRÉ.

Deze merkwaardige vrouw was de eenige dochter van Hendrik van Albret, Koning van Navarre, en van Margaretha van Frankrijk, dochter van Frans I. Na den dood van haren vader nam haar Gemaal Anton van Vendome, Prins van Bourbon, den titel aan van Koning van Navarre; maar dit land was reeds aan den Grootvader van Johanna, Johan van Albret, door Ferdinand den Katholijken ontnomen, en met het Spaansche Rijk vereenigd geworden. Alle pogingen, om hetzelfde den onregmatigen bezitter door geweld van wapenen of door onderhandelingen weder te onttrekken, mislukten, en aan de beroofde famielje bleef niets overig dan een bloote titel, het kleine land Bearn in Gascogne, en eenige andere kleine bezittingen aan den voet der Pyreneën, welke haar leenpligtig aan de Fransche kroon maakte. Johanna behoorde tot de zeldzame personen van haar geslacht, welke met de zachtere deugden, en

het teeder gevoel der vrouwelijke natuur, eenen sterken en mannelijken geest, een rijk verstand en welberaden moed verbinden. De zorgvuldigheid van hare geestvolle moeder had niets aan hare vorming verzuimd; en met dezelfde vaardigheid, met welke zij een schoon borduursel of eenig ander vrouwelijk kunstwerk vervaardigde, hield zij eene redevoering in de Fransche of Latijnsche taal. Boven alle hoogere kunsten bemindde Johanna de dichtkunst het meest, en zij heeft eenige proeven van haren eigen dichterlijken luim nagelaten, welke niet zonder verdiensteu zijn. Maar zij hield zich niet alleen met de schoone bloemen der kunst, haar geest hield zich ook met ernstiger, voor haar geslacht minder berekende studiën bezig. Zij verdiepte zich zelfs in de leerstukken van de Christelijke Godsdienst, en trachtte derzelfer onverklaarbare geheimenissen te doorgronden. Haar geheugen was buitengewoon sterk. Zij kende niet alleen alle Psalmen van buiten, maar zij was ook in staat eene gehoorde preek van woord tot woord te herhalen. Om geene syllabe van het Godsdienstige voorstel te verliezen, en gedurende hetzelfde niet van den slaap te worden overvallen, had zij van den Geestelijken het verlof verkregen, om onder de leerrede vrouwelijk handwerk te verrigten, hetwelk gewoonlijk in borduren bestond.

Reeds vond de moeder van Johanna smaak in de Protestantsche leer, welke zich ten haren tijde het eerst in Frankrijk verbreidde, en zij schonk den

ver-

vervolgden Calvijn een tijd lang eene vrije toevlugt in hare residentie Nerac. De gezindheid der moeder ging over op de dochter, en Johanna was onder de vrouwen in Frankrijk het ijverigst toegedaan aan het Protestantisme. Ook haar Gemaal was hetzelfde in den beginne niet ongenegen, en werd, onder de regering van Frans II, de beschermer van zijne vervolgte geloofsgenooten tegen hunne onderdrukkers. Doch na den dood van dezen Koning verliet de onbestendige Vorst de partij van zijnen broeder, van den Prins van Condé, en der Hugenooten, en keerde terug tot de Katholieke kerk. Uit misnoegen over dezen afval, en misschien ook over zijne ontrouw, verliet Johanna het Fransche Hof en haren Gemaal, en keerde met beide hare kinderen, Hendrik en Katharina, naar Bearn terug, waar zij zich onvermoeid met de uitbreiding en bevestiging van het Protestantisme bezig hield. Na den dood van haren Gemaal hief zij de uitoefening van de Katholieke Godsdienst in alle hare domeinen op, trok de kerkelijke goederen in, en bepaalde het bedrag derzelve tot onderhoud der Protestantsche Geestelijkheid en van verscheidene voor de jeugd van deze Godsdienstbelydenis opgerigte opvoedings-instituten. Paus Pius V vervolgde haar daarvoor met den ban, en eischte van den Koning van Spanje, dat hij hare bezittingen zou intrekken, maar Johanna, welke haren moed en hare standvastigheid in alle de tijdperken van

haar

haar onstuimig leven behield, gaf weinig acht op den bliksem van het Vatikaan.

Gedurende den burger-oorlog ondersteunde zij bij elke gelegenheid op het ijverigste de partij van hare geloofsgenooten, en men mag wel zeggen, uit zuiveren Godsdienstijver, en zonder medewerking van wereldsche beweegredenen. Reeds te voren is verhaald geworden, hoe zij na den dood van den Prins van Condé, toen de Hugenooten, uit kleinmoedigheid, van gedachten waren om te scheiden, haar land verliet, naar hun leger snelde, door hare heldhaftigheid den nedergeslagen moed op nieuw deed herleven, en haren teedergeliefden zoon hun tot opperhoofd gaf. Zij nam daarop haar verblijf te Rochelle, waar zij door hare milddadigheid en vriendelijkheid alle harten won, hoewel zij anders geene ligchamelijke schoonheid bezat. Van toen af bestuurde zij gemeenschappelijk met den Admiraal de aangelegenheden der Protestanten in Frankrijk, tot op het oogenblik, dat zij zich ook door de listen van het Hof tot een valschen en overhaasten stap liet verleiden. Haar gezond oordeel deed haar weldra de ongelukkige gevolgen van denzelven vooruitzien, en gaarne had zij dien herdaan, ware het slechts mogelijk geweest. Zij beleefde het ongeluk niet, hetwelk door denzelven over zoo vele duizenden van hare geloofsgenooten gebragt werd. Haar vroege en onverwachte dood werd van hare vrienden opregtelyk beweend, en zelfs hare vijanden heb-

hebben het niet gewaagd, door eenige beschuldiging hare nagedachtenis te bevleken; een groot bewijs van hare hooge waarde in dezen bedorven tijd.

MARGARETHA VAN VALOIS, PRINSES VAN
FRANKRIJK EN KONINGIN VAN NAVARRE.

Naar de eenparige getuigenis van alle gelijktijdige Fransche geschiedschrijvers, was Margaretha van Valois, ten tijde dat het Fransche Hof haar bestemde tot Gemalin van den Prins van Navarre, het schoonste en belangrijkste meisje van Frankrijk. De roem van hare hooge ligchaams- en zielsvoortreffelijkheden, trok vreemdelingen uit alle oorden van Europa naar Parijs, en allen bekenden, dat zij niets volkomener gezien hadden. Zij was zeer rijzig, had het schoonste zwarte haar, eenen zachten blik en eene majestueuse houding. Over haar gansche gelaat was eene bevalligheid verspreid, welke ieder betooverde, die haar zag; en zij verstond de kunst, om door eene smaakvolle en voordeelige kleeding hare aantrekkelijkheden nog te verhoogen. De voortreffelijke aanleg van haren geest was met groote zorgvuldigheid aangekweekt. Zij bezat zelfs vele wetenschappelijke en taal-kennis, welke de meeste mannen aan het Hof toen misten. Wanneer zij

aan

aan het Poolsche gezantschap, hetwelk naar Parijs gekomen was, om den Hertog van Anjou de kroon van Polen aan te bieden, gehoor verleende, hield de Aartsbisschop van Cracau eene Latijnsche aanspraak tot haar, welke zij met groote vaardigheid en sierlijkheid in dezelfde taal beantwoordde, tot geene geringe verwondering der Polen, die het ten hoogsten zeldzaam vonden, dat eene jonge schoone Vorstin zoo veel kennis bezat, terwijl de mannen van hare Natie zoo onwetend waren. De gedenkschriften uit de geschiedenis van haar leven, welke zij heeft nagelaten, zijn, hoewel niet met onpartijdigheid en vrijmoedigheid geschreven, echter, met opzigt tot de schoone kunsten, een kostbaar gedenkteeken van hare talenten en van haren smaak.

Margaretha werd geboren in het jaar 1552. Zij was de jongste zuster van Karel IX, en werd te gelijk met de twee oudere, de eene daarna Hertogin van Lotharingen, en de andere Prinses Elizabeth, vervolgens Koningin van Spanje, en met de schoone en ongelukkige Maria Stuart, op het slot St. Germain en Laye, door de vrouw van Couton met groote zorgvuldigheid opgevoed. Doch terwijl haar verstand gevormd werd, werden de onschuld van haar hart, en de reinheid van hare zeden, in de verpeste hoflucht vergiftigd. Van het eerste oogenblik af, dat zij zich in den kring der groote wereld begaf, was zij kokette uit ijdelheid, en haar broeder Anjou, die in latere jaren haar doodelijk haatte, onder-

nam

nam het om haar het eerst in de geheimen der hofkabelen, en in de kunsten der geveinsdheid in te wijden. Zijn onderrigt droeg rijkelijk vruchten. « De Prinses Margaretha, » schreef de Koningin Johanna van Navarre uit Blois aan haren zoon Hendrik van Bearn, « is schoon, aanval-
« lig en zeer verstandig, maar in het slechtste ge-
« zelschap opgewassen, hetwelk het vergif der ver-
« dorvenheid aan een ieder mededeelt, die in des-
« zelfs kring geraakt. »

De eerste, die een diepen en duurzamen indruk op het jeugdige hart van Margaretha maakte, was de jonge Hertog Hendrik de Guise, een der schoonste mannen aan het Fransche Hof. Zijn gevoel voor haar stond in overeenstemming met hetgeen zij voor hem koesterde. Een teedere en vertrouwde omgang was het gevolg van deze wederkerige neiging, en men zegt, dat de Hertog geene reden gehad heeft om te klagen over de gestrengheid zijner geliefde. Eens verklaarde zij openlijk, dat zij aan een anderen man hare hand niet geven zou. Evenwel werd zij in het vervolg noch het deel van den Hertog de Guise, noch van den Koning Sebastiaan van Polen, of Rudolf van Hongarijën, welke naar hare hand stonden. Bestemd om een offer der staatkunde te worden, moest zij gedwongen een Gemaal nemen, welken zij niet beminnen kon; en deze verbindtenis, welken de Furiën gesloten hadden, kon niet anders dan ongelukkig zijn.

Mar-

Margaretha's geheele volgende leven was een samenweefsel van kabalen en streken, van zorgen en wederwaardigheden, van Godsdienstoefeningen en zwelgerijën. Ook in haren ouderdom bleef zij hare jeugdige neigingen en gewoonten behouden, mengde zich in staatkundige aangelegenheden, offerde aan hare zucht tot pracht verbazende sommen op, verwisselde den dag met den nacht, en den nacht met den dag, en droeg nog als zestigjarige Matrone, zoo als in den tijd van haren vollen bloei, eenen ontblooten boezem. Met alle hare schitterende voortreffelijkheden, met hare talenten en uitstekende beschaafdheid, heeft zij daarom niets grootsch noch treffelijks uitgewerkt, en noch zichzelf noch anderen gelukkig gemaakt.

Zeer juist en karaktermatig is het oordeel, hetwelk de beroemde Don Juan d'Austria over haar uitsprak, toen hij haar eens te Parijs op een bal in de volle heerlijkheid van hare schoonheid zag. « De schoonheid dezer Vorstin, » zeide de Held, « is meer goddelijk dan menschelijk, en echter zal zij eerder ongeluk dan zaligheid over de menschen brengen! » Zij stierf in het jaar 1615, oud drie-en-zestig jaren.

**HENDRIK VAN BALAFRÉ, HERTOG DE
GUISE.**

Hendrik de Guise was eerst twee-en-twintig jaren oud ten tijde van den Bartholomeus-nacht, en in dezen ontluikenden leeftijd, wanneer de onbedorvene menschelijke natuur nog de geheele wereld met liefde en welwillendheid omvat, wanneer de zachtere gevoelens van medelijden en menscheijkheid de jeugdige borst nog met volle onverzwakte kracht doorgloeijen, was hij een der werkzaamste oorzaken van, en deelnemers aan eene weergalooze misdaad, en baadde zich in het bloed der onschuldigen, welke bij duizenden het slagtoffer derzelve werden. Maar waren Karel IX en Hendrik van Anjou niet in denzelfden jeugdigen leeftijd? — Wie verklaart dit treurig verschijnsel? — De Natuur had in dien tijd onder de menschen van hooger en stand alle hare regten verloren. In de bedorvenheid der eeuw ging al het goede en edele, de heerlijkste aanleg, en zelfs de schoone deugden van het burgerlijk en gezellig leven ten onder. Groote voortreffelijkheden en talenten bragten slechts groote misdaden te weeg. De schending der heiligste pligten heette Staatskundig beleid, en was geene schande meer. Eergierigheid, hebzucht, zinnelijkheid en geestdrijverij waren de

eenige beweegredenen bij alle openlijke en bijzondere handelingen, onder welken naam men dezelve ook mogt verbergen; het eigenbelang verstikte elke opwelling van grootmoedigheid; en de jeugd stortte zich des te vuriger en onstuimiger in dit algemeene verderf neder, hoe meer de verleiding van hare geneigdheden en hartstogten haar beloofde.

Dit was het lot van Hendrik de Guise. De heerlijke aanleg, waarmede de natuur hem voorzien had, scheen hem tot een weldoener der Natie, onder welke hij geboren was, te bestemmen. Doch hij vervulde niet alleen deze verhevene roeping niet, maar hij hielp ook het ongeluk in de rampen van het volk, hetwelk van hem deszelfs redding verwachtte, nog vermeederen, omdat hij de schoone geestdrift voor een groot en algemeen nuttig belang, welke slechts alleen groote en den nareem waardige daden voortbrengt, in het nietige spel der hartstogten en der zelfzoekendheid verstikte.

Hendrik was de oudste zoon van den Hertog Francois de Guise, welken Poltrot gedurende de belegering van Orleans verraderlijk om het leven bragt. Hij had de glansrijke eigenschappen van zijnen vader, maar ook deszelfs onbegrensde eerzucht en zijnen haat tegen de Bourbons en de Hugenooten overgeërfd. Zijn helder hoofd, zijn moed, zijne levendigheid, milddadigheid en gemeenzaamheid wonnen hem aller harten, en zijne hooge, edele, door bevalligheid en vriendelijkheid versraaide gestalte maakte hem tot een Afgod der vrouwen.

Hij

Hij had zich gedurende den oorlog met de Hugenooten bij verschillende voorvallen onderscheiden. Zijn roem en zijne schitterende eigenschappen wekten den haat en de ijverzucht van Karel IX en den Hertog van Anjou tegen hem op, ofschoon hij van beiden met eene schijnbare welwillendheid werd behandeld. Zijne genegenheid voor de Prinses Margaretha ontvlamde nog meer den haat van de Koninklijke broeders; want zij hielden de verbindtenis van hare zuster met hem voor eene onteering van hunne famielje, en vreesden, dat hunne Staatskundige plannen daar tegen schipbreuk lijden zouden. De hevige Karel geraakte daarover in zulk eenen toorn, dat hij den Hertog wilde laten vermoorden. Anjou wist beter te veinzen. Hij ging voort, de warmste vriendschap jegens hem te huichelen, hoezeer hij hem in zijn hart doodelijk haatte, billikte zijne liefde, en sloot hem in zijne armen met de woorden: « ô! Dat gij eens mijn « broeder wierdt!» Doch de Hertog liet zich niet misleiden; hij ontkende, ooit eenig oog op de Prinses gehad te hebben, liet uit staatkunde of uit onbestendigheid haar bezit varen, en gaf aan de Vorstin van Porcien, eene weduwe, zijne hand. Alleenlijk stemde hij overeen met het Hof in den haat tegen Coligni en de overige hoofden der Hugenooten, en als het daarop aankwam om deze in het verderf te storten, waren zij op het naauwste vereenigd.

Na den dood van Karel IX kwam de beruchte

verbindtenis der Ligue tot stand, aan wier hoofd de Prinsen van het Huis Guise zich plaatsten. De voorgewende oogmerken van dit verbond waren: bewaring en verheffing van de Katholijke kerk en onderdrukking der ketterij. Doch het Huis Guise had gansch andere oogmerken. Maar het verbèrgde zorgvuldig deszelfs plannen onder den sluier van de Godsdienst, en slechts aan weinige vertrouwde aanhangers was het geheim bekend. Van daar kwam het, dat de Hertog Hendrik de Afgod der Parijsenaars en van alle geestdrijvende Katholijken in Frankrijk was. Elk gering voordeel, hetwelk hij bevocht over de Protestanten, vermeerderde zijnen roem en het getal van zijne vereëders. De dweepsucht noemde hem den Pilaar der Kerk, vergeleek hem bij de Makkabeërs en riep voor hem het Hosanna uit; de Paus zond hem eenen gewijden degen, en alle vrouwen en galante Parijsche dames droegen zijne beeldtenis op haar hart of in hare gebeden-boeken.

Den jongen Prins, welken het geluk toelachte, en die door zijne heerschzuchtige bloedverwanten werd aangemoedigd, sleepte zijne eergierigheid rusteloos voort. Dezelve deed hem de pligten van onderdaan en burger van den Staat vergeten, en de roekelooze strekte stoutmoedig zijne hand uit naar de kroon, welke den regtmätigen bezitter moest ontrukkt worden. Maar op het oogenblik, dat hij in het denkbeeld is van de laatste schreden tot zijn abel te doen, ontzinkt hem de moed plotseling.

Hij schrikt voor de stoutheid van zijn eigen werk, en dit gebrek aan welberadenheid, om eene aangevangene misdaad te voleindigen, stort hem in het verderf. In plaats van den troon te beklimmen, waar naar hij streefde, vond hij een vroeg en bloedig graf, en de onbenijde roem, om van het dweepachtig Parijsche gemeen vereerd te worden met den naam van eenen Heiligen Martelaar voor het Katholijke geloof, is de eenige vrucht, welke hij kocht met eenen treurigen dood in den schoonsten bloei zijner jaren.

VIERDE AFDEELING.

HUWELIJKS-VERBINDTENIS VAN KONING
HENDRIK VAN NAVARRE MET MARGA-
RETHA VAN VALOIS.

EERSTE HOOFDSTUK.

Wij nemen thans den afgebroken draad des verhaals wederom op, om het zijn gesponnen weefsel der arglistigheid en der veinzerij te ontwikkelen, hetwelk Katharina de Medicis en hare vertrouwelingen tot verschalking van de hoofden van het Protestantsche verbond uitspanden; eene onderneming, wier verschrikkelijke gevolgen welligt van de bewerkers zelve, ten minste in hare gansche ontzettende wezenlijkheid, niet te voren vermoed werden. Het Hof ondernam geen gemakkelijk werk, wanneer hetzelve het besluit nam om menschen door verschalking in het net te brengen, wier vertrouwen het reeds lang had verloren, en die elk van deszelfs stappen met een wantrouwend oog gadesloegen. Wilde het deszelfs doel bereiken, zoo moest de eerste poging zijn, om aan de hoofden der Protestanten hunnen argwaan te ontnemen, en

hen

hen trachten te overtuigen, dat de vervulling van de voorwaarden van den gesloten vrede de vaste en opregte wil des Konings was. Het moest door vernieuwde bewijzen van opregtheid en trouw, en door eene ernstige bemoeijing om deszelfs beloften te houden, hun vertrouwen winnen. De Maarschalk de Cossée, die geen vijand van de Hugenooten was, kreeg daarom den last om naar Rochelle te gaan, en de hoofden dier geloofsgenooten, die aldaar verzameld waren, in den naam des Konings de verzekering te geven, dat hij vastelijk besloten had, om den inhoud van den vrede van St. Germain ten stipste na te komen. Te gelijker tijd werden er de gestrengste bevelen uitgevaardigd aan de Koninklijke Bevelhebbers in de Provinciën, om naauwkeurig in acht te nemen de punten van dezen vrede, die den Hugenooten gunstig waren, en hun geene aanleiding te geven tot billijke bezwaren.

Maar noch deze bemoeijingen, noch de verzekeringen van den Maarschalk de Cossée, konden de Koningin van Navarre en den Admiraal overtuigen van de opregtheid van het Hof. Om intusschen over deszelfs ware gezindheden een naauwkeuriger bescheid te ontvangen, zonden zij eenige Afgevaardigden naar Fontenai, waar thans het huwelijk des Konings met de Aartshertogin Elisabeth van Oostenrijk gevierd werd. De afgezondenen, onder welke zich Teligni, de schoonzoon van den Admiraal, en Cavagnes, een zijner vertrouwdste vrienden, waren, stelden den

Koning voor: « het was wel de vurigste wensch van de Koningin Johanna, der beide Prinsen en des Admiraals, hem in persoon dank te betuigen voor de jegens hen geuite gunstige gevoelens, maar zij konden het niet wagen voor hem te verschijnen, zoo lang hunne dood-vijanden, de Kardinaal van Lotharingen, en zijn Neef de Hertog de Guise, nog in zulk een groot aanzien aan het Hof stonden.»

De Afgevaardigden droegen hierop nog eenige bezwaren en vorderingen van hunne geloofsgenooten voor, misschien minder, in de hoop, om de opheffing der eenen en de toestemming der anderen te bewerken, dan wel, om uit het antwoord van den Koning de geheime bedoelingen en gezindheden der Regering ten hunnen opzichte te raden. Hunne voordragt werd ondersteund van de Gezanten der Duitsehe Protestantsche Vorsten, welke zich juist te Fontenai bevonden, om den Koning met zijn huwelijk geluk te wenschen, en de Koninginne Moeder, welke de geheime strekking derzelve dadelijk raadde, besloot de list der Protestanten met list te beantwoorden. De van haar onderrigte Koning bewilligt, na eenige, in schijn opgegeven, en ligt wederlegde zwaarigheden, de meeste vorderingen der Afgevaardigden, en geeft hun zelfs hoop om hunne wenschen met opzigt tot de Prinsen de Guise te bevredigen, zoodra zich eene geschikte gelegenheid om hen van het Hof te verwijderen, zou voordoen. « Voor het overige, voegde hij er bij, » kunt

« kunt gij aan den Admiraal en zijne vrienden zeggen, dat zij niets van hen te vreezen hebben; want thans ben ik Heer, en deze zijn onderdanen.»

In het begin van het volgende jaar (1571) keerden de Afgevaardigden naar Rochelle terug, maar de verklaringen des Konings, zoo gunstig zij ook voor de Hugenooten schenen te zijn, konden echter den Admiraal en zijne vertrouwelingen hunnen argwaan tegen de Regering nog niet ontnemen. De herinnering aan het gebeurde te Noijers, na den vrede te Conjumeau, zweefde gelijk een schrikbeeld voor hunnen geest, en deed hen dergelijke belagingen en gevaren vreezen. Om deze te ontgaan verlangden zij hun verblijf te Rochelle, en hielden zich bij voortdurend verwijderd van het Hof. Thans bleef aan de Koninginne Moeder niets overig, dan de aanwending van een beslissend middel tot overwinning van dit hardnekkig wantrouwen. Zij koos er een, hetwelk volkomen geschikt was om den Protestanten alle twijfeling aangaande de opregtheid van hare bedoelingen en gezindheden te ontnemen; en dit was de voorslag tot een huwelijk tusschen den Prins Hendrik van Navarre en de Prinses Margaretha, zuster des Konings. De Grootveldtuigmeester Biron, welke de Hugenooten wel in het veld bevochten had, maar in persoon van hen niet afkeerig was, bragt dezen voorslag over aan de Koningin van Navarre, en verzocht haar, in naam des Konings, dat zij hare be-

williging tot eene verbindtenis zou geven, welke de eendragt tusschen beide de Godsdienstige partijen op het naauwste zou bevestigen. Te gelijk gaf Biron aan den Admiraal, en den te Rochelle tegenwoordig zijnde Lodewijk van Nassau, in vertrouwen opening, dat de Koning, om elke vonk van Burgerkrijg in zijn Rijk te verstikken, en aan de onrustige gemoederen van beide partijen eene andere bezigheid te geven, besloten had, de Spanjaarden in de Nederlanden te beoorlogcn, waartoe de in de Nederlandsche Provinciën losgebroken opstand hem eene welkome gelegenheid aanbod. Hij wenschte des te meer, dat de Admiraal en de Graaf zonder vertoeven naar het Hof kwamen, omdat hij in deze gewigtige zaak hunnen raad wilde innemen.

De Koningin van Navarre werd door den aan haar gedanen huwelijks-voorslag in geene geringe verlegenheid gebragt. Hoe streelend dezelve ook misschien voor hare ijdelheid zijn mogt, zoo drongen zich echter bij haar tevens duizend zwarigheden daartegen op. Zij was te scherpziende, om niet in de vriendelykheid van den schijnbaar verzoenden vijand den valschen lach der huichelarij te vermoeden. Vele verlichte Hugenooten koesterden dezelfde bekommring, en raadden het voorgeslagen huwelijk af. De Koningin nam het oordeel van verscheidene beroemde uit- en inlandsche Protestantcn daarover in, of zulk eene verbindtenis zich liet vereenigen met haar geweten en met den vrede der Kerk. Dit oordeel viel zeer verschillend uit, en vermeerderde de

de twijfelingen van Johanna. Eindelijk, toen haar Kanselier Francourt, die haar geheel vertrouwen bezat, verscheiden anderen der aanzienlijkste Hugenooten, en ten laatste de Admiraal zelf zich voor den voorslag van het Hof verklaarden, en denzelven aan Johanna van de voordeeligste zijde voorstelden, besloot zij, er in te bewilligen, en schreef aan den Koning: «dat zij zich door zijne aanbieding hoogst vereerd hield, en dezelve met een gewillig hart aannam.»

Eer zij zich nog tot dit besluit bepaalde, ging de Graaf van Nassau, op verlangen van den Admiraal, heimelijk naar Blois, waar zich het Hof toen ophield, om de gezindheden van den Koning aangaande den Spaanschen oorlog nader uit te vorschen, en hem te gelijk te verzoeken om eene afwending ten voordeele van de Nederlandsche opstandelingen. De Admiraal had dit denkbeeld met levendigheid opgevat. Niets kon hem meer gewenscht zijn dan een oorlog met Spanje; en, was het inderdaad des Konings wil, om deze magt te beoorlogen, zoo lag daarin het zekerste onderpand voor de opregtheid van zijnen wensch naar eene bestendige verzoening met de Hugenooten.

Graaf Lodewijk van Nassau werd te Blois ontvangen met bewijzen van de schijnbaarste welwillendheid. De Koning verzekerde hem, dat hij vast besloten had, met Spanje te breken, en den Admiraal tot Opper-bevelhebber van zijn leger bestemd had; deels, omdat hij hem voor den groot-

sten

sten Veldheer in zijn Rijk hield, deels, dewijl hij zijne overige Veldheeren, die in geheime verbindingsen met het Spaansche Hof stonden, niet vertrouwde. Maar hoe gewigtiger deze besloten onderneming ware, des te meer wenschte hij, er te voren met den Admiraal over te spreken. Te gelijk deed hij den Graaf de verzekering, om zijnen broeder, den Prins van Oranje, de volkomene Souvereiniteit te geven over het geërfde, in Frankrijk liggende, Vorstendom Oranje.

De Graaf keerde naar Rochelle terug, en bragt den Admiraal de gunstige, voor de wenschen van den laatsten zoo vleijende verklaringen des Konings over. Het vergif miste deszelfs werking niet. Het wantrouwen van Coligni verminderde, en hij begon een beter gevoelen op te vatten van de gezindheden en de bedoelingen van het Hof. Velen van zijne geloofsgenooten namen deel aan zijne gedachten en hoop, en het Hof deed alles om hen te bevestigen in den waan, dat het aan hetzelfde eindelijk ernst geworden was, om de tweedragt te beteugelen, en eene duurzame verzoening te sluiten. De Admiraal werd verzocht, om door zijn, toen nog in Engeland levenden broeder, den Kardinaal van Chatillon, de reeds vroeger begonnen onderhandelingen over een huwelijk tusschen den Hertog d'Anjou en de Koningin Elisabeth van Engeland, weder aan te knopen, en de Heer van Schomberg werd naar Duitschland gezonden, om met de Protestantsche Vorsten over een Verbond te

onderhandelen. Bij alle gelegenheden werden de Hugenooten begunstigd, en elke twist, welke zich tusschen hen en de Katholijken verhoef, werd ten hunnen voordéele beslist. Al deze stappen deed het Fransche Hof met het eenige oogmerk om de Hugenooten te misleiden, hun vertrouwen in te boezemen, en hunne hoofden te bewegen, dat zij zich bij den Koning lieten vinden zonder een talrijk gezelschap. Het Hof speelde daarbij deszelfs rol zoo meesterlijk, dat zelfs de Spaansche Monarch en de Paus daardoor misleid werden, en in onrust geraakten, omdat eene vereeniging der partijen, welke Frankrijk verscheurden, niet overeenkwam met hunne Staatkundige en Godsdienstige belangen. In het bijzonder verwekte de voorgeslagene huwelijks-verbindtenis een algemeen opzien. De genegenheid der Prinses voor den jongen Hertog de Guise was niet onbekend. De Kardinaal van Lotharingen zelf had aan den Portugeeschen Gezant bij het Fransche Hof, die toen naar de hand der Prinses voor zijnen Souverein stond, verklaard: « hij mogt dit aanzoek maar opgeven, want de Prinses was voor zijn neef bestemd. »

De Koning vernam deze verklaring door den Kardinaal Alessandrino, den Legaat van Paus Pius V aan het Spaansche Hof, die naar Frankrijk was gekomen, om het aanzoek van den Portugeeschen Gezant te ondersteunen, en aan de vernieuwing van den oorlog tegen de Hugenooten te

arbeiten. Hij verontrustte zich daarover zoo zeer, dat de Hertog alleen door een spoedig huwelijk met de Prinses van Porcien zijne wraak ontkomen kon. Maar ook de Portugeesche Gezant verkreeg een weigerend antwoord, en als de Kardi-naal Alessandrino aan den Koning zijne verba-zing over de beslotene verbindtenis van zijne zuster met eenen Ketter betuigde, antwoordde Karel, dat hij hoopte daardoor den Koning van Na-varre in den schoot der Kerk te zullen terugvoe-ren, en de Heilige Vader zou zijn gedrag in het vervolg zeker niet afkeuren. Hij zou er bijgevoegd hebben, dat hij wenschte, zich duidelijk te kunnen verklaren; en zou daarop eenen kostbaren diamant-ring van den vinger getrokken en aan den Legaat als een onderpand van zijne trouw jegens den Roomschen Stoel overhandigd hebben. De Legaat weigerde den ring, zeide, dat zijn Koninklijk woord voor hem genoeg was, en vermaande hem, bij zulke Godsdienstige gezindheden te volharden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Na lange beroerende onweders scheen eindelijk de zon des vredes weder op te gaan over Frankrijk. De oude tweedragt scheen verzoend, de haat der

der vijandige gemoederen weggenomen, en, eenige oproerige tooneelen tusschen Katholijken en Hugenooten uitgezonderd, heerschte overal rust en eendragt. Voor de Hugenooten brak een schoone dag van hoop aan. Zij zagen, vol van vrolijke verwachting, de vervulling hunner lang gekoesterde wenschen te gemoet. De Kardinaal van Lotharingen, de Hertog de Guise, tot hiertoe deelnemers aan de geheime Kabinets-vergaderingen bij de Koninginne Moeder, en eenige andere leden van dit Huis verwijderden zich, zoo het scheen, uit ongenoegen over de begunstiging van deze geloofsge-nooten, van het Hof, waar thans de Maarschalcken de Cossée en Montmorenci, welke, door bloedverwantschap en vriendschappelijke betrekkin-gen, met den Admiraal en de Hugenootsche Prinsen verbonden waren, eene bijzondere onderscheiding genoten. De dringende aanzoeken dezer mannen, om zich de gunstige gezindheden des Konings ten nutte te maken, de overredingen van Teligni, Cavagne, en van den Graaf van Nassau, en het verlangen, om door zijne tegenwoordigheid den oorlog tegen Spanje te begunstigen, bepaalden eindelijk den Admiraal, om de herhaalde uitnoodiging van den Koning op te volgen, en zich, begeleid van La Rochefaucauld, Teligni, La Rouë, en een talrijk gevolg, naar Blois te begeven, waar het Hof zich toen ophield (Augustus 1571). Met tranen in de oogen wierp hij zich voor de voeten des Konings, welke even zoo aangedaan scheen,

en

en hem met de woorden ophief: « Thans heb ik u, mijn Vader! en gij zult mij niet weder ontgaan! » De aanwezenden zagen met deelnemende aandoening het belangrijk tooneel; want allen, die niet ingewijd waren in de geheimen van Katharina en hare vertrouwelingen, hielden de verzoening voor opregt geslōten. Het scheen, dat alle schuld vergeeten was, en dat het de ernstige en opregte meening der Koningin was, wat zij reeds aan de Protestantische Gezanten had verklaard: « de Koning moest alle, door talenten uitstekende mannen, zonder onderscheid van Godsdienst, rondom zich verzamelen, opdat hun raad zijne jeugd onderrigtte. »

De Admiraal en zijne geleiders waren steeds rondom den Koning, en werden met eerbetooningen en gunstbewijzen overladen. De Koning bevestigde den Admiraal in alle zijne, vóór den oorlog bekleede, posten en waardigheden. Hij verkreeg weder zitting en stem in den Geheimen Raad onder de overige Maarschalken van Frankrijk, en hem werden honderd-duizend Livres betaald voor de verliezen, welke hij in den oorlog geleden had. Ook zijne geleiders, voornamelijk Teligni, werden rijkelijk begiftigd. Geen verzoek werd aan den Admiraal afgeslagen. Op zijne begeerte stelde zich de Koning voor hem in de bresse bij den Hertog van Savojen, in wiens landen de bezittingen zijner Gemalin lagen, en beval de vernietiging van het zoogenaamde Gastinen-kruis in de straat St. Denis te Parijs, hetwelk de plaats aanduidde, waar te

voren het huis van den koopman Gastine gestaan had, die voor drie jaren opgehangen, en wiens woning geslecht was geworden, omdat men daar het Avondmaal onder beide de teekenen had uitgereikt. Het wegnemen van het kruis veroorzaakte een oploop onder het Parijsche gemeen, welke deszelfs haat tegen den Admiraal en zijne geloofsgenooten vermeerderde.

Doch de Koning ging voort met den Admiraal te vleijen, en de jongste van de Koninklyke broeders, de Hertog d'Alencon, die hem heimelyk altoos hooggeacht had, dreef zijne bewondering zoo verre, dat hij zich daardoor bij de Koninginne Moeder verdacht maakte. Om den Admiraal een bewijs te geven, dat het hem ernst was met den Spaanschen oorlog, gaf hij aan den Graaf van Nassau verlof om een aantal krijgslieden in Frankrijk aan te werven tot ondersteuning van de Nederlandsche insurgenten; en als Coligni, van wege zijne huiselijke aangelegenheden en verwoeste goederen, tegen den herfst wenschte naar Chatillon te gaan, liet hij hem trekken, terwijl hij schertsend tot hem zeide: « Ga, want ik weet, gij zijt een groot vriend van het tuinieren! »

Des Konings uitnoodigingen bragten den Admiraal in November nog eenmaal aan het Hof terug, nadat hij, gedurende zijn verblijf te Chatillon, eene onafgebrokene briefwisseling met den Koning, meestal over den oorlog in Vlaanderen, gehouden had. Hij vond dezelfde uitstekende ontvangst, hetzelfde ver-

trouwen, en gelijke welwillendheid. Karel noemde hem dikwijls « zijn Vader, » en onderhield zich met hem over dien oorlog, over het huwelijk van den Prins van Navarre, en over de gestrenge vervulling van de Vredes-edicten, als het krachtigste middel tot bewaring van de inwendige rust.

De schijnbaar opregte verzoening tusschen den Koning en den Admiraal, en de eendragt onder hen, vermeerderden het geloof der overige Protestanten aan de beloften der Regering, en, vereenigd met de aanzoeken van den Admiraal, haalden zij ook de Koningin van Navarre over, dat zij eindelijk, na lange zwarigheden, de uitnoodiging des Konings, om aan het Hof te komen, aannam, ten einde de laatste hand te leggen aan het werk der huwelijksverbindtenis.

Maar niet zonder wantrouwen ondernam zij de reize, en met een weemoedig voorgevoel zagen de inwoners van Rochelle de goede Vorstin uit hun midden scheiden, welke zich thans vrijwillig in het geweld van hare verbitterde vijanden overgaf. Het Fransche Hof ging haar van Parijs naar Blois te ontmoet, en de ontvangst konde niet hartelijker noch uitstekender zijn (Maart 1572). Zij en haar gevolg werden met liefkozingen en eerbetooningen overladen. De Koning noemde haar « zijne goede, zijne veelbeminde Tante; zijn alles, » en gaf haar duizend bewijzen van achting en vriendschap. Katharina had hem zijn gedrag met deze Vorstin voorgeschreven, en na het eerste onderhoud met Johanna

vroeg hij, vol van kinderlijke zelftevredenheid aan zijne Moeder: « Heb ik mijne rol niet goed gespeeld? » — « Gij hebt ze goed gespeeld, maar « de aanvang is weinig, het einde moet eerst alles « kroonen, » antwoordde Katharina, en de Koning riep met eene zijner gewone vloeken uit: « Hebt « acht; ik lok ze nog allen in den val! »

Het Hof vierde, ter eere van Koningin Johanna, het Paaschfeest met de grootste pracht. Op Palmzondag werd eene groote Processie gehouden, waarbij de Prinses Margaretha, naar het verhaal van Brantome, in den hoogsten glans, en van al de bevalligheden der schoonheid omgeven, verscheen. De schitterendste vermakelijkheden, van Katharina zelve beschikt, wisselden elkander af. Bij dit alles werd de Koningin van Navarre verontrust door de droevigste voor gevoelens en bekommeringen. Het zedenbederf aan het Hof, van hetwelk Katholijken en Protestanten in gelijken graad waren aangestoken, overtrof al hare verwachting. Zij weigerde het derhalve hardnekkig, haar zoon, die te Bearn was achtergebleven, aan het Hof te laten komen, hoezeer ook de Koning en de Koninginne Moeder daarop drongen.

De laatste, en Johanna, namen zich bij alle hare woorden en handelingen zeer in acht, waardoor alle openhartigheid in het onderhoud geheel verloren ging. Johanna moest zelfs somwijlen zeer krenkende vernederingen ondergaan. Het meest mishaaide haar het zonderlinge en niet zelden ge-

ring-achtende gedrag der Koninginne Moeder, misschien de werking eener kleingeestige vrouwenwraak, of, dewijl Katharina geloofde, dat zij thans, daar hare plannen reeds zoo verre gelukt waren, niet meer noodig had, zichzelve zulk een grooten dwang aan te doen, of eindelijk, een gevolg van den raad, welken de Maarschalk van Tavannes haar gaf, als zij hem vroeg, wat zij doen moest, om de Koningin van Navarre hare geheimen uit te halen? Tavannes gaf haar ten antwoord: « *onder vrouwen breng de eerste tot toorn, maar breng er u zelve niet toe; gij zult van haar leeren, zij niet van u.* » Deze leer opvolgende, deed Katharina alles om Johanna tot toorn op te wekken, en de laatste werd ten minste door het gedrag der Koninginne Moeder diep gekrenkt.

Evenzeer als het gedrag van Katharina, mishaagden aan de Koningin van Navarre de achterhoudendheid en bedorvenheid van hare aanstaande schoondochter, aan welke zij alleen van wege hare uitwendige gedaante, haar bijval scheen te geven.

Over al deze dingen doet zij de bitterste klagen in de Brieven, welke zij van Blois aan haren zoon schreef, en in welke men met aandoening de taal der bezorgde moederliefde hoort. Zij schreef hem: « dat hij in geenen deele aan het Hof moest vertoeven, maar terstond na het voltrokken huwelijk weder naar zijne goederen terugkeeren. Zijne bruid toonde niet, gelijk men had voorgegeven, « eene geneigdheid voor de Protestantsche leer, maar

« was

« was ijverig Katholijk , en het bleek , dat men hem
« slechts aan het Hof wilde hebben , om hem te ver-
« leiden. »

Van de Prinses zeide zij : « Zij is schoon , schran-
« der , en doet alles met goede manieren , maar zij
« is in het slechtste en bedorvenste gezelschap op-
« gewassen , hetwelk er ooit geweest is. Hoe groot
« ik ook , » gaat zij voort , « het bederf aan dit Hof
« geloofd heb te zijn , ik vinde het toch nog erger.
« Hier doen de mannen aan de vrouwen geene aan-
« zoeken , maar de vrouwen aan de mannen , en zoo
« gij hier waart , gij zoudt hunne valstrikken bezwaar-
« lijk ontkomen. » Zij beklagt zich ook over de
Protestanten , welke zij aan het Hof vond , en wier
gedrag jegens haar zeer dubbelzinnig was.

Intusschen , de eenmaal gedane stap kon niet her-
daan worden , en , in spijt van Johanna's tegen-
zin en van hare treurige voorgevoelens , werd het
huwelijk echter te Blois gesloten en onderteekend
(11 April 1572). De Prinses Margaretha had
lang en hardnekkig geweigerd , hare hand te belooven
aan den Prins van Navarre. Men hield haren
tegenzin algemeen voor een gevolg van hare liefde
voor den Hertog de Guise ; zij zelve noemde de
ketterij van den Prins als de oorzaak van hare wei-
gering. Eindelijk gaf zij toe aan de voorstellingen
en bedreigingen des Konings en van hare Moeder ,
en gedwongen onderteekende zij het huwelijks-ver-
drag. De Koning beloofde haar tot uitzet drie-
honderd duizend livres , de Koninginne Moeder

twee-honderd duizend, en elk van hare jongere broeders vijf-en-twintig duizend.

Johanna wilde eerst niet toestemmen, dat het trouwen te Parijs zou plaats hebben, omdat zij den haat der Parijsenaars tegen het Huis Navarre kende; maar des Konings vloeken en bezweringen, dat er geene vreeze was, bewogen haar om toe te geven. Zij wenschte ook, dat de trouwplegtigheid niet mogt geschieden naar de gebruiken der Katholijke Kerk; en de Paus maakte zwaarigheid om het van hem gevorderde ontslag te verleen. De Koning, om Johanna over de weigering van den Paus gerust te stellen, zeide tot haar: « Zijt verzekerd, « mijne Tante! het huwelijk zal voltrokken worden, « want ik eere u meer dan den Paus. Ik ben wel « geen Hugenoot, maar ik ben ook geen gek; en « als zich de Paus te onverstandig aanstelt, zoo zal « ik zelf de hand van Margaretha nemen, en « haar bij eene plegtige leerrede trouwen.

Johanna ging daarop van Blois naar Parijs, om schikkingen tot het huwelijk te maken, en opsebik en kleinodiën voor haren zoon te koopen; want de mannen bedekten zich toen bij plegtige gelegenheden met kostbaarheden en rijke juweelen.

De Koning zond intusschen aan den Admiraal en de overige Hoofden der Hugenooten zeer vleijende uitnoodigingen om de huwelijks-plegtigheden bij te wonen; en om hun elke, nog overige zwaarigheid te ontnemen, werd aan de Protestanten de vrije Godsdienst-oefening in het geheele Rijk nog eenmaal plegtig

tig toegestaan, de inhoud van den vrede van St. Germain bevestigd, Galeazzo di Fregosa naar Florence gezonden, om van den Hertog eene somme gelds voor den Spaanschen oorlog ter leen te nemen, en met de Koningin van Engeland een verbond gesloten.

Wie kon thans wel met regt nog twijfelen, dat het Hof den opregten wensch van eene algemeene verzoening koesterde? En echter waren er nog onder de Hugenooten velen, welke het schoone uiterlijk aanzien, en al de plegtige verzekeringen van den Koning, niet vertrouwden. Tot deze behoorden bijzonder de inwoners van Rochelle. Zij stelden het van den eenen tijd tot den anderen uit, om zich aan de Regering te onderwerpen, en arbeidden met eene onafgebrokene werkzaamheid aan de versterking van hunne stad. Een treurig voorval, hetwelk thans juist plaats had, gaf aan de achterdocht nieuw voedsel, en verwekte een algemeen opzien.

De Koningin van Navarre vond in de verstrooiingen, onder welke zij te Parijs leefde, geen geneesmiddel voor haar; door gramschap en knagende zorgen, gewond hart. Een hevig verdriet op den Heiligen Sacramentsdag, toen men haar, die in Frankrijk het ijverigst toegedaan was aan het Protestantisme, dwingen wilde, om tot viering van het feest, de deur van hare woning, welke zij bij den Bisschop Charles Guillart van Chartres had, met kostbare tapijten te behangen, vermeerderde hare

ontevredenheid. Weldra gevoelde zij zich plotselijk krank, en na een zesdaagsch krankbed werd zij, in het vier-en-veertigste jaar van haar leven, een prooi van den dood (9 Jun. 1572).

De Protestanten beweenden het verlies van deze edele, hooghartige Vorstin, met opregte tranen; en het Hof, om een openlijk bewijs van deszelfs aching voor de gestorvene te geven, nam den grootsten rouw aan. Doch haar spoedige en onverwachte dood, welke, naar de uitspraak der Geneesheeren, het gevolg was van eene hevige ontsteking in de zijde, en door de ongewone gemoedsbeweging, waarin zij zich in den laatsten tijd van haar leven bevond, misschien verhaast werd, veroorzaakte, gelijk men ligtelijk kon vooruitzien, zeer onaangename gerauchten. Men vertelde openlijk, dat de overledene door den reuk van een paar welriekende handschoenen vergeven was geworden, welke zij van den Parfumeur der Koninginne Moeder, René Bianchi, gekocht had. Dit gerucht werd steeds sterker, en gaf het Hof aanleiding, om het ligchaam der Koningin, in tegenwoordigheid van meer dan eenen Geneesheer en onderscheidene Protestantsche Heeren, te laten openen. Men vond eene verzweering in de linkerzijde, maar geen spoor van vergiftiging, en de Geneesheeren betuigden, dat Johanna eenen natuurlijken dood gestorven was. Het hoofd werd niet geopend, en deze omstandigheid vernieuwde het vermoeden, hetwelk men koesterde, dat men bij het onderzoeken der hersenen de uitwer-

werkingen van het vergif ligtelijk zou ontdekt hebben. Hoe dit ook zij, de voorgegevene vergiftiging is ten minste niet bewezen geworden, ja zij is zelfs niet eens waarschijnlijk, dewijl de dood van deze, door de Protestanten algemeen beminde Vorstin, het oude wantrouwen dezer geloofsgenooten weder moest vernieuwen, hetwelk te onderdrukken toch het plan van het Hof vorderde.

De dood van de Koningin van Navarre en de Hof-rouw veroorzaakten uitstel van de huwelijksplegigheden. De Admiraal en de overige Hoofden der Protestanten werden nog eens dringend daartoe uitgenoodigd. Tevens verzocht de Koning den eersten, om zijne vijandschap tegen het huis Lotharingen te onderdrukken, opdat door tweedragt de krachten van het Rijk niet zouden verdeeld worden; want indien deze slechts vereenigd werkten, zoo kon de Spaansche oorlog onder gelukkige voor teekenen gevoerd worden. Deze oorlog scheen voor het overige vast besloten te zijn. Reeds had Graaf Lodewijk van Nassau, met Fransch geld en krijgsvolk toegerust, de Nederlandsche stad Mons overvallen, en de Fransche Veldheer, Philip Strozzi, trok met een korps troepen in den om trek van Rochelle, om, naar het openlijk zeggen, zich daar in te schepen, en eene landing aan de Nederlandsche kusten ten uitvoer te brengen. Zelfs werden de buitenlandsche magten, door de schikkingen en handelingen van het Hof, misleid. De Spaansche Gezant te Parijs maakte voorstellingen daartoe.

gen de geheele Katholijke wereld ergerde zich aan de gunst en onderscheiding, welke het Hof aan de Hugenooten bewees. Alleen de ingewijden wisten, dat onder het bloemenveld, hetwelk men voor de verachters van het Katholijke geloof vlak maakte, een afgrond verborgen lag.

De Prins van Navarre ontving de tijding van den dood zijner moeder, als hij juist van voornemen was de reize naar Parijs te doen. Hij nam dadelijk den titel en de eereteekenen van eenen Koning van Navarre aan, en zette zijne reis voort. Ook de Admiraal was van voornemen, om Chatillon te verlaten. Van alle kanten, zelfs van Rochelle en Geneve, ja ook van zijnen vriend, den Prins van Oranje, had hij waarschuwingen gekregen, om niet op de woorden des Konings te bouwen. Even zoo dringend vermaanden hem onderscheidene van zijne vertrouwelingen, en zelfs zijne Gemalin, om niet naar Parijs te gaan. « Herinner u, » zeiden zij tot hem, « dat Katharina
« de Medicis eene Italiaansche, eene bloedverwante
« is van den Paus, dien doodvijand van het Pro-
« testantisme! Herinner u, in welke school de Ko-
« ning, op wiens schijnbare genegenheid en verze-
« keringen gij uwe zekerheid bouwt, opgevoed, en
« waartoe hij in dezelve gevormd werd.» Maar Coligni, verblind door de vleijerijen van eenen jongen Monarch, welken hij bij zijne hartstogtelijkheid en hevigheid geene geveinsdheid toekende; door de voorstelling van den Spaanschen oorlog, zij-
lie-

lievelings-denkbeeld , weggesleept ; en misschien ook met de overdrevene hoop bezield , om den Koning uit de onwaardige banden van eene ondeugende moeder te bevrijden , bleef bij alle afmaningen en waarschuwingen onbewegelijk. Hij hield , of de bekommeringen zijner vrienden voor ongegrond , of ten minste het gevaar niet voor zoo dringend , als zij. Teligni en andere ligtzinnige mannen , welke naar het genot van het Hofleven verlangden , versterkten hem in zijne gevaarlijke dwaling , en hij bleef vast en onbewegelijk bij het eenmaal genomen besluit volharden. Reeds is het uur van zijne afreise daar , zijn gevolg te zamen , en hij gereed om het gezadelde paard te bestijgen , toen zich eene arme boerin uit Chatillon plotseling voor hem nederwerpt. « Ach ! mijn lieve Heer ! » spreekt zij hem biddend aan , terwijl zij zijne voeten omvat : « wilt « gij uw verderf te gemoet gaan ? Komt gij te Parijs , zoo zien wij u niet weder , want daar moet « gij met geheel uw gezelschap sterven. Hebt gij « geen medelijden met u-zelfen , heb het dan ten « minste met de dappere lieden , die met u trekken , en van wier dood gij de schuld zult hebben. » De Admiraal stootte haar van zich , en noemde haar eene krankzinnige. Toen wendde zij zich tot zijne Gemalin , en bezwoer haar , dat zij haren Gemaal van de reize naar Parijs zou terughouden , dewijl hij zeker van daar niet zou terugkeeren , en tien-duizend andere menschen met zich in het verderf zou storten.

L'Étoile, welke deze anekdote in zijn Dagboek verhaalt, verzekert, dat hij dezelve van eenen geloofwaardigen ooggetuige gehoord had. Is zij gegrond, zoo bewijst ten minste het gevolg, dat ook dit zonderling, waarschijnlijk van de bekommerde vrienden des Admiraals beschikte tooneel, geen indruk op hem maakte. Hoe kon ook hij, wien de voorstellingen der verlichtste mannen niet roerden, acht geven op de woorden van eene boerin!

Bilijk echter moeten wij verbaasd staan, dat een man van zoo veel ervaring als de Admiraal, en die zoo naauwkeurig bekend was met de betrekkingen aan het Hof, alle overige omstandigheden geheel scheen voorbij te zien, en de overtuiging van zijne eigene zekerheid in Parijs, en die van zijn gevolg, alleen op de schijnbare welwillendheid van eenen zwakken, bedriegelijken, en karakterloozen Vorst bouwde. Het moge zijn, dat de Koning het opregt met hem en den Spaanschen oorlog meende, en dat hij eene verbindtenis met Coligni en de Protestanten voor geschikt hield, om zich te verlossen uit de banden van zijne Moeder, die hij met tegenzin droeg; maar hoe veel was er staat te maken op het woord van eenen Koning, die geene bestendigheid, geene grondbeginselen, en geenen eigen wil had? « Het geschiedt hier alles door de Koninginne « Moeder, » schreef Johanna van Navarre aan haren zoon uit Elois. Wist hiervan Coligni dan niet? en waren hem de arglistigheid en de boosheid van deze vrouw, de gloeiende wraakzucht van de

de Prinsen van Lotharingen, en de onverzoonlijke haat der dweepachtige Parijsenaars jegens hem; en allen die Hugenooten waren, onbekend? Men wil de opregtheid van den Koning jegens den Admiraal daardoor bewijzen, dat men beweert: « hij is niet vatbaar geweest voor eene zoo lange en diepe geveinsheid. » Maar, was hij opregt jegens den Admiraal? zoo moest hij in gelijke mate veinzen omtrent zijne Moeder en hare aanhangers. Somwijlen mogten zijne verklaringen wel opregt zijn tegen den Admiraal; maar hoe ligtelijk was hij weder omgezet? Wat men ook zeggen moge ter regtvaardiging van het onwankelbaar vertrouwen van Coligni op de verzekeringen van den Koning: het is maar al te zeker, dat een hartstogtelijk verlangen, om zijne bedoelingen, welke die dan ook zijn mogten, te bereiken, hier meer op hem werkte, dan de gronden van een bedaard overleg, en dat hetzelfde hem de palen van voorzigtigheid en schrandrheid deed te buiten gaan. De Geschiedenis is rijk aan voorbeelden van eene gelijke verblinding, welke dikwijls zoo onverklaarbaar schijnt, dat zij den onmiddellijken invloed eener hoogere, het lot der menschen besturende Magt, onderwedersprekelijk schijnt te bewijzen.

DERDE HOOFDSTUK.

De schikkingen tot de naderende viering van het huwelijk verspreidden groote werkzaamheid te Parijs. De Koninginne Moeder scheen alleen met de inrigting der vermakelijkheden bezig, en op niets anders te denken, dan om de op handen zijnde feestviering luister bij te zetten, en aan hare liefde voor pracht een offer te brengen. De uitstekendste personen der Monarchie stroomden naar de hoofdstad henen. Reeds vóór den Admiraal verscheen daar de Hertog de Guise, begeleid van zijnen Oom den Hertog d'Aumale, zijnen Schoonvader den Hertog de Nemours, zijnen Neef den Hertog d'Elboeuf, en den Hertog de Montpensier, met een talrijk gevolg van zijne, ten deele bezoldigde, aanhangers. Dit korps bestond uit lieden van onderscheidene Natiën, welke steeds bereid waren om de bevelen van den Hertog ten uitvoer te brengen, daar hij hen door zijne milddadigheid op het naauwste aan zijne belangen wist te verbinden. Hij had, in naam van de Prinsen van zijn Huis, aan den Koning de belofte gedaan, dat hij den famielje-twist met den Admiraal, welke van den tijd van zijns vaders dood af duurde, gedurende hun gemeenschappelijk verblijf te Parijs zou laten rusten, en
hen

hen niet beleedigen. De Kardinaal van Lotharingen bevond zich niet onder de gasten, want sedert eenigen tijd hield hij zich reeds te Rome op. Om den Admiraal nog een openlijk bewijs van de voorzorg der Regering voor zijne persoonlijke veiligheid te geven, werd aan de inwoners der hoofdstad een Koninklijk bevel uitgevaardigd, waardoor hun alle gewelddadigheden jegens hem en zijn gevolg op de strengste straf verboden werden.

Eindelijk deed dit beroemde Hoofd der Hugenooten, vergezeld van den Koning van Navarre, den Prins van Condé, en een gevolg van zeven- tot acht-honderd Edellieden, onder welke zich de keurbende dezer partij bevond, zijne intrede te Parijs. Allen waren, vanwege den dood der Koningin van Navarre, in rouwgewaad gekleed, en de toeschouwers vonden eenigzins eene ongelukkige voorbeduiding in het treurig aanzien, hetwelk de zwarte kleur van hun gewaad aan den optogt gaf. Velen van de Hugenooten bragten hunne vrouwen of naastbestaanden in hun gevolg mede naar Parijs. Ook den Prins van Condé, die eerst sedert weinige weken getrouwd was, volgde zijne jonge Gemalin, Maria van Cleves; doch de Gemalin van den Admiraal was te Chatillon achtergebleven.

De ontvangst, welke de Hugenooten aan het Hof vonden, was zeer uitstekend en eervol. Bijzonder werd de Admiraal geveleid. De Koning en de Koningin onderhielden zich met hem, Teligni, La Rochefaucauld, en andere Hoofden, op de ver- trouwd-

trouwdste wijze, en al het verledene scheen vergeeten. Paus Gregorius de XIII had eindelijk de, van den Koning verzochte, en van zijnen Voorganger, Pius den V, geweigerde vergunning tot het huwelijk der Prinses Margaretha verleend. Maar de vorm van de daarover gegeven Bulle was niet naar het genoegen van den Kardinaal de Bourbon, welke het trouwen zou verrigten, en hij zond dezelve nog eens terug, om eene verandering te weeg te brengen. De Koning, ongeduldig over dit uitstel, zeide schertsend tot den Admiraal: « De oude huichelaar doet mijne dikke Margot
« veel tijd verliezen! »

De gewone inhoud van hunne gesprekken liep over den oorlog in Vlaanderen; en Coligni legde den Koning een plan van werking voor, hetwelk met grooten bijval werd aangenomen. Bij eene dezer onderhandelingen zeide de Koning tot den Admiraal: « Mijn vader! er is hierbij nog ééne omstandigheid, welke wij wel moeten in acht nemen; de
« Koninginne Moeder, die gij weet, dat in alles den
« neus steekt, moet van deze onderneming niets te
« weten komen, want zij zou ons anders alles bederven. » De Admiraal zocht hem deze gedachte te ontnemen, en beweerde: « dat zij eene te goede
« Moeder was en aan het belang van zijnen Staat te
« zeer overgegeven, om dit te bederven; integendeel,
« zij kon bij deze onderneming zeer nuttig worden. »
« Gij dwaalt, » hernam de Koning, « ik zie wel,
« dat gij mijne Moeder niet kent; laat mij slechts
« als

« alleen begaan, zij brengt alles in de war.» En echter was zij het, gelijk L'Etoile zegt, die alles uitvoerde, en de Koning kon geen ei omkeeren, zonder dat zij het gewaar werd.

De Koning sprak ook met de overige Hugenootten dikwijls over den oorlog in Vlaanderen. Eens zeide hij tot Taligni, om hem te toonen, hoezeer hij den Admiraal noodig had, wiens schoonzoon deze was: « Als ik opregt zal zijn, Taligni! zoo moet ik u bekennen, ik vertrouw al « deze lieden niet! Tavannes eerzucht is mij « verdacht; Vieilleville houdt van den wijn, « Cossée van het geld, Montmorenci van de « jagt, en Retz is een Spanjaard. De andere Heeren en mijne Raden zijn zoo dom als het vee, « mijne Staats-Secretarissen zijn trouweloos, en zoo « bevind ik mij dan in de uiterste verlegenheid. »

Deze vrijmoedigheid, dit altoos zich gelijkblijvend, welwillend, en vertrouwen-vol gedrag was volkomen geschikt, om alle nog overige twijfelingen der Hugenooten te verdrijven. Het grootste deel derzelve werd steeds meer overtuigd van de opregtheid des Konings, en Karel, die deze uitwerking zijner vermomming bemerkte, zeide eens, in de overmaat van zijne vreugde daarover, tot eenen zijner vertrouwden: « ik lok de vogels gelijk een valkenier! »

Intusseken hadden op verre na alle Hugenooten zulk een gunstig vooroordeel niet omtrent de bedoelingen en gezindheden van het Hof, gelijk de

Admiraal en die hem het naast omringden, en menigerlei opmerkingen, geruchten, en kleine, misschien toevallige gebeurtenissen, vernieuwden en voedden hunnen argwaan en hunne bekommernissen. Zeker was het, dat de Guisen in het geheim krijgsvolk bijeengebragt hadden, en verscheidene zonderlinge vertellingen liepen er onder het volk rond, welke eenig schrikkelijk voorval aanduiden. De een had hooren zeggen: « dat de liverijen op den trouw- »
 « dag bloedrood zijn zouden; » en de ander: « er »
 « zou meer bloed dan wijn bij het huwelijk stroomen. » Meer beteekenend en der behartiging waardiger was het, wat de burgers van Rochelle den Admiraal meldten. « De Katholijke Veldheeren Strozzi en »
 « Delagarde, » schreven zij hem, « staan voor »
 « onze muren; zij leggen groote magazijnen aan, en »
 « hunne soldaten zeggen openlyk, dat zij bestemd »
 « zijn om onze stad aan te vallen, en dat men hun »
 « hare plundering beloofd heeft. »

Coligni nam geen deel aan de bekommeringen zijner waarschuwers. « Dit zijn droomen, » zeide hij tot hen, die hem deze bedenkelijke geruchten mededeelden, « aan welke ik geen geloof sla! En »
 « wat er ook gebeuren mag, ik heb vast besloten, de »
 « voorvallen gerust af te wachten; want ik wilde mij »
 « liever door de straten van Parijs laten slepen, dan »
 « door mijne verwijdering van hier, tot eenen burger- »
 « oorlog aanleiding geven. Zijt gerust, mijne vrienden! de Koning meent het wel met ons! » — Aan

de

de burgers van Rochelle schreef hij terug: « Zij
« moesten onbezorgd zijn; Strozzi en Delagar-
« de zouden hunne nabuurschap weldra verlaten.
« Hij was vast overtuigd, dat dit korps naar de
« Nederlanden tegen de Spanjaarden bestemd was. »

VIERDE HOOFDSTUK.

Eindelijk was er een Renbode van den Koninklij-
ken Gezant te Rome, met de tijding aangekomen,
dat de Paus de vergunning, volgens het verlangen
van den Kardinaal de Bourbon, gegeven had,
en de 17 Augustus, een Zondag, was de dag der
verloving tusschen den Koning van Navarre en
de Prinses Margaretha. Na een groot avond-
maal en dans werd de verloofde van de geheele Ko-
ninklijke famielje in het Bisschoppelijk paleis gebragt,
waar zij overnachtte, en daags daaraan, Maandag
den 18 Augustus, volgde de verbindtenis met eenen
luister, in welken de geest der prachtlievende Ka-
tharina de Medicis allezins doorstraalde. Van
het Bisschoppelijk paleis af tot de kerk Nötredame,
waren hooge, met gouden stoffen behangene, stellaad-
jen opgericht. Over deze stellaadjen heen ging, on-
der een ontzaggelijken toevloed van volk, de stoet
van het Hof, welke in den kostbaarsten opschik

verscheen. De Bruid schitterde als de zon aan dezen glanzenden horizon, en verdonkerde alles om haar heen door den luister van hare schoonheid en rijke kleeding. Zij droeg een kleed van violet-fluweel, met gestikte leliën bezaaid, was met de juweelen der Kroon en met de Koninklijke kroon versierd, en had om hare schouders den grooten blaauwe tabbaard, welks vier ellen lange slepen drie Prinsessen droegen. De Koning van Frankrijk geleidde de Bruid. In haar gevolg waren de Koningin Weduwe en de jonge Koningin, de Hertogin van Lotharingen en de gezamenlijke Hofdames. De Koning van Navarre werd begeleid door beide de broeders des Konings, Prins Condé en zijn broeder de Marquis Conti, de Hertogen Guise, Aumale en Nevers, de Maarschalken Cossée, Montmorenci, Damville en Tavannes, Coligni, Larochefaucauld, en vele Heeren van beide de partijën. De Koning van Navarre, die op dezen dag, gelijk de overige Hugenooten, het rouwgewaad hadden afgelegd, de Hertogen van Anjou en Alençon, des Konings Broeder en de Prins van Condé, droegen een prachtig uniform van bleekgeel atlas, met paarden en edelgesteenten rijk gestikt. Al de overige Heeren van het gevolg verschenen evenzeer hoogst prachtig en kostbaar gekleed, doch de Hugenooten minder dan de Katholijken.

Aan de kerk ontving de Kardinaal van Bourbon, de Oom van den Koning van Navarre, die
het

het trouwen zou verrigten, den Bruidegom en de Bruid, en geleidde dezelve op de tribune, die voor de kerk was opgerigt. Hier had het trouwen plaats volgens een formulier, waarover beide partijen het eens waren geworden. Toen de Kardinaal aan de Bruid vroeg: « of zij den Koning van Navarre tot haren Gemaal verlangde? » volgde er geen antwoord. Toen drukte de Koning, welke achter haar stond, toornig haar hoofd voorover, en dit gedwongen knikken gold voor een teeken van toestemming. Daarbij wierp Karel op den Hertog de Guise, die zich een weinig op de teenen verhieft, om de Bruid in dit beslissend oogenblik regt in de oogen te zien, zulk eenen vreesse-lijk dreigenden blik, dat hij zich spoedig en verschromt terugtrok. Na de geëindigde trouw-handeling ging de Bruid en het Katholijke gedeelte van het Hof in het koor der kerk, om de Mis aan te hooren; terwijl de Koning van Navarre, Prins Condé, de Admiraal, en de overige Hugenootsche Heeren van de andere zijde vertrokken, om in het Bisschoppelijk paleis te vertoeven, tot dat de Mis geëindigd was. Het was namiddag ten vier ure, als de Bruid-mis gezongen werd. De Bruid knielde voor het altaar onder een gehemelte. Nadat de Godsdienst was afgelopen, geleidde de Maarschalk Damville, de broeder van den Maarschalk Montmorenci, den Koning van Navarre en de overige Hugenootten in de kerk terug. Bij de intrede in het koor toonde de Admiraal aan

den Maarsebalk de daarin opgehangene , op de Hugenooten in de veldslagen van Jarnac en Montoncourt veroverde vaandels , met de woorden : « Wel-
« dra zal men ze afnemen , en anderen daarvoor
« in de plaats hangen , welke een aangenamer gezigt
« zullen geven ! » — Zijne gedachten waren steeds
vervuld met den Spaanschen oorlog.

De Koning van Navarre omhelsde zijne Bruid in tegenwoordigheid des Konings , en sprak een tijd lang met haar. Daarna begaf zich het Hof in de Bisschoppelijke Abdij , waar het middagmaal gehouden werd , gedurende hetwelk de Herauten gouden penningen , in zilver gevat , onder het volk uitstrooiden. Zij waren met opschriften en zinnebeeldige voorstellingen op de huwelijks-verbindtenis versierd. Op sommigen las men de woorden : « *Deze band*
« *bezit de tweedragt ;* » op anderen : « *Ik ver-*
« *kondige u vrede.* » Na den maaltijd was er cour in de Louvre , hetwelk gevolgd werd van een bal , en eindelijk van een allegorisch ballet , waarbij de Koning zelf Neptunus verbeeldde. Laat na middernacht scheidde eerst het gezelschap.

De Admiraal meldde aan zijne Gemalin de gebeurtenissen van dezen dag in eenen Brief , in welken hij haar tevens hoop gaf , dat hij in de volgende week Parijs verlaten , en naar Chatillon zou terugkeeren.

De dagen na het huwelijk tot op Donderdag ver- liepen onder feestvieringen van allerlei aard. Gast- malen , bals , kleine dramatische voorstellingen en
bal-

ballets, gedeeltelijk van Katharina's eigene uitvinding, wisselden met elkander af, en al deze vermakelijkheden kenmerkten zich door luister en verwistende pracht. Daarbij heerschte ook de grootste eendragt tusschen de Katholijke en Protestantse Heeren en Prinsen, en aan het verledene werd met geen woord gedacht. Geen spoor van denouden haat was hier te vinden, en de schoone band der harmonij scheen ten naauwste gelegd te zijn. Nooit had men den Koning en de Koninginne Moeder vrolijker gezien. Zij vergaten zelfs den slaap in deze dagen en nachten van vreugde.

Dingsdags gaf de Koning van Navarre, die door zijn beminnelijk karakter, door zijne grootmoedigheid en redelijkheid, en zijne fijne en innemende zeden, algemeene achting en genegenheid verworven had, een groot middagmaal in het Hotel d'Anjou, waarop een bal in de Louvre volgde. Het feest op Woensdag was van allen het prachtigste, en het schijnt niet ondoelmatig, eenige bijzonderheden van hetzelfde hier mede te deelen, dewijl het zeer karakteristiek, en eene allegorische verklaring van de gezindheden van het Hof jegens de Protestanten was.

In het Paleis Bourbon was een Schouwburg opgeslagen, welke het Paradijs verbeeldde, en welks ingang door den Koning en zijne beide broeders, de Hertogen van Anjou en Alençon, in riddergewaad verdedigd werd. Nevens het Paradijs — en van dit alleen door een stroom, met Charons

boot, gescheiden — zag men de hel, waarin een aantal kleine duivels, onder zeldzame sprongen en gebaren, een groot, met schellen en klokjes behangen, rad omdraaiden. Op den achtergrond van het Paradijs breidden zich, gelijk een rijzenden tuin, de Elizésche velden uit, en twaalf schoone meisjes, als Nymphen gekleed, wandelden daarin rond. Verscheidene Ridders, onder aanvoering van den Koning van Navarre, naderden den ingang van dit Paradijs, om de Nymphen te schaken. Maar zij werden, na een kort gevecht, van hare beschermers teruggedreven en in de hel nedergestort, waar zich de duivels van hen meester maakten en hen in ketenen sloegen. Daarop vloegen Mercurius, welke de beroemde zanger Etienne le Roi was, en Cupido, van eenen haan gedragen, van den hemel neder, en deden de lucht van hun gezang weergalmen. Als zij de aarde hadden aangeroerd, wenschten zij de wachters van dit Paradijs geluk met hunne overwinning, en beklommen toen weder hunnen haan. De overwinnaars hielden daarop een dans met de Nymphen, bevrijdden, op hare voorbede, de gekluisterde Ridders uit de hel, en braken eene lans met hen. Eindelijk ontvlamde er plotseeling, met schrikkelijk geraas, een kunstig vuurwerk, en verteerde in eenige minuten al de decoratiën en het gansche maaksel der voorstelling.

De aanschouwers stonden daar, verrast en vol verbazing over de zonderlinge ontknooping van een schouwspel, waarvan zij nimmer iets dergelijks gezien

zien hadden. Maar op een gedeelte van de aanwezende Hugenooten maakte het eenen ontroerenden indruk. Zij vonden daarin eenigen geheimen zin, welke betrekking had op hun eigen lot, dat zij hier in een tooverspiegel geloofden gezien te hebben. De oude argwaan ontwaakte op nieuw. Men herinnerde zich de woorden van den Bisschop van Valence, welke, den dag voor het huwelijk, als Fransch Afgezant naar Polen ging, en in het oogenblik zijner afreize den Graaf van Rochefaucauld waarschuwde, om het Hof niet te veel te vertrouwen. Eene omstandigheid kwam daarbij, welke de bezorgdheid op het hoogste bragt. Juist op dezen dag was het regiment der lijfwacht binnen Parijs gerukt, wel is waar, naar de verzekering, welke de Koning aan den Admiraal gegeven had, met geen ander oogmerk, dan om de Guiscn en het Katholijke gemeen ontzag in te boezemen, opdat zij het des te minder wagen zouden, om hem en zijne geloofsgenooten te beleedigen. Maar even deze al te groote zorgvuldigheid voor hen wekte hunne achterdocht, en onderscheidenten hunner, van een donker vreesselijk voorgevoel aangegrepen, besloten, zich zonder verwijl in veiligheid te stellen.

Reeds op Woensdag verzocht de Hoofdman Blosset uit Bourgogne, dezelfde welke gedurende den oorlog de vesting Vezelai zoo dapper tegen de Katholijken verdedigd had, den Admiraal verlof om naar zijne Provincie te mogen terugkeeren. Co-

ligni vroeg: waarom hij zich wilde verwijderen? « Men is ons hier niet gunstig, » was het antwoord. « Wees verzekerd, » hernam de Admiraal, « de Koning meent het goed met ons. » — « Ja, slechts al te goed, » zeide Blosset; « dat is juist de grond, waarom mij de lust bekruipt om naar huis te gaan, en het zou zeer goed voor u zijn, als gij ook zoo dacht. » Coligni dacht zoo niet, maar de Geschiedschrijver d'Aubigné, die zich, vanwege een tweegevecht, moest verborgen houden, de Maarschalk Montmorenci, en eenige anderen, volgden des Donderdags het voorbeeld van Blosset. Ook reisde Langoiran weg, welken de Admiraal insgelijks zocht terug te houden. « Ik wil liever, » zeide hij, « met de dwazen vlugten, dan met hen, welke wijs schijnen, omkomen. » Anderen verplaatsten ten minste hunne woning, onder voorwendsel, dat de lucht in de stad voor hunne gezondheid nadeelig was, in de voorsteden, waar zij minder aan het gevaar geloofden blootgesteld te zijn.

Des Donderdags werd voor de Louvre een tournoois spel gehouden. De Koning, zijn beide Broeders, de Hertog de Guise, en de Hertog d'Aumale, verschenen daarbij als Amazonen, en de Koning van Navarre, met de voornaamsten van den Hugenootschen Adel, als Turken gekleed. Rondom henen waren stellaadjen opgericht, van welke de Koninginne Moeder, de Koninginnen van Frank-

Frankrijk en Navarre, de Hertogin van Lotharingen, en de schoonste der Parijsche Dames het krijgspel aanschouwden.

Hetzelve was het besluit van de huwelijks-plegtigheden, en met hetzelfde viel de voorhang voor de tooneelen van vreugde, scherts, en vrolijk genot, welke men tot hiertoe te Parijs gezien had. De schoone bedwelmung verdween, de uitlokkende beelden van eendragt, vrede, en verzoening, door welke de ligtgeloovigen een tijd lang verblind werden, vervlogen, gelijk de vriendelijke avondschemering met hare wereld vol van toovergestalten, en een schrikkelijke nacht van gruwelen, van moord en ongehoorde euvel daden, omringde Parijs en geheel Frankrijk.

VIJFDE AFDEELING.

VERRADERLIJKE AANVAL OP DEN ADMIRAAL COLIGNI.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Admiraal had zijne woning in den omtrek van de Louvre, naderhand het Hotel van St. Pierre, in de straat Betisi. Des Vrijdags den 22 Augustus (1572), voor den middag, was hij naar de Louvre gegaan, waar hij den Koning met Teligni en den Hertog de Guise zag palet spelen. Hij vereffende daarna eenen kleinen twist tusschen twee van zijne vrienden, Guerchi en Thianges, en keerde toen ten elf ure naar zijne woning terug. Toen hij, vergezeld van Guerchi, Desprineaux, en eenige dienaars, in de nabijheid van een klein huis bij St. Germain l'Auxerrois, langzaam, en eenen ontvangen brief lezende, voorbijgaat, valt er plotseeling een gewerschot op hem. Twee kogels treffen; de eene, volgens de meeste bescheiden, neemt hem de twee voorste vingers van de rechterhand weg, de

andere verbrijzelt hem het gewricht aan den elleboog van zijn linkerarm. Het gezelschap van den Admiraal stond getroffen en verschrikt. Maar hij-zelf verloor geen oogenblik zijne tegenwoordigheid van geest, en wees het kleine huis aan met te zeggen: « Van dáár kwam het schot! » Dadelijk snellen eenige van zijne dienaars naar het huis, bespringen de deur, en dringen naar binnen. Zij vinden een klein, met ijzeren traliën en met linnen doek bedekt venster, waar achter de moordenaar waarschijnlijk gestaan had, maar, behalve dat, geen spoor van hem of eenig mensch in huis, uitgenomen een dienstjongen en eene meid. Van dezen vernemen zij, dat dit huis toebehoorde aan een Stifts-Heer van St. Germain l'Auxerrois, met name Villemure, die te voren Hofmeester van den Hertog de Guise geweest, en sedert eenige dagen afwezend op het land was; en hetwelk gewoonlijk aan de dienstboden van den Hertog tot herberg verstrekte.

De gewonde Admiraal had zich, leunende op zijne geleiders, naar zijne woning begeven. « Dat is de vrucht mijner verzoening met den Hertog de Guise! » zeide hij, en zond Monneins en Piles naar den Koning, om hem onverwijld berigt van het voorgevallene te geven. Karel was nog met het palet-spel bezig, toen hem deze tijding werd gebracht. In den beginne scheen hij ontroerd, maar plotseling geraakte hij in den hevigsten toorn. Het raket in stukken brekende en tegen den grond werpende, riep hij uit: « Zal ik dan geen rust hebben?

« ben ? Zullen er dan dagelijks nieuwe verwarringen
« plaats grijpen ? Maar ik zweer bij God , » voer
hij voort met eene vreesselijke stem te schreeuwen ,
« ik wil deze wandaad , die men onder de poorten
« van mijn paleis durft ondernemen , aan de da-
« ders schrikkelijk wreken ! » — De Hertog de
Guise verwijderde zich met den meesten spoed ,
en de Koning zond zijnen Lijf-arts, den beroemden
Ambrosius Paré, en meer andere Geneesheeren
en Wondhealers tot den gekwetsten Admiraal.

De tijding van deze gebeurtenis verbreidde zich
snel door geheel Parijs. Alle billijke Katholijken
keurden den verraderlijken aanval af, welks gevol-
gen niet dan ongelukkig zijn konden, en de Huga-
nooten geraakten in de uiterste ontsteltenis, welke
weldra overging in toorn en verbittering. De Ko-
ning van Navarre en de Prins Condé ijlden
terstond tot den gewonden, en vonden hem onder
de handen van Paré, welke juist bezig was den
verpletterden vinger af te zetten, hetwelk met eene
stompe schaar geschiedde, en uit dien hoofde ui-
terst smertelijk was. In den arm werden twee in-
snijdingen gedaan, om den kogel er uit te nemen.
De Geneesheeren verklaarden den toestand van den
kranken voor hoogst gevaarlijk. Hij had de smerte-
lijke en langdurige operatie met eene ware heldhaf-
tige standvastigheid en geduld verdragen. Velen
der tegenwoordig zijnde Hugennooten, welke het Hof
verdacht hielden, raadden hem, om zich onver-
wijld naar de voorstad St. Germain te laten bren-
gen ;

gen; maar vol vertrouwen op de opregtheid des Konings, weigerde hij, hunnen raad te volgen, en bleef.

Navarre en Condé, daarentegen, baden den Koning om de vrijheid, Parijs te mogen verlaten, waar hun leven in gevaar was. Doch Karel wilde, dat zij zich niet zouden verwijderen, opdat zij getuigen van het straffen der aan den Admiraal gepleegde misdaad zijn konden. Hij zwoer daarbij, dat hij zelf in den persoon van den gewonden beleedigd was, en dat hij den verraderlijken moordenaar tot in de diepste schuilhoeken van het Guisesche paleis wilde vervolgen. Zijne deelneming aan het ongeval van den Admiraal, en zijne afkeuring der misdaad, schenen over het geheel waar en oprecht te zijn. Ook de Koninginne Moeder veinsde de diepste bekommering. « Als zulke euvel daden « niet gestraft worden, » zeide zij trouwhartig, « zoo « zal men weldra niet meer schromen, om den « Koning zelve in zijn bed te vermoorden. »

De schikkingen tot gevangenneming van den sluikmoordenaar werden ook zeer ernstig, en met grooten ijver gemaakt. Men zond ruiters uit, om hem na te jagen; en opdat hij niet ontvlugten kon, werden alle poorten gesloten, behalve twee, welke voor den invoer der levensmiddelen openbleven en met sterke wachten bezet werden. Er werd eene bijzondere commissie tot onderzoek der misdaad aangesteld, en tegen den Hertog de Guise een bevel van arrest uitgevaardigd. Hij was gedwongen, zich

te verbergen, en de Koning ontving de gevolmagtigden, die hij tot hem zond om zich over het strenge gedrag der Regering jegens hem te beklagen, zeer koel. Dit gedrag nam alle wantrouwen des Konings van Navarre en van den Prins van Condé weg, en zij lieten de gedachte, om Parijs te verlaten, weder varen.

Bij dit alles is het slechts al te zeker, dat de daad met voorweten en goedkeuring van het Hof ondernomen was. Doch, of de Koninginne Moeder, hare vertrouwelingen, en de Hertog de Guise alleen de bewerkers derzelve waren, dan of ook de Koning daarvan wist, daarover zijn de berigten en oordeelvellingen der Geschiedschrijvers zeer verdeeld. Men kan daadzaken en vermoedens aanvoeren, welke voor het eene en voor het andere gevoelen spreken, en wie is in staat om het helsche samenweefsel van arglistigheid, huichelarij en geveinsdheid, hetwelk over deze gebeurtenis ligt, zoo naauwkeurig te doorzien, om met zekerheid te kunnen bepalen, wat het ware zij?

Sommigen, en onder deze de Geschiedschrijver van den Burgerlijken Oorlog, d'Avila, beweren: « De beproefde sluikmoord is het gevolg eener gemeenschappelijke afspraak tusschen den Koning, « de Koninginne Moeder, en den Hertog de « Guise geweest, en de laatste heeft de uitvoering « daargesteld om zijnen persoonlijken haat tegen den « Admiraal te bevredigen. » Des Konings verklaarde deelneming aan het ongeval des laatsten, en zijn
toorn

toorn tegen de daders, zouden dus alleen geveinsdheid geweest zijn, de schikkingen, om zich van den sluikmoordenaar meester te maken, niet dan goochelspel, en de poorten zouden met geen ander oogmerk gesloten en bewaakt zijn geworden, dan om de Hugenooten de mogelijkheid van te ontvlugten te benemen.

Daarentegen spreken anderen Karel IX ten minste vrij van alle onmiddellijke deelneming aan de misdaad. « Hij kreeg, » zeggen zij, « den Graaf « Larochefaucauld, Taligni, Lanoue, en « andere uitstekende Hugenooten, gedurende zijnen « naderen omgang met hen, opregt lief. » Doch bijzonder gelukte het den Admiraal — door de meerderheid, welke groote geesten steeds boven gemeene verstanden verkrijgen, door het plan tot eene gemakkelijke verovering van Vlaanderen, hetwelk hij den Koning voorlegde, en door zijne vermaningen, om zich niet langer als een kind van de Koninginne Moeder te laten behandelen, en niet te verdragen, dat zij den Hertog van Anjou aan het hoofd der gewapende magt stelde — de gunst en het vertrouwen van dezen Vorst te winnen. Gaarne leende Karel zijn oor aan de voorstellingen van den Admiraal, want hij droeg het juk van zijne Moeder met tegenzin, haatte en benijdde zijnen broeder, en had zelf gaarne geschitterd aan het hoofd der legerbenden. Maar het ontbrak hem aan sterkte van karakter en kracht van wil, om een beslissend besluit te nemen en ten uitvoer te brengen. Intus-

schen scheen hij al meer en meer geheel te vergeten, wat er door hem en zijne Moeder over den Admiraal besloten was, wanneer men dezen naar de Hoofdstad lokte. De genegenheid van den Koning voor Coligni ontglipte niet aan het nasporend oog van Katharina, en zij vreesde de nadeeligste gevolgen voor zich en voor haren invloed van de gunstige gezindheden van haren zoon voor dezen scherpzinnigen en welberaden man. Alleen door zijnen ondergang konde zij hare heerschappij over den zwakken Koning bevestigen; en met het vaste besluit om hem te verderven, wat het ook kosten mogt, begaf zij zich tot haren zoon. Zij ontwikkelt hem de gevaren, welke zijne verbindtenis met den Admiraal, en de oorlog met Spanje, welken deze alleen uit baatzuchtige gronden zoo dringend aanraadde, over hem en den Staat brengen zou, en verklaarde eindelijk, dat, daar zij zoo ongelukkig geweest was om zijn vertrouwen te verliezen, zij zich aan alle deelneming aan de regering onttrekken, en naar haar vaderland terugkeeren wilde. Karel, gewoon om den wil van zijne Moeder als eene wet op te volgen, geraakte in de hevigste ontroering over de verzekeringen van haar ongenoegen, bekende haar alles wat tusschen hem en Coligni voorgevallen en besproken was geworden, en liet haar over, te doen wat zij goed vond. Thans had Katharina, wat zij wenschte, en toefde niet om gebruik te maken van de Koninklijke volnagt. Zij ontbood den Hertog d'Anmale

male, en zijnen Neef, den Hertog de Guise, tot zich. Beide waren tweemaal vermoord bij haar, en in de onderhandelingen van deze drie personen werd de dood des Admiraals besloten, en de Hertog de Guise nam het op zich, om den Held, dien men in een open gevecht niet dooden kon, door een sluikmoordenaar te laten ombrengen. Zoo wist derhalve de Koning niets van de afgesprokene daad, en van daar kwam het, dat zij hem verraste en eerst in zulk een hevigen toorn bragt. Het was hem ook met de gevangenneming en het straffen van den Hertog de Guise volkomen ernst, en alleen de Koninginne Moeder hield hem daarvan terug, terwijl zij hem, gelijk wij weldra zien zullen, wist te overreden, dat de opoffering van den Admiraal eene volstreckte voorwaarde was van zijne veiligheid en van de rust van den Staat. Hoogst waarschijnlijk is het allezins, dat de aanval op den Admiraal zonder weten van den Koning geschiedde. Over het geheel schijnt zoo veel buiten twijfel te zijn, dat Karel op verre na niet ganschelijk in de geheime plannen van zijne Moeder en van hare vertrouwden was ingewijd.

 TWEEDE HOOFDSTUK.

Den sluikmoorder is men niet met zekerheid te weten gekomen. De tot onderzoek van den aanval op den Admiraal benoemde Commissië had hem niet terstond kunnen uitvinden, en de navolgende gebeurtenissen maakten aan alle geregtelijke handelingen in deze zaak plotseling een einde. Doch het algemeene vermoeden viel op Nicolaas Louviers de Maurevert, denzelfden, welke bij de belegering van Nîort, den dapperen Aanvoerder der Hugenooten, Moûi, verraderlijk doorschoten, en zich reeds door meer moorden berucht gemaakt had. Aan dezen had, zoo als men algemeen geloofde, de Hertog de Guisë de vermoordning van den Admiraal opgedragen. Tot dat einde verborg hij zich drie dagen in het huis van Villemure, tot dat hij eene gunstige gelegenheid vond om zijnen last ten uitvoer te brengen. Onmiddellijk na de volbrachte daad ontvlugtte hij door het achterpoortje van het huis, sprong op een gereed staand paard uit den Koninklijken stal, en verliet Parijs.

De gewonde Admiraal, wiens toestand de Geneesheeren in den beginne voor doodelijk hielden, liet den Koning door den Maarschalk Damville om een bezoek vragen. Karel was ook terstond gereed

om zijnen wensch te vervullen , en nadat hij in der haast het middagmaal genomen had , begaf hij zich ten twee ure des namiddags , in gezelschap van zijne Moeder , van zijne beide Broeders , den Hertog de Montpensier , den Hertog de Nevers , en nog eenige Heeren van het Hof , tot den kranken .

« Hoe vaart gij , mijn Vader ? » vroeg hij hem deelnemend , toen hij in de kamer kwam . « Gij hebt de wond , en ik de smart ! » Daarop liet hij zich al de bijzonderheden der kwetsing verhalen , bezag den koperen kogel , die uit den arm was gesneden en in den beginne voor vergiftigd werd gehouden , en hij bewonderde de buitengewone standvastigheid van den kranken bij de operatie . Ook betuigde de Koninginne Moeder de levendigste deelneming , en de Koning riep , onder zijn gewone vloeken en zweren , uit : « Ik wil over deze daad « eene wraak nemen , dat het tot een eeuwig voorbeeld strekken zal ! » Coligni , terwijl hij den Koning bedankte voor zijne welwillende gezindheden , merkte aan , dat de ontdekking der bewerkers van den beproefden sluikmoord niet zwaar zou zijn . Hij verzekerde vervolgens , dat al zijne handelingen uit de zuiverste liefde voor den Staat en deszelfs Opperhoofd gesproten waren , ofschoon men hem bij Zijne Majesteit als een oproermaker had afgeschilderd , en beklaagde zich over de gestadige krenkingen van het Vredes-edict door de Katholijken , en voegde er eindelijk den wensch bij , om Parijs te verlaten , en naar Chatillon te gaan , dewijl hij

voor een opstand der Parijsenaars tegen hem en zijne vrienden vreezen moest.

De Koning zocht hem gerust te stellen, en beloofde, voor zijne veiligheid te zullen waken. De voorslag werd gedaan om hem in de Louvre te brengen, waar hij bescherming zou vinden voor elke gewelddadigheid van het aan het Guisesche Huis toegenegen gemeen. Doch op de verklaring der Geneesheeren, dat de minste beweging van de nadeeligste gevolgen voor hem zijn moest, hield men het beter, dat hij in zijne woning bleef, en vond eenen anderen schijnbaren maatregel van veiligheid voor hem uit. De Koning beval namelijk, dat de getrouwste aanhangers en ijverigste vrienden van den Admiraal, uit den Hugenootschen Adel, in de huizen, die het naaste aan zijne woning grensden, trekken zouden, en aan de Katholijken werd verboden, in dit oord der stad des nachts te komen.

Naar verscheidene berigten verzocht de Admiraal aan den Koning, om hem eenige woorden in het geheim te mogen zeggen. Deze kwam daarop bij het bed des zieken, terwijl de Koninginne Moeder en de overige aanwezenden zich verwijderden. Gedurende het geheime onderhoud wierpen vele der tegenwoordig zijnde Protestantsche Heeren zulke donkere en dreigende blikken op de Koninginne Moeder, dat zij voor hare veiligheid vreesde. Door deze ontroerende verschijning, en misschien nog meer door de voorstelling van datgene, hetwelk de Admiraal aan haren zoon zou kunnen te zeggen hebben,

ben, verontrust, haast zij zich, om aan het gesprek een einde te maken. Zij herinnert den Koning, dat de kranke rust noodig had, en de Koning verwijderd zich met zijn gevolg, nadat hij den Admiraal de plegtige belofte, van hem te zullen wreken, nog eens herhaald had. Op den terugtocht eischte Katharina van haren zoon, haar den inhoud van zijn onderhoud met den Admiraal mede te deelen. Karel zweeg in den beginne, maar als zij niet ophield bij hem aan te dringen, voer hij eindelijk met tegenzin en met hevigheid uit: « Hij heeft mij ge-
« waarschuwd voor uwe heerschzucht en voor uwe
« creaturen, die alle magt aan zich getrokken heb-
« ben! »

Niet alle Geschiedschrijvers maken melding van het zoo even gemelde geheime onderhoud; velen ontkennen zelfs, dat het heeft plaats gehad, en bij de widersprekende opgaven daarover moeten wij het aan zijne plaats laten, aan wiens zijde de waarheid is.

Onmiddellijk na de verwijdering van den Koning en zijn gevolg, hielden verscheidene der voornaamste Hugenootten in de kamer van Cabnaton, een der Edellieden van den Admiraal, eene beraadslaging over de maatregelen, welke zij voor hunne eigene veiligheid en die des zieken te nemen hadden. De gevoelens der vergadering, welke ook door den Koning van Navarre en den Prins van Condé werd bijgewoond, waren verdeeld. De Onder-Domheer van Chartres merkte aan, dat de

kwetsing van den Admiraal slechts het eerste bedrijf was van een bloedig treurspel, hetwelk het Hof geven zou, als men hetzelfde niet voorkwam. Hij-zelf had op den dag van het huwelijk, toen de Protestanten zich gedurende de Mis uit de kerk hadden verwijderd, onderscheidene Katholijken hooren zeggen: «Geduld maar! binnen weinige dagen zal «men hen dwingen, tegen hunnen wil de Mis aan «te hooren!» Alles had zijne beduidenis op eenige gewelddadige onderneming. Het gevaar was dringend. Men moest haast maken met zich daartegen in veiligheid te stellen, en den gewonden Admiraal, wat het ook kosten mogt, naar Chatillon brengen. Eenige medeleden der vergadering waren van één gevoelen met den Onder-Domheer; maar Teligni en anderen, die, even als Coligni, nog altoos vast geloof gaven aan de opregtheid van den Koning, en zich misschien ook niet gaarne van de vermaken van het Hof wilden afscheiden, verklaarden zijne bezorgdheden voor grillen. De hevigsten raadden ook de geweldigste maatregelen. Zij wilden, dat de oorlog onverwijd zou vernieuwd, de Hertog de Guise ter nedergestooten, en aan de Koningin, en den Hertog van Anjou de magt zou ontnomen worden om verderf en onheil over hen te brengen. De vergadering ging eindelijk uiteen, zonder een vast besluit genomen te hebben. Dat onderscheidene heethoofden onder de Hugenooten, in de eerste opwelling des toorns over den verraderlijken aanval op den Admiraal, hevige be-

dreig-

dreigingen tegen den Hertog de Guise, en misschien ook tegen de Koninginne Moeder en anderen, die hun verdacht schenen van deelneming, uitgebraakt hebben, gelijk men hen daarna van de zijde van het Hof te laste legde, is hoogst waarschijnlijk, en laat zich zelfs bij de levendigheid van het Nationale karakter niet anders verwachten. Zelfs aan den avondmaaltijd der Koningin, aan welke verscheidene Hugenootsche Edellieden genoodigd waren, sprak een hunner, met name Perdillan, met veel stoutheid en vrijmoedigheid over het voorval, en merkte onder anderen aan, — gelijk ons de Koningin Margaretha, als oorgetuige, in hare Gedenkschriften verzekert — « dat men be-
« zwaarlijk hopen kon, dat de Koning zelf, van-
« wege den beproefden sluikmoord, gerechtigheid
« zou uitoefenen. » Maar welke verklaringen en bedreigingen de aangehitste Protestanten zich ook mogen hebben veroorloofd, zoo vergenoegden zij zich ten minste, hun ongenoege door woorden te kennen te geven, zonder zich tot eenige gewelddadige handeling te laten wegslepen. Zelfs de schijnbare eensgezindheid met de Katholijken werd niet afgebroken. De Koning zond zijne Edellieden dikwijls tot den Admiraal, om berigten van zijnen staat in te winnen. De Koning van Navarre verliet den kraaken bijna niet, en ook zijne jonge beminnelijke Gemalin verscheen aan zijn ziekbed. Des Zondags avonds vonden de Geneesheeren zijne won-

den minder gevaarlijk, en zijne vrienden schepten nieuwe hoop op zijn leven.

DERDE HOOFDSTUK.

Katharina de Medicis was intusschen een prooi van de kwellendste bekommelingen. De zichtbare toegenegenheid van den Koning voor den Admiraal, en de bedreigingen der Hugenootten, welke haar van hare spionnen, die zij zelfs onder deze geloofsgenooten had, getrouw werden aangebragt, deden haar vreezen voor haren invloed, en zelfs voor hare persoonlijke veiligheid. Zij kende het zwak en onbestendig karakter van haren zoon, en wist zeer goed, dat hij zich ongaarne, en alleen uit gewoonte, van haar liet beheerschen. Het uitzigt op de genezing van den Admiraal vermeerderde hare zorg. Zeer ligt kon de laatste, van zijne vrienden, heimelijk uit Parijs en in veiligheid gebragt worden. Dan was de vrucht van eene jaren lange huichelarij verloren, en een nieuwe onzekere Burger-oorlog onvermijdelijk. De eerste misdaad maakte eene tweede noodzakelijk. Het gevaar is dringend, en vordert snelle en beslissende maatregelen. Zij spreekt daarover met den Hertog van Anjou, den Maarschalk van Gondi-Retz, en mis-

schien

schien ook met nog eenige anderen van hare vertrouwden, van welke de Geschiedenis geen gewag maakt; en alle stemmen vereenigen zich daarin, dat de dood des Admiraals het eenige redmiddel is. Men besloot, dat hij sterven moest; en indien de overige Hugenooten, om hem te verdedigen of te wreken, de wapenen opvatteden, zoo moesten zij in het lot van hun Opperhoofd deelen.

De Prinszen van Guise werden heimelijk van het genomen besluit verwittigd, en tot medewerking bij deszelfs uitvoering genoodigd, en zij verklaarden zich tot alles bereid, wat den ondergang van den doodvijand van hun Huis kon bevorderen.

Thans was nog noodig, om de bewilliging van den Koning te verkrijgen. Om zich hiervan te verzekeren, hetwelk niet gemakkelijk scheen, zond de Koninginne Moeder (23 Augustus) des avonds ten negen ure, den Maarschalk van Retz tot haar zoon. De arglistige Italiaan trad met eene angstige bekommerde houding in het kabinet van den Koning, « Ik kom om u te zeggen, » zoo begon hij, « dat « gij u aan het uiterste gevaar blootstelt, als gij « voortgaat om te blijven staan op het straffen van « den Hertog de Guise; want de Parijsenaars, « welke hem aanbidden, zullen ontwijfelbaar zijne « zijde kiezen. Nog meer hebt gij te vreezen van « de negen- tot tien-duizend Hugenooten in de « hoofdstad, welke over de kwetsing van den Ad- « miraal op het hevigste vergramd, elk oogenblik « gereed zijn, om eene wanhopige onderneming

« uit

« uit te voeren. De Hertog de Guise, de Her-
 « tog van Anjou, en uwe Moeder, zijn tot slagt-
 « offers van hunne wraak bestemd; en ook gij hebt
 « geene verschooning van hen te hopen, daar zij u
 « van deelneming verdacht houden. Alle schikkin-
 « gen, welke men hen ziet nemen, duiden daarhe-
 « nen, dat zij nog in dezen nacht de wapenen zul-
 « len opvatten, als men hen niet op het spoedigste
 « voorkomt. Binnen weinige uren zal Parijs een
 « slagveld zijn, en uwe Kroon, uwe famielje, ja
 « zelfs uw persoon, zal aan den rand des afgronds
 « zweven. Daarom is het allezins noodig, dat hij,
 « die reeds zoo veel onheil over Franrijk gebragt
 « heeft, en ook alleen daarom eenen oorlog met
 « Spanje aanraadde, om nieuwe verwarringen in het
 « Rijk aan te rigten, — dat Coligni nog in dezen
 « nacht ophoude te bestaan. Het gevaar zweeft
 « digt over uw hoofd. Er is geen oogenblik te
 « verliezen. Toef derhalve niet, maar neem op het
 « oogenblik een spoedig en mannelijk besluit. Het
 « welzijn van den Staat, uwe Kroon, uw leven staan
 « op het spel!»

Karel verzonk in een diep nadenken. Het beeld
 van het gevaar, hetwelk hem zoo nabij en vreesse-
 lijk geschilderd werd, verschrikte hem, maar hij
 kon tot niets besluiten. Daarop trad de Koninginne
 Moeder, slechts van eene Staatsdame vergezeld,
 binnen, en nam het woord op. « Hugenootten en
 « Katholijken,» sprak zij, « zijn even hevig tegen u
 « verbitterd. De eersten vanwege de verwonding
 « des

« des Admiraals, de anderen, omdat gij hunnen
« lieveling, den Hertog de Guise, vervolgt. De
« Hugenooten, welke nooit ernstig eene verzoening
« begeerd hebben, zijn andermaal van voornemen,
« om Duitsche soldaten op Frankrijks bodem te
« roepen, ten einde den Bürger-oorlog te vernieu-
« wen. De Katholijken, van hunnen Koning ver-
« laten, die een vriend der Ketters is geworden,
« zullen zich een ander Opperhoofd kiezen, en u,
« zonder magt en aanzien, zal ten laatste de wraak
« en de verachting van beide partijen treffen. Thans
« is de hoogmoed en de onzinnige woede der Ket-
« ters tot zulk eene hoogte geklommen, dat zij be-
« sloten hebben, vanwege de kwetsing des Admi-
« raals, de schrikkelijkste wederwraak te oefenen.
« Mijn en mijner kinderen leven is bedreigd, en gij-
« zelf staat aan eenen gapenden afgrond. Een dolk-
« steek op Coligni kan alles veranderen. Want
« zonder den geest van dezen gevaarlijken rebel, is
« het Protestantisme slechts een onmagtige Colossus. »
« En is het niet beter, » voegde zij er, als in vro-
me geestdrift, bij, « één vuil lid te vernietigen, dan
« dat de Kerk, de Bruid des Heeren, te onder ga? »

Karel stond daar zwijgend en in hevige bewe-
ging, als of hij door den aanval van eene zware koorts
geschud werd. Verrast, ontroerd, bedwelmd, ziet
hij het verdichte gevaar boven zijn hoofd zweven,
maar nog altoos is hij in twijfel, en onzeker wat hij
doen zal. Daarop wekt hem het verwijt van zijne
Moeder: « Gij zijt een lafaard, en zonder liefde en

« ijver

« ijver voor de geheiligde Godsdienst ! » plotseling uit zijne bedwelming en wankelmoedigheid ; schaamte , vrees en verbittering vervoeren hem tot de hevigste woede. Gelijk een razende , met wilde oogen en een bleek vertrokken gezicht , heft hij aan , en schreeuwt : « Zoo worde dan Coligni , en met hem « het kettergebroed in geheel Frankrijk verdelgd ! »

Door dit spoedige en schrikkelijke woord werd de gebeurtenis verwekt , welke wij thans van voornemen zijn te verhalen. Vele Geschiedschrijvers , bijzonder de Protestantsche , hebben beweerd , dat zij reeds sedert het Vredes-verdrag van St. Germain , ja reeds in de geheime onderhandelingen der Koninginne Moeder met den Hertog van Alva te Bayonne , afgesproken en besloten geworden zij. Maar dit gevoelen schijnt , behalve meer andere omstandigheden , voornamelijk wedersproken te worden door den in dit geval onverklaarbaren aanval op den Admiraal , des Vrijdags , welke de achterdocht der Hugenooten moest opwekken op een oogenblik , dat het Hof , zoo hetzelfde toen reeds tot het bloedbad besloten had , aan hun vertrouwen alles gelegen lag. Of men moest zijne toestemming geven aan het gevoelen van hen , welke beweren , dat Maurevert den aanval zonder hogere lastgeving alleen uit zichzelf ondernomen heeft , uit bijzonderen haat tegen den Admiraal , of dat hij , ten minste zonder voorweten van het Hof , van den Hertog de Guise daartoe aangezocht is geworden. Sommigen hebben den aanval op den Ad-

Admiraal ook daardoor gezocht te verklaren, dat zij denzelven met den ontworpen algemeenen Protestanten-moord in de naauwste verbindtenis brengen. Zij zeggen, dat de Maarschalk van Gondi-Retz het Hof geraden heeft, eenen aanvang te maken met het vermoorden van den Admiraal, deels, om daardoor eene natuurlijke aanleiding tot de algemeene ombrenging der Hugenooten aan te voeren, als deze, over den dood van hun Hoofd vergramde, geloofsgenooten, in de eerste hitte, de wapenen opvatteden om hem te wreken, deels, om in het vervolg de schuld van het bloedbad op den Prins de Guise te werpen, voor wiens werk elk den moord des Admiraals houden zou. Intusschen houdt ook deze opgaaf de proef der Geschiedkundige Oordeelkunde niet. Met welke waarschijnlijkheid toch kon de Graaf van Retz veronderstellen, dat de Hugenooten, na het vermoorden van den Admiraal, de wapenen zouden opvatten, daar zij zeer goed wisten, dat, bij de eerste gewelddadigheid van hunne zijde, zestig-duizend Parijsche Katholijken tot hunnen ondergang zich zouden vereenigen? Zekerlijk, zij zouden, op de tijding van den dood van hun Hoofd, eerder op eene spoedige vlugt, dan op wraak bedacht geweest zijn.

Maar ook zelfs uit de natuur en den verschrikkelijken aard der gebeurtenis schijnt met groote klaarlijkheid te kunnen bewezen worden, dat, welke plannen tot onderdrukking der Hugenooten van de Koningin en hare vertrouwelingen ook mogten ont-

worpen zijn, ten minste deze daad — in de gruwelijke gedaante, in welke zij thans daar staat in de reeks der gebeurtenissen, eene zoo afschuwelijke misdaad, welke onuitwisclibare schande over hare bewerkers bragt, zonder eenig gewenscht oogmerk te bereiken — onmogelijk de vrucht van eene langdurige en geruste overlegging zijn kon. Neen, zij was slechts het werk van een ongelukkig oogenblik, de geboorte van een woest, door den storm der hevigste hartstogten, plotseling beroerd gemoed, en, naauwelijks gedacht en besloten, werd zij ook ten uitvoer gebragt. Het tegendeel, zonder voldoende geschiedkundige bewijzen, welke hier over het geheel ontbreken, te willen beweren, heet, de menscheit met onrecht nog dieper te vernederen dan het buitendien reeds in de eeuw van den Bartholomeusnacht heeft plaats gehad; in welke de Spanjaarden, door lage gouddorst en wilde geestdrijverij gedreven, een gansch Werelddeel ontvolkten; in welke de Hertog van Alva, in de Nederlanden, door beulshanden, achttien-duizend menschen vermoordde; in welke overal, vanwege de Godsdienst, de schrikkelijste gruwelen gepleegd werden, en zelfs eene Elizabeth van Engeland op eenmaal honderdzeventig Katholijke Priesters naast elkander liet ophangen. (*)

VIER-

(*) Omtrent dit stuk, waarover men het wel nimmer tot volkomene helderheid brengen zal, voegen wij hierbij het

VIERDE HOOFDSTUK.

Toen Koning Karel in woeste ontzinnigheid van
opgewekten hartstogt het oordeel des doods over
de

---

het gevoelen van den jongsten Schrijver over den Gods-
dienst-oorlog in Frankrijk, Laerabelle. Na te hebben
aangenomen, dat Katharina het reeds vroeger bij zich-
zelve had toegelegd op den geheelen ondérgang der Pro-
testanten en derzelver Hoofden, gaat hij aldus voort:
« Maar maakte Katharina den Monarch dadelijk tot ha-
« ren vertrouwden in de uitvoering van hare zwarte ont-
« werpen? Ik denk, dat zij het deed; zij hield op over
« hem te heerschen, indien zij hem niet tot de toestemming
« bragt omtrent een plan, zoo wreed als ingewikkeld.
« Had zij niet alles te vreezen van Coligni, indien zij
« er niet zeker van geweest ware, dat de Koning hem
« nimmer iets anders dan eene ontrouwe gunst zou toe-
« staan? Zonder zulk eene voorzorg zou zij dan verné-
« derd, getrotseerd zijn geweest door de Koningin
« van Navarre, het voorname voorwerp van haaren
« haat en jaloezij. De droevige lauwers, welke haar
« zoon, de Hertog van Anjou, geplukt had in den
« Burger-oorlog, waren verwelkt, indien de Admiraal veel
« schooner overwinningen behaalde in de Nederlanden.
« Ik ben er wel verre van af, te bevestigen, of zelfs te
« vermoeden, dat Karel IX nimmer besluiteloosheid zou
« gehad hebben; maar zijne verwarring had gevolgen, die

de Hugenootten had uitgesproken, werd oogenblikkelijk de Geheime Raad van de Koningin in den tuin der Tuilerien bescheiden; om over deszelfs voltrekking te raadplegen. De Hertog van Anjou, de Hertog de Nevers, de Groot-Prior Graaf van Angoulême, de Zegelbewaarder Biraga, de Maarschalk de Tavannes en de Graaf van Gondi-Retz, maakten het vreeselijke nachtelijke Gerechtshof uit, en eene Furie, met dolk en brandfakkel gewapend, zat voor.

Vooreerst werd nog eenmaal eenparig besloten, dat alle Hugenootten in de hoofdstad en in het geheele Rijk, welke zich onder de bescherming van den, door het Hof bezwoerenen vrede, in volkomene veiligheid geloofden, vermoord zouden worden. Hun leven en eigendom werden plegtig buiten de bescherming der wetten gesteld. Hierop werd de gewichtige vraag in het midden gebragt: « of ook de « Koning van Navarre en de Prins van Con-
« dé in het lot van hunne geloofsgenooten zouden « deelen, of niet? » Voor de versooning van den eersten vereenigden zich, uit aanmerking van zijnen hoogen rang en van zijne naauwe maagschap met den Koning, de meeste stemmen, maar de
red-

« niet minder heilloos waren, dan zijne gevaarlijkste « kunstgrepen. » *Lacratelle. Hist. de France pendant les Guerres de Religion, T. II p. 288, 289.*

De Vert.

redding van den Prins van Condé kon alleen door de nadrukkelijke voorspraak van den Hertog de Nevers, wiens Echtgenoot de Zuster van zijne Gemalin was, bewerkt worden. Beide Prinsen echter moesten hun leven koopen door terug te keeren in den schoot der Katholieke Kerk. Alle overige Protestanten, zonder onderscheid van rang, werden ter dood bestemd. De Admiraal moest de bloedige rij openen, en men besloot, om aan den Hertog de Guise de ombrenging van denzelfven op te dragen, en den Maarschalk de Tavannes, uit zuivere geloofswode den onverzoenlijksten vijand der Hugenooten, werd in last gegeven, om gemeenschappelijk met den Hertog, de soldaten en de Burgergarden onder de wapenen te brengen, en alle schikkingen tot voltrekking van het bloedbad, zoo spoedig en zoo geheim als maar immer mogelijk was, te maken. De klok voor het morgengezang der Kloosterlingen op den toren St. Germain l'Auxerrois zou het teeken zijn om den Admiraal te vermoorden, en de stormklokken zouden het begin van de algemeene ombrenging aanduiden.

Na deze voorloopige bepalingen scheidde de vergadering. De Koning keerde in de Louvre terug, en de Hertog de Guise werd van alles op het spoedigste onderrigt. Hij was zeer gereed een werk te ondernemen, waardoor zich aan hem eene schoone gelegenheid aanbood, om de schim van zijn vermoorden Vader een offer der wraak te brengen, en zichzelven van eenen gevaarlijken vijand te ontdoen.

Alle schikkingen en toerustingten werden met buitengewonen spoed en stilte gemaakt. De Hertog de Guise, die als Grootmeester van Frankrijk het bevel over de Louvre had, en de Maarschalk Tavannes, ontboden den President en eersten Burgemeester Charon, Claude Marcel, die de voorstander en vertegenwoordiger van het Parijsche volk was, de Kwartiermeesters, Schepenen en Hoplieden van de Bürgergarde, ook de Hoofdmannen der Zwitsers en eenige Kolonels van het Fransche krijgsvolk, in de Louvre, en gaven hun de volgende orde in de tegenwoordigheid van den Koning:

« De burgers en soldaten komen onverwijd in
 « de wapenen. De Militairen plaatsen zich voor de
 « Louvre, en de Burger-Militie voor het Stadhuis.
 « Eenige detachementen verdeelen zich in alle kwartieren der stad. De Krijgslieden en gewapende
 « Burgers dragen tot herkenningsteeken een wit
 « kruis op den hoed, en om den arm een wit lint.
 « Na middernacht worden alle straten om de Louvre met kettingen afgesloten en met gewapenden
 « bezet, de huizen der Katholijken verlicht, en piktoortsen aangestoken. Op het eerste trekken van
 « den stormklok dringen de soldaten en gewapende
 « burgers in de woningen der Hugenooten, en houden, zonder onderscheid, alles neder, wat Ket-
 « ter heet, en tot het gevolg van den Admiraal Coligni behoort.»

Brantome merkt aan, in de Geschiedenis van zijn tijd: « dat dit onverwacht en verrassend
 « be-

« bevel op de aanwezende burgerij zulk een ver-
 « schrikkenden indruk maakte, dat eenigen van hen
 « ontroerd en huiverig teruggetreden waren en ver-
 « klaard hadden, dat hun geweten hun niet veroor-
 « loofde te gehoorzamen. Doch de Maarschalk Ta-
 « vannes had hen hard aangetast en gedreigd, dat
 « de Koning hen zou laten ophangen, wanneer zij
 « weigerden zijne bevelen te volbrengen; waarop zij
 « hem eindelijk gehoorzaamheid beloofd hadden.»
 Andere Geschiedschrijvers maken geen gewag van
 deze omstandigheid. Dit geeft echter geen bewijs
 van ongegrondheid. Want het kon wel plaats heb-
 ben, dat bij sommigen van deze mannen, in het
 oogenblik dat zij zulk een ontzettenden last ontvin-
 gen, het gevoel van regt en billijkheid magtiger was,
 dan eenige andere neiging, en zelfs boven den Gods-
 diensthaat de overhand had. De ijver, waarmede
 de burgers naderhand den ontvangenen last uit-
 voerden, bewijst niets, dan dat die gewaarwordin-
 gen slechts van korten duur waren, en weldra door
 den woesten maalstroom van drift en begeerlijkheden
 verslonden werden.

Na de verwijdering der Hoofdlieden, liet Karel
 zijn zwager, den Koning van Navarre, roepen,
 en zeide tot hem: « Er werden velerlei bewegingen
 « onder de aanhangers van de Guises opgemerkt,
 « welke den bewerker van de kwetsing des Admi-
 « raals niet meer twijfelachtig maakten.» Hij had
 nog steeds vast besloten, de daad ten strengste
 te straffen; doch daar de Prinsen van Guise

eenen talrijken aanhang onder het volk van Parijs hadden, zoo was een opstand van het laatste zeer te duchten. Daarom mogt Navarre eenige der dapperste en welberadenste Hugenootten bij zich in de Louvre laten slapen, om zich in den uitersten nood van hunnen arm tot zijne verdediging te kunnen bedienen. De Koning van Navarre bedankte hem voor zijne voorzorg, en volgde den snooden raad op, waardoor hij een aantal van zijne getrouwste aanhangers zelf in de handen der moordenaars leverde. De Admiraal, tot wien het gerucht van den vermeenden opstand der Guisen en hunnen aanhang te gelijker tijd gekomen was, liet den Koning door Cornaton om eenige lijfwachten als Sauvegarde verzoeken. Karel beval dadelijk, dat Cosseins, Overste der lijfwacht, de woning van den Admiraal met vijftig man zou bewaken. Cornaton merkte wel aan, dat een dozijn gewapenden tot dit oogmerk reeds toereikend was; maar de Koning stond op zijnen wil, en Coligni, wiens verbitterde vijand Cosseins was, had nu zoo veel moordenaars als wachters rondom zich.

Intusschen werden de schikkingen tot het bloedbad, met den grootsten spoed en stilte gemaakt: doch bij alle voorzigtigheid kon men echter niet vermijden, dat zij niet eenig opzien gemaakt hadden. De daardoor verontruste Hugenootten snelden tot den Admiraal, en hielden eene nieuwe beraadslaging. Sommigen hadden zeer merkbare bewegingen onder het volk, en in alle kwartieren der stad ge-

wa-

wapenden gadeslagen , anderen in de Louvre lastdragers met wapens gezien. De Onder-Domheer van Chartres drong er nogmaals op , dat de Admiraal , daar hij zich eenigzins beter bevond , zonder uitstel , naar de voorstad St. Germain zou gebragt worden , waar hij veiliger zijn zou , dan in de stad en in den omtrek van de Louvre. Doch anderen verklaarden het vermeende gevaar voor een louter schrikbeeld. Zij beweerden , dat de in de Louvre gebragte wapens bestemd waren tot aanval van eene kleine , ter verlustiging van het Hof , in den Slotstuijn gebouwde vesting ; ook zou , in het geval van eenen werkelijken opstand , het gemeen het niet wagen , zich te vergripen aan de Koninklijke wachten voor de woning van den Admiraal. Van hetzelfde gevoelen was ook de Koning van Navarre en de Prins van Condé , wien insgelijks geraden werd , zich in allerijl uit Parijs te begeven. De vurige Telligni , die in de verblindings van den Admiraal deelde , stoof toornig op en zeide : « dat de verbreiders van zulke tijdingen en sprookjens hun loon met een dolksteek moesten ontvangen. » Coligni zelf bleef onbewegelijk vast in zijn vertrouwen op de opregtheid en eerlijkheid van den Koning. De ongelukkige Hugenootten , in het oogenblik , daar zij nog over gevaar en redding twisteden , waren reeds met een ondoordringbaar net omgeven , waaruit geen ontwarren meer mogelijk was.

VIJFDE HOOFDSTUK.

In Karels borst rees een gevoel van menschelijkheid op. De wensch ontstond bij hem, om Telligni, Lanoue, en den beminnenswaardigen Graaf Frans van Larochefaucauld te redden, welke ontsproten was uit een aanzienlijk geslacht, wel is waar, een ijverig Protestant, maar voor hem de aangenaamste gezelschaps-man, en die door de bevalligheid van zijnen omgang en altijd vrolijk humeur, de lieveling van het geheele Hof was. De Graaf had op dezen noodlottigen avond met hem gegeten en gespeeld. Toen hij na het eten wilde afbreken, was de Koning een oogenblik wankelmoe- dig, wat hij doen zou; want door een waarschu- wenden blik aan den Graaf, vreesde hij het schrik- kelijk geheim te zullen verraden. Hij deed hem eindelijk den voorslag, in de Louvre te slapen; en als Larochefaucauld zulks weigerde, liet hij zij- nen vriend ongewaarschuwd het nakend verderf te gemoet gaan, en zeide ongeroerd tot eenen zijner vertrouwden: «Ik zie wel, God wil, dat hij sterve!»

Slechts zijnen eersten Wondheeler Paré, aan wien de heilkunde de eerste aanwending van het afbinden bij afzettingen te danken heeft, besloot hij te redden, omdat hij de kundigheden van dezen

man.

man achtte, en geloofde, hem niet te kunnen ont-
heren. Hij liet hem tot zich roepen, en sloot hem
met eigen hand in zijne kleerkas. Daarop ging de
ongevoelige barbaar in zijne smederij, en hield
zich daar, op zijne gewone wijze, bezig, het uur
van het bloedbad afwachende.

Montpensier, Gonzaga, Nevers, en een
groot aantal gewapende Katholieke Edellieden, be-
vonden zich in de Louvre, en Guise omringde,
met de Zwitsers en de soldaten der lijfwacht, de
uitgangen van den Koningsburg.

Gelijk Karel de gevoelens der vriendschap ver-
loochende, zoo verloochende de wreede Kathari-
na de nog heiliger gevoelens der moederlijke liefde.
Hare dochter, de jonge Koningin van Navar-
re, had den avond vol onrust over de onheilvoor-
spellende bewegingen in de Louvre, welker aanlei-
ding men voor haar verzweg, in eene kamer van
hare oudere zuster, de Hertogin van Lotha-
ringen, doorgebracht. Thans, daar het beslissend
uur nadert, beveelt Katharina haar om in de
slaapkamer van haren Gemaal te gaan. De van alles
onderrigte, en voor het lot van hare zuster bezorg-
de Hertogin, stelt de Koningin voor, hoe ligt de
storm van dezen nacht ook de onschuldige Mar-
garetha kan treffen, en verzoekt, dat zij hare
zuster bij zich houden mogt. Doch met woeste
onverschilligheid antwoordde de onnatuurlijke Moe-
der: « Als het Gods wil niet is, zal haar geen leed
« wedervaren. » — Zij herhaalt haar bevel, en de

sidderende dochter waggelt ontroerd naar hare slaapkamer, waar zij haren Gemaal met dertig of veertig Hugenootsche Edellieden in een diep gesprek vindt ingewikkeld. Op zijn verlangen legt zij zich neder, maar duizend bange voorgevoelens en bekommernissen verdrijven den slaap uit hare oogen.

De rollen zijn verdeeld, de werktuigen in beweging gebracht, en alles is gereed om het groote treurspel uit te voeren. Weldra zal het kleed worden opgetrokken, hetwelk het gruwzame geheim bedekt. De middernacht is voorbij, het eerste uur van den bloedigen vier-en-twintigsten Augustus 1572 (het was een Zondag) is aangebroken, die dag van eeuwige ontroering! Eene diepe doodelijke stilte rust op Parijs. Nog is het een zetel van rust, maar duizend moordenaars loeren achter den sluijer van den nacht, en weldra zal het een tooneel van schrik en duizendvoudige gruwelen zijn.

Koning Karel, in gezelschap van zijne Moeder, den Hertog van Anjou, Montpensier, Nevers, en eenige andere Edellieden, treed naar buiten door de poort bij de Louvre op het Balkon, hetwelk naar de straat ziet, om hier het begin van het moordtooneel af te wachten. Zwijgend zien zij rondom zich. Overal heerscht eene dikke duisternis en eene ontzettende stilte. Eene onwillekeurige huivering grijpt den Koning aan. Zelfs de snoodste booswicht heeft oogenblikken van aandoening, in welke de stem der natuur luider tot zijn hart spreekt, en het ontwakend geweten zijn gemoed ont-

ontroert. Thans eerst verschijnt hem zijn bloedig werk in deszelfs gansche verschrikkelijkheid. Zijne gevoelens gaan over op de overigen. Allen zwijgen met beknelde borst. Daar luidt plotseling de dootsklok van den toren St. Germain, en een pistoolschot, men weet niet van waar, valt in de nabijheid. Zij schrikken te zamen, als of het schot hun de borst getroffen had. Bleek en strak als marmoren beelden, staan zij daar. De Genius der menschheid treedt nog eenmaal waarschuwend tot Karel. Geheel buiten zichzelf zendt hij ijlings eenen zijner Edellieden naar den Hertog de Guise, met het bevel, om nog niets tegen den Admiraal te ondernemen. Doch het is te laat! De bode komt terug met het antwoord: « Men is reeds te ver « gegaan, om thans nog eene schrede terug te kunnen doen.» En Karel, altoos slechts een speelwerk der eerste indrukken, en reeds weder vrij van de ontroeringen eens oogenblikkelijken berouws, roept uit: « Nu, zoo ga het dan maar alles zijnen « gang!» Zijn Beschermgeest verlaat hem voor altoos, en de laatste vonk van menschelijk gevoel wordt uitgedoofd in zijne borst!

ZESDE AFDEELING.

HET BARTHOLOMEUS BLOEDBAD.

EERSTE HOOFDSTUK.

Nog had de klok voor het morgengezang van de Kloosterlingen van den toren der Abdij St. Germain l'Auxerrois niet aangeslagen, toen reeds de ongeduldig wachtende Guise, vergezeld van zijn Oom den Hertog d'Aumale, den Graaf van Angoulême, Groot-Prior van Frankrijk, en driehonderd soldaten met hunne Hoofdlieden, naar de woning van den Admiraal snelde. Labonne, de Huis-Hofmeester van den Admiraal, kwam af en vroeg: « wie daar ware? » — « Maak open, » roept Cosseins, « ik beveel het in naam des Konings! » Labonne gehoorzaamt zonder bedenken, maar op het oogenblik dat hij de deur opent, valt hij ook, van honderd steken doorboort, tegen den grond, waarschijnlijk het eerste offer van dezen schrikkelijken nacht. Te gelijk drongen de wachten van Cosseins in den hof, en Guise met zijne schaar volgde hen achterna.

In-

Intusschen waren sommigen van de dienaars des Admiraals, en de Zwitsers van den Koning van Navarre, die zich in Coligni's woning bevonden, voorbijgesneld. Maar als zij den hof vervuld zagen met gewapenden, bergden zij zich weder spoedig in het huis, sloten de deur, en plaatsten er kasten en ander zwaar huisraad tegen tot versterking. Een Zwitser werd daarbij door eene opening in de deur doodgeschoten.

De Admiraal, welke gesluimerd had, ontwaakte bij het eerste gerucht. In den beginne geloofde hij, dat het van de Guisen opgeruide gemeen zijne woning wilde bestormen, en hij hoopte, dat de hem van den Koning gezondene wacht de teugellooze bende weldra verdrijven zou. Maar als hij het schot in den hof hoorde, en Cornaton sidderend en doodbleek in de kamer vloog, en uitriep: « Mijne heer! God roept ons tot zich!» zoo begon hij de waarheid van hetgeen er plaats had te vermoeden, en hij was overtuigd, dat hij zonder redding verloren was. Doch, verre verwijderd van, bij deze schrikkelijke voorstelling, kleinmoedigheid te openbaren, gaf hij zich met geruste onderwerping over in zijn lot, dat niet kon worden afgewend, verhieft zich met eene smartelijke inspanning op zijn bed, wierp een nachtkleed om, en zeide tot Cornaton, den Geneesheer Thomas, den Prediker Merlin, en sommige anderen van zijne lieden, welke bij hem waren: « Redt u, mijne Vrienden! menschelijke hulp is hier onnut!» Zij snelden ook dadelijk allen

allen van daar, zonder eene schikking tot wederstand te maken, verborgen zich op den grond, of trachteden door de openingen der vensters op de naburige daken te ontsnappen. De van allen verlaten Hield bleef eenzaam, en door zijne wonden weerloos gemaakt, zonder bescherming en hulp achter.

Cosseins met zijne lieden hadden de huisdeur opgelopen, en terwijl de laatsten al de Zwitsers en bedienden van den Admiraal, die hun in handen vielen, nederhieuwen, snelden Le Besme, Sarlabous en Achilles Petrucci, van eenige wachten vergezeld, naar zijne kamer. De eerste, welke eigenlijk Dianowiez heet, maar gewoonlijk Le Besme genoemd werd, of de Bohemer, omdat hij uit Bohemen geboortig was, (*) had van zijne kindsheid af in het Guisesche huis gediend, eerst als Lakkei bij den Kardinaal van Lotharingen, en laatstelijk als Stalmeester bij den Hertog de Guise. Sarlabous was een Fransch Kolonel, en Petrucci, een Siëneser, behoorde tot de bezoldigde Edellieden van den Hertog de Guise.

De Admiraal lag volgens eenige berigten in bed, volgens anderen knielde hij biddend naast hetzelve, of stond achter de kamerdeur, toen de moordenaars in volle toerusting, als stormende, in de kamer drongen. Le Besme brulde hem toe: « Zijt gij de « Admiraal?» Coligni, zonder zijne standvastigheid

---

(*) Sommigen maken hem tot een Duitscher of Lotharinger.

heid te verliezen, antwoordde: « Ik ben het, en
« gij behoort toch billijk mijne grijze haren te eeren,
« jong mensch! Doch doe wat gij wilt, gij zult
« mijn leven slechts eenige dagen verkorten! » —
Een steek van den degen in zijne borst was het
antwoord van Le Besme. Stervend zonk de Ad-
miraal neder, en zuchtte: « Ach! dat ik niet door
« de vuist van een braaf man, maar door een
« schurk valle! » — Le Besme gaf hem nog een
houw over het gezicht, welke hem gansch onkenbaar
maakte, en de anderen doorboorden hem met hun-
ne dolken. Thans riep de eerste aan den, in den
hof wachtenden, Hertog de Guise toe: « Het is
« volbragt! » — « Dit zal de Graaf van Angou-
« le me niet gelooven, wanneer hij den dooden niet
« ziet! » hernam de Hertog. Dadelijk namen de
moordenaars het ligchaam, en wierpen hetzelfde uit
het venster in den hof. D'Aubigné verzekert,
dat de Admiraal, van wien in dit oogenblik het
leven nog niet geheel geweken was, bij het neder-
werpen, in den doodangst, nog een stuk kalk en
zand uit den muur gerukt heeft. Zijn gezicht was
met bloed bedekt, en niet te herkennen. De Groot-
Prior nam zijn zakdoek en veegde hem het bloed
af, en daar men hem thans herkend had, gaf Gui-
se het ligchaam een schop, met de woorden: « Ver-
« giftigd beest! nu kunt gij uw vergif niet meer uit-
« spuwen! » — Vele Geschiedschrijvers ontkennen
deze ruwe behandeling, en verzekeren, dat de Her-
tog, noch door woorden, noch door bewegingen
zijne

zijne vreugde over de hem gelukte wraak te kennen gegeven heeft; maar waartoe is hij niet in staat, die zich overgeeft tot Aanvoerder van eene bende sluikmoordenaars, en hen belast om het ligchaam van den verslagenen uit het venster te werpen, om zich met deszelfs bezigtiging bezig te houden.

Guise was thans twee-en-twintig, en de vermoorde Admiraal zes-en-vijftig en een half jaar oud. Men wierp het ligchaam in een stal, en al de Hugenooten, welke men in de woning van den Admiraal vond, moesten in het ongelukkig lot van hun Hoofd deelen. Teligui, de Schoonzoon van den vermoorden, en Guerchi, zijn Luitenant en vertrouwde vriend, bevonden zich onder deze slagtoffers. Tweemaal ontkwam de eerste het over zijn hoofd zwevend moordstaal; want zijne beminnenswaardigheid, zegt een Fransch Geschiedschrijver, was zoo onwederstaanbaar, dat zij zelfs den bloeddorst dezer tijgers scheen te temmen. Eindelijk liet Archant, Hoofdman bij de Lijfwacht van den Hertog van Anjou, hem nederstooten. Guerchi had zich in een mantel gewikkeld, en verdedigde zich met de grootste dapperheid tegen de hem omringende moordenaars, tot dat hij eindelijk, met wonden bedekt, nederlag.

« De aanvang was goed, mijne vrienden! » — riep, na het geëindigde moordtooneel in het huis des Admirals, de Hertog van Guise aan zijne medgezellen toe: — « Voort! Nu tot andere daden! de Koning beveelt het! » — Met woeste vreugde volg-

volgde de bloeddorstige schaar haren Aanvoerder, wierp zich op de belendende huizen en drong binnen, om de daarin wonende Hugenooten, allen de ijverigste aanhangers van den Admiraal, te vermoorden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Coligni's dood was de leus tot het algemeene bloedbad. Van de Louvre af, en van alle torens, hielden de stormklokken. Alle fakkels en pekkranen werden aangestoken. De doodelijke stilte van den nacht wordt plotseling veranderd in een luid, ongeluk-verkondigend gewoel. De woningen der Hugenooten, werwaarts het fakkellicht van de tot moorden uitgezondene krijgslieden een zekere wegwijzer is, worden opengebroken, en alle Protestanten, welke men daarin vindt, doodgeschoten, nedergehouden, of met dolken doorstoken. Velen dezer ongelukkigen verrast de dood op hun bed. Anderen, welke door het plotseling geraas verschrikt, ten deele half gekleed, weerloos en nog dronken van den slaap op de straten voortsnelen, vallen hier onder de slagen der loerende moordenaars, of worden aan den ingang van de Louvre, waarhenen zij als tot eene veilige vrijstad vlugten, van de Fransche wachten en van de Zwitsers ter nedergestooten.

Wie aan de soldaten ontkomt, valt den gewapenden burgers in handen, welke met deze in het moorden wedijveren. Nergens is redding voor de vervolgdën, want de uitgespannen kettingen verhinderen alle vlugt. Zij worden gejaagd en gedood als gevangen wild, en weldra zijn alle straten om de Louvre heen, waar de meesten hunne woning hadden, met bloed en lijen bedekt. Het geknal der musketten en pistolen, het kermen en weeklagen der aan stukken gehouwenen en stervenden, het kraken en krassen der verbrijzeld wordende deuren en vensters, en het doffe gehuil der moordenaars: « Sla dood, « sla dood! weg met de Ketters!» — welk een gruwzaam mengsel van verschrikkende en hartverscheurende toonen!

Nevers, Montpensier en Tavannes liepen als Doods-engelen, in het bleeke licht van rouwfakelen, door de straten. Montpensier riep den moordenaars toe: « Op, gij regtgeloovige Franschen! uitgeroeid het gansche geslacht van dit « vergiftigd slangengebroedsel! Dat men in de toekomst slechts van *éene* Godsdienst in Frankrijk « hoore! Maakt u meester van al het goed der Ketters, want dit is des Konings wil!» — En de Maarschalk Tavannes, een dapper soldaat, maar van zulke een woesten Godsdienstijver, dat hij zich nog op zijn sterfbed over de daden van dezen nacht als de verdienstelijkste van zijn leven verheugde, voegde er met eene verschrikkelijke spotters bij: « Altoos maar goed adergelaten! het is zoo

« ge-

« gezond in Augustus als in Mei! » — Deze lastgevingen vermeerderden de geestdrijvende woede der Katholijke burgers tot razernij toe. — Alle aandoeeningen worden verstikt door eenen onverzadelijken bloeddorst. — Noch ouderdom noch geslacht, noch rang noch verdiensten, werden geacht. Men doodt bloedverwanten en vrienden. Zelfs tienjarige kinderen vermoorden de kleineren in de wieg.

De Graaf van Laroche-faucauld behoorde onder de eerste slagtoffers van den moordnacht. Zorgeloos slapend ligt hij op zijn bed, als hem een gedruisch aan de deur opwekt. Hij gelooft in den beginne, dat het de Koning met de Hovelingen was, die kwamen om een grap met hem te hebben. De deur gaat open, en eene schaar vermomde mannen, waarschijnlijk de Hoofdman La Chatre-Nancai, komt met eenige Schotsche lijfwachten binnen, en van hunne handen ontvangt hij den dood. Volgens andere berigten werd hij niet in zijne kamer, maar op een zolder, waarheen hij gevlugt was, vermoord. De Koning herinnerde zich nog eens aan zijnen vriend en speelmakker. Hij zond een Edelman af, om hem, ware het mogelijk, nog te redden; maar zijn medelijden kwam te laat. Terwijl deze gruwelen in de huizen en op de straten voorvielen, leverde de Louvre, de geheiligde woning van den Franschen Monarch, waar de beangstigden eene veilige toevlugt tegen elke gewelddadigheid hadden moeten vinden, dezelfde bloedige tooneelen op. De Zwitsers en soldaten der

garde stonden aan den ingang van het Hof in twee lange rijen geplaatst. Sommige wachten doorzochten het Slot, rukten overal de Hugenooten, welke zij daarin vonden, uit hunne kamers, en sleepten ze af naar den hof, waar de Overste der Gardes d'O hen dadelijk liet nederhouwen. Zelfs in de kamers en gangen werden zij vermoord, en een uur na den aanvang van het bloedbad was er geen hoek in het Slot zonder lijken.

De Koning van Navarre had den nacht, in gezelschap van zijne vertrouwdste vrienden en getrouwste dienaars, voor het bed zijner Gemalin doorgebracht. Zij onderhielden zich, volgens de Gedenkschriften van deze Vorstin, over de verwonding van den Admiraal, en besloten, den volgenden dag nog eens voldoening daarover van den Koning te eischen, en, als zij geweigerd werd, zichzelven dat regt te verschaffen. Tegen het aanbreken van den dag verliet Navarre met zijn gezelschap de kamer, om, tot dat de Koning zou zijn opgestaan, met den bal te spelen; zoo weinig vermoedde hij de schrikkelijkste voorvallen in zijne nabijheid, en wat hem zelve en zijne getrouwen voor de deur stond. Naauwelyks treden zij in de voorzaal, of zij zien zich plotseling van eene sterke wacht aangehouden en omringd. Navarre en Condé moesten hunne degens afgeven; hunne begeleiders werden gegrepen, in den Slottuin weggesleept, en afgemaakt.

Beide de Prinsen werden van de wacht naar den Koning gebracht, die hen met vonkelende oogen en
drei-

dreigende blikken ontving. « Al wat gij hier ziet, » riep hij hun tegen, « geschiedt op mijn bevel, om « uwe oproerige geloofsgenooten te straffen, die niet « ophouden tegen den Staat zamen te zweren. Gij « zijt de eenigen, welke ik heb vrijgesproken van « den algemeenen moord; daarom maakt u deze « genade waardig, verzaakt de ketterij, en keert « terug in den schoot der Kerk! » De Koning van Navarre antwoordde met zachthoedigheid en onderwerping. Hij herinnerde den Koning bescheiden aan zijne, den Protestanten gedane, beloften van vrije Godsdienstoefening, zonder zich over den geëischten afval bepaald te verklaren. De hevige en hartstogtelijke Prins van Condé gaf een stouter en berader antwoord, en wekte daardoor den Koning op tot de wildste woede, welke in de beleedigendste scheldwoorden losbarstte. Onder hevige vloeken en verwenschingen noemde hij den Prins « een Verrader, een Rebel, en den zoon van een « Rebel, welke hij den kop zou laten afslaan, indien « hij niet binnen drie dagen Katholijk werd. »

Beide Prinsen werden weggeleid, om in verzekerde bewaring gebragt te worden. Op den terugtogt van den Koning drong van alle kanten het doodelijk gekerm hunner getrouwen, die men overal in het Slot opzocht en afmaakte, hun in het oor, en vervulde hen met smart en ontzetting. Een dier ongelukkigen, met name Gaston van Leyran, welke zich poogde te redden uit de handen der vervolgende moordenaars, vlugtte in den doodsangst

naar de slaapkamer van den Koning van Navarre, waar hij eene beveiligende vrijstad hoopte te vinden. Met handen en voeten de geslotene deur van de kamer bestormende, roept hij: « Navarre, Navarre!» De jonge Koningin, welke na het vertrek van haren Gemaal meende, dat het gevaar, voor hetwelk zij, zonder het te kennen, geheefd had, voorbij was, en zich aan den slaap overgaf, werd door het hevig roepen en stooten verschrikt wakker. Zij dacht, dat het haar Gemaal was, en beval aan hare voedster om de deur te openen. Daarop stuift Gaston, uit verscheidene verkregene wonden bloedende, en door vier lijfwachten op de hielen vervolgd, met woeste onstuimigheid binnen, en werpt zich op het bed der Vorstin. Margaretha, half dood van den schrik over het zonderlinge tooneel, welks zamenhang zij zich niet kan verklaren, en waarvan zij voor zichzelf gevaar vermoedt, springt ongekleeed, en met het bloed des verwonden bespat, achter het bed. Leyran volgt haar na, en dringt zich, in den doodsangst alle wetten van eerbied en welvoegelijkheid vergetende, digt aan de jonge, schoone, sidderende vrouw. Gelukkig trad op dit oogenblik de Hoofdman der garde, Nancai, in de kamer, drijft de wachten uit, en schenkt aan de Koningin het leven van den Ketter. Van den Hoofdman vernam zij alles, wat er omging, en verkreeg tevens de geruststellende verzekering, dat haar Gemaal bij den Koning, en buiten levensgevaar was. Gedurende

zijn verhaal kleepte zij zich, en liet zich door dezen naar de kamer van hare zuster, de Hertogin van Lotharingen, brengen. Op den weg derwaarts was zij getuige van een ijzend schouwspel. Bause, een Hugenootsch Edelman, werd slechts drie schreden van haar af, met een hellebaard doorstoken. Van schrik zinkt zij in onmagt neder, en werd bewusteloos bij de Hertogin gebracht.

Het moorden in de Louvre duurde voort. Karel zelf was daarvan een ooggetuige, en men hoorde hem de Zwitsers en de soldaten van de garde vermanen: « Geene Ketters te verschoonen!» Meer dan twee-honderd Edellieden vonden hunnen dood in de woning van den Franschen Koning. Onder deze viel ook Piles, de dappere verdediger van St. Jean d'Angeli. De Koning had hem, gedurende zijn verblijf te Parijs, zeer onderscheiden, en twee dagen voor dezen schrikkelijken nacht was hij nog zijn medgezel bij het zwemmen geweest. Zijne vrijmoedigheid en onverschrokkenheid verlieten hem ook in den dood niet. Op de lijken zijner verslagene geloofsgenooten wijzende roept hij den Koning, die onverschillig nederziet op de met bloed geverwde Slotplaats, met luider stemme toe: « Dit « is het woord van onzen Koning; het bewijs van « den bezworen vrede! Wreek, ô Almagtige! de « vloekwaardige daad!» — Pardillan, welke met den edelen Piles den nacht in de slaapkamer van den Koning van Navarre had doorgebracht, was ook zijn medgezel in den dood. Bons, de Stal-

mecster van Navarre, en Armagnac, zijn eerste Kamerdienaar, vlugteden tot de Gemalin van hunnen Gebieder, en smeekten om hare bescherming. Zij ijelde dadelijk tot den Koning, en wierp zich voor zijne en der Koninginne Moeders voeten biddend neder. Karel stond hare bede toe, en ook Duras en de Hertog de Grammont verkregen van hem genade.

Gedurende dat de Louvre door zoo vele moorden ontwijd werd, was Guise, aan het hoofd van een aantal soldaten te voet en te paard, naar de voorstad St. Germain opgebroken, om de aldaar wonende Hugenootten te laten nederhouwen. Deze voorstad, aan de andere zijde der Seine gelegen, was toen nog door de poort Bussi, welke naderhand geslecht werd, van de stad gescheiden. De Hertog vond de poort gesloten, en er moest eerst om de sleutels gezonden worden. Er werden er eenigen gebragt, maar zij pasten niet, en men moest wachten, tot dat de regte kwamen. Daarmede verliep een geruime tijd, en de dag brak reeds aan. Toen eindelijk de poort geopend was, en de in de voorstad wonende Protestanten den stroom met schuitjes bedekt zagen, die met Fransche soldaten en Zwitsers bezet waren, raadden zij den last derzelve, en namen oogenblikkelijk in de uiterste verwarring de vlugt te paard en te voet, zonder zadel en toom, zonder schoenen en ongewapend. De Hertog jaagde hen na, en allen, welke hij inbaalde, werden zonder versooning verslagen. Slechte
wei-

weinigen ontkwamen hunne vervolgers, en onder deze de Onder-Domheer van Chartres en de Graaf Montgomeri, welke, na velerlei gevarren, den zeekant bereikten en naar de Engelsche kust overstaken.

DERDE HOOFDSTUK.

De nacht was eindelijk geweken. Een schoone heldere dag verrees aan den horizon. Maar het vervrolijkende zonnelicht verzachtte de woede der moordenaars niet, maar scheen den bloeddorst slechts nog heviger te ontsteken. De gansche stad geleeke naar eene bruischende zee, en het wilde rijzen en dalen der beroerde golven. « Geene plaats in de wereld, » zegt een hedendaagsch Geschiedschrijver, « levert een schouwspel op, gelijk aan dat van Parijs, wanneer het door eenige groote hartstogt in beweging gebragt wordt. Want in geene stad gaat de mededeeling zoo wegslepend snel voort; in geene heerscht eene zoo algemeene en onstuimige werkzaamheid en beweging. Zij is aangevuld met burgers uit alle oorden van Frankrijk, en uit de vermenging van deze onderscheidene karakters vormt zich een bijzonder nationaal karakter, hetwelk zich van ouds af door eene ver-

« wonderenswaardige hevigheid , en door de wildste
« geestdrijverij heeft onderscheiden. »

Deze hooge hartstogtelijkheid , deze woeste bloed-
dorstige geestdrijverij , welke gruwelen bragt zij voort
op den ongelukkigen vier-en-twintigsten Augustus !
Welk een beeld van eeuwig afgrijzen , uit duizend
verschrikkelijke trekken zamengesteld , beschijnt de
opgaande zon ! Welke tooneelen bieden zich overal
aan het oog en het oor aan ! Een honderdvoudig
schrikgeluid doordringt de lucht. Moordgehuil en
doodszuchten , musketten- en pistoolschoten , het ge-
kraak en gekras van verbrijzeld wordende deuren en
vensters , en het doffe doodsgelui der stormklokken !
De angst en vertwijfeling der vervolgd en in stuk-
ken gehouwenen , die zich jammerend tegen den
grond werpen ; en de onverbiddelijke wreedheid der
moordenaars ! -- Hier ziet men grijsaards , wier grijs
hoofd zoo lang tegen de steenen wordt gestooten ,
tot dat hunne klagten met den laatsten adem ineens-
smelten ; mannen , in den bloei en in de kracht
van hun leven , welke dikwijls met roem tegen dap-
pere vijanden in den slag gestreden hebben , en hier
weerloos door de handen van lage boeven sterven
moeten ; bloeiende meisjes , welke noch deugd noch
schoonheid het leven redden ; wanhopige moeders ,
welke men de kinderen uit de armen rukt , en de-
zelfde voor hare oogen tegen de steenen en muren
verplettert ; Kannibalen , met bloed overdekt , en
aan de hoeden , in plaats van het witte herkenningss-
teeken , de afgesnedene ooren der verslagenen vast-

gestoken hebbende ; een slagter , die zich hoogmoedig voor den Koning plaatst , en met pralende zelftevreedenheid verhaalt : « dat in den verloopen nacht « honderd-en-vijftig Ketters onder zijn bijl gebloed hebben ; » een goudsmid , Cruce heet de onmensch , die , wijzende op zijnen met bloed geverwden arm , met Kannibaalsche vreugde uitroept : « dat hij alleen « vier-honderd Hugenooten geslagt had ; » eenen Graaf Colonas , een Piemonteos , die met schurkachtige wreedheid meer dan dertig Protestanten uit de handen van het gemeen vrijkoopt , door bedreigingen en beloften hun de verloochening van hun geloof afperst , en hen vervolgens langzaam dood martelt ; een onmensch , die een hulpeloos , in den schrikkelijken nacht van zijne ouders beroofd kind , van den grond opneemt , en het arme verlaten schepsel , terwijl het hem vertrouwend de wangen streelt , lagchend in den stroom werpt ; eene razende Furie , welke haren eigen man , toen hij zich even uit de banden der vervolgers met zwemmen gered had , en in het huis van een bekenden gevlugt was , aan de dolken der moordenaars op nieuw prijs geeft !

Daar werden ongelukkigen , die zich verstoken hadden , uit hunne schuilplaatsen te voorschijn gebracht , en , onder spot en verwenschingen , met tallooze houwen en steken afgemaakt. Anderen schiet men van de daken ter neder , op welke zij in verwijfeling en doodsangst omkropen en redding zochten. Baardelooze knapen zwierven bij benden rond , dreven hun Kannibaalsch spel met de dooden , en
brag-

bragten , op kleine rolwagens , schreiende kinderen in de luren naar de rivier. Ginds stort het in de huizen ingedrongen gemeen de lichamen der in dezelve vermoorden uit de vensters naar beneden ; andere boeven vangen ze op , en slepen ze , onder een gruwzaam fluiten , door de straten. Vluchtelingen worden vervolgd , gegrepen , naar de rivier gejaagd , en er in gestooten. Eene barende vrouw werd vermoord op het oogenblik , dat de vrucht in de geboorte was.

« Magdalena Brissonet , » zoo verhaalt de Geschiedschrijver du Thou , « weduwe van eenen « Requestmeester , en zuster van den Kardinaal « Wilhelm Brissonet , eene zeer brave , achtung- « waardige , en door wetenschappelijke kundigheden « beschaafde vrouw , snelde , met hare kleine doch- « ter Francisca aan de hand , naar de Seine , om « over den vloed te ontvlugten. Johan Spina , « een beroemd Protestantsch Leeraar , en vriend van « haar huis , vergezelt haar. Bij ongeluk werd de « vluchtende , van de schippers , visschers , en ander « gemeen , hetwelk aan den oever omzwerft , her- « kend , met sprieten en riemen ter neder geslagen , « in de rivier geworpen , en toen zij niet zonk , met « langzame slagen in het water gedood. Spina « verdween in het gedrang , en Francisca werd « door Claude Marcel gered. »

Eene razende menigte plundert de woning van den Admiraal , en haalt zijn ligchaam uit de stal , waarin de moordenaars hem geworpen hadden. Hij werd

werd op de schaamtelooste en laagste wijze mishandeld, verminkt, en, onder geschreeuw en bespottling, door de straten gesleept, in de Seine geworpen, er weder uitgehaald, te Montfaucon, eene gemeene Gerechtsplaats, aan de galg gehangen, en aan een, onder hem aangestoken vuur, half gebraden. Maar zijn hoofd werd, volgens sommige bescheiden, gebalzend, en naar Rome aan den Kardinaal van Lotharingen gezonden.

Op alle drempels der deuren lagen dooden en verminkten met nog trekkende ledematen. In de gooten vloot het bloed als voor eene slagterij, stroomde naar de Seine af, en verwde de rivier, die met lijken bedekt was.

Maar den verschrikkelijksten trek in dit ontzettend beeld geeft de Koning zelf. De ongevoelige barbaar, een grooter onmench in deze oogenblikken dan zelfs een Cruce en Coconas, dewijl zijne hoogere roeping hem tot een Vader maakte van hen, welke hij hier koelbloedig vermoordt, schoot van den omgang van het dak op de Louvre met eigen hand, onder het geroep: « *Sla dood, sla « dood!* » met lange bussen, die men hem na elkander moest laden; op de vervolgde Hugenooten, welke zich door zwemmen over de rivier zochten te redden. De eenparige getuigenis van onderscheidene geloofwaardige Geschiedschrijvers bevestigt de waarheid van deze daadzaak, welke ongelooftelijk zou schijnen, wanneer het gemoed van den Vorst die zich daardoor onteerde, en zoo de gruwelen van deze

on-

onzalige dagen , aan de mogelijkheid van eenige misdaad , hoe ijselijk dezelve dan ook zijn moge , lieten twifelen.

Gelijk de onmenschelijke Monarch door zijne daad , erger dan van Nero , den geheiligden band , welke Vorst en onderdaan verbindt , zelf gewelddadig verscheurde , zoo werden ook , door de woede der geestdrijverij en van den partijhaat , door wraakzucht , roofzucht , en andere lage hartstogten , alle banden van liefde en vriendschap , van dankbaarheid en trouw , ontbonden en verbroken. Bloedverwanten , vrienden , en echtgenooten verraadden en vermoordden elkander. Anton Clermont Renel werd door zijn eigen Neef , Bussi d'Amboise , met wien hij in een regtsgeding was ingewikkeld , dood gestoken. De handhavende Gerechtigheid wreekte deze zwarte daad. Zeven jaren later viel de moordenaar zelf door een sluikmoord.

René Bianchi , gewoonlijk Meester Renatus geheten , dezelfde , die men verdacht hield als het werktuig van de vergiftiging der Koninginne Johanna van Navarre , lokte zijnen besten vriend , een rijk Juwelier , in zijne woning , door de belofte : « dat hij hem daarin eene veilige toevlugt geven » zou. » Maar als hij hem in zijne magt had , schond hij de heilige pligten der gastvrijheid , welke zelfs de Huro acht , vermoordde zijnen vriend met eigen hand , en wierp het ligchaam in de rivier. Maar ook deze booswicht ontkwam de wrekende hand der Gerechtigheid niet. Hij stierf als een bedelaar , en

van een ieder veracht, op een mesthoop, en zijn zoon, die in zijns vaders voetstappen trad, eindigde zijn leven op het galgenveld.

Geen ouderdom, geen stand, geene verdiensten; reddeden de vervolgte Hugenootten van den dood. Nevens Larocheaufcauld, Guérchi, Teligni en Piles, vielen François Monneins, een getrouw vriend van den Admiraal, Charles Macin, leermeester van Katharina, de zuster van den Koning van Navarre, een uitnemend Letterkundige, Francourt, de Kanselier der Koningin van Navarre, die tot het ongelukkig huwelijk geraden had, Perrot, beroemd door zeldzame kennis der wetten, en Gougeon, de beroemste Beeldhouwer van Frankrijk. Beauvoir, de Hofmeester van den Koning van Navarre, werd, daar hij zwak en ziekelijk was, in zijn bed vermoord. Dubrion, den tachtigjarigen opvoeder van den Prins de Conti, konden noch zijn grijs hoofd noch de hooge rang van zijnen kwekeling redden. De jonge Prins werd met het bloed van zijnen geliefden opvoeder bespat, en dit schrikkelijk schouwspel verwekte zulk eene ontsteltenis in zijne hersenen, dat hij gedurende zijn gansche leven zeer zwak van geestvermogens bleef. De dappere Soubise stierf, na eene dappere verdediging, onder het venster der Koninginne Moeder, met den degen in de hand. Karel Lavardin, die eenigen tijd Hofmeester van den Koning van Navarre geweest was, redde zich van de eerste benden der moordenaars in het huis

huis van den Procureur, maar eene volgende ben-
de, welke uit de Louvre kwam, beval zijnen waard,
in naam des Konings, hem uit te leveren. Men
rukte den ongelukkigen uit zijne schuilplaats, door-
boorde hem met dolken, en stervende werd hij van
de Molenaars-brug in de Seine neder geworpen.
Zijn zoon zou hetzelfde lot hebben getroffen, had
hij niet toevallig dezen nacht bij eene dame door-
gebragt, welke hem verscheiden dagen in hare wo-
ning verborg.

In de algemeene verwarring, in welke de stem
der wet zweeg, was zelfs de heerschende Godsdienst
geene beschermende toevlugt tegen de razernijen der
wraakgierigheid, der hebzucht, en van den haat,
welke zich achter het masker der geestdrijverij ver-
borgen. Wie een vijand had, greep de gunstige
gelegenheid aan, om hem op te offeren, hij mogt
de Mis of Psalmen hooren zingen. Peter Ra-
mus, een beroemd Meetkundige en leeraar aan de
Hoogeschool te Parijs, was een goed Katholijk.
Echter vermoordde hem Charpentier, een van
zijne medeleeraars en benijders, en liet door zijne
leerlingen zijn ligchaam met roeden geeselen en uit
het venster werpen. Lambinus, een andere ge-
leerde Katholijk, stierf van schrik op de tijding van
Ramus dood. Ruilliard, dezelfde Godsdienst
toegedaan, een Parijsch Raadsheer en medelid van
het heilige Collegie, was, vervolgd van eene moor-
denaarsbende, bij eenen Priester, die zijn vriend
was, gevlugt, die hem innam en verborg. Maar
eene

eene praatachtige meid verraadde den ongelukkige , en hij stierf door de hand van Cruce , nadat men hem gebonden , en een tijdlang in de verschrikkelijke folteringen der onzekerheid tusschen doods-vreeze en hoop gehouden had. Ook Villemure en de Spanjaard Salleda , ofschoon Katholijken , moesten sterven , omdat zij zich het ongenoegen van het huis Guise hadden op den hals gehaald.

De Groot-Veldtuigmeester Biron werd alleen van een gelijk lot gered door zijne standvastigheid en de waarschuwingen van zijnen vriend Tavannes. Hij was een ijverig Katholijk , maar zijne vijanden aan het Hof hadden , door het verspreide gerucht dat hij met de Hugenooten in eene heimelijke verbintenis stond , het gemeen en de burgers tegen hem opgeruid. Een talrijke hoop stormde naar het Arsenaal. De vermeende verrader der Kerk moest sterven ; doch deze was op zulk een bezoek voorbereid. De deuren van het Arsenaal waren toegesloten , aan de ingangen van hetzelfde kanonnen geplaatst , en al zijne lieden onder de wapens , en de woedende hoop werd door deze schikkingen , en door de bedreiging , dat zij met kogels zouden begroet worden , afgeschrikt. De Hertog de Montmorenci was insgelijks van zijne vijanden den dood gewijd ; maar boven is reeds gemeld , dat hij zich een paar dagen voor het bloedbad naar Chantilli had verwijderd , waardoor hij het gevaar ontkwam.

VIERDE HOOFDSTUK.

Om de dweepzucht der geestdrijvende Parijsenaars nog meer te ontvlammen, diende kostelijk eene toevallige omstandigheid, die juist op dezen ongelukken dag voorviel. Een haagdoorn op het kerkhof der Innocenten had voor de tweedemaal gebloeid. Zulk eene zeldzame verschijning moest voor iets onnatuurlijks gelden. De Papen riepen: « O wonder! » en het opgewonden volk riep het achterna. « Ziet dezen boom! » zeiden zij. « Zoo zal de Kerk des Heeren weder ontluiken na de verdelging der Ketter! » Het belangrijk en verheugend berigt werd bij trompettengeschal in de stad bekend gemaakt. Elk snelde naar het kerkhof om het teeken der hemelsche goedkeuring te bewonderen, en een tak, of alleen een blad van dezen wonderboom te hebben. De aandrang was zoo ongemeen, dat eene sterke wacht bij den haagdoorn moest geplaatst worden, om hem voor eene geheele ontbladering te bewaren.

Tegen den Vespertijd, toen er reeds eenige duizende Hugenooten in Parijs geslagt waren, reed er een Heraut door de straten, en maakte onder trompettengeschal, in naam des Konings, bekend: « dat elk inwoner in zijne woning gaan moest, en
« op

« op levensstraffe zich niet uit dezelve begeven « mogt; alleen de lijfwacht en den Hoofdmannen « der ruitery was het geoorloofd, door de stad te « trekken.» Doch dit bevel kon wel zoo ernstig niet gemeend zijn, en het was inderdaad ook niet gemakkelijk, het opgeruide volk, hetwelk men eenmaal de tengels had afgenomen, binnen de palen van burgerlijke orde terug te dwingen. Van daar, dat het moorden en rooven ook nog in den volgenden nacht werd voortgezet, zonder dat de Regering het verder zocht te stuiten.

De Louvre bleef, den ganschen dag door, gesloten. Tegen den avond begaf zich de Koning met zijne Moeder, zijne Broeders, en al de Hofdames, naar het kerkhof der Innocenten, om den wonderbaren haagdoorn te zien. Op den terugtogt door de met bloed geverwde straten, vertoefde het gezelschap aan den oever der Seine, waarin de naakte lichamen der in de Louvre vermoorde Hugenootsche Edellieden lagen. Katharina en hare Dames gaven zich aan dit gezigt over. In het bijzonder trok het lichaam van Karel van Soubise du Pont, een Bretagner, wiens vrouw, vanwege zijn onvermogen, op echtscheiding had aangedrongen, de nieuwsgierigheid der Dames tot zich. Zoo groot was het zedebederf van deze menschen, dat zelfs het werk der ruwste wreedheid eene bron van wellustig genot voor hen werd. De Koning zelf scheen ongewoon vergenoegd. De ijverige volvoering van zijne bevelen, en de gedachte, dat hij het Hoofd dezer onder-

derneming tegen de Protestanten was, gaven hem eene soort van kinderachtige vreugde. Vol van blijde zelftevredenheid, riep hij met zijne gewone vloeken uit: « Mijne groote Margriet heeft, trouwende, al de oproerige Hugenootten met haar fluitje in het net gebragt. » En tot den Wondheeler Paré zeide hij half schertsend: « Heden moet geheel de wereld Katholijk worden! » doch Paré, een der ijverigste Protestanten van Frankrijk, antwoordde zeer ernstig en bepaald: « hij zou zijn geloof niet verzaken. »

Ook des Maandags verloor de Koning zijne goede luim niet; want, als hij aan het venster stond, en den zuiveren onbewolkten hemel aanzag, keerde hij zich tot de omstanders met de woorden: « Ik geloof, het weder verheugt zich ook over de vervolging der Protestanten, daar het zoo helder en vriendelijk is! »

Hij had bevolen: « dat alle Hugenootten door geheel Frankrijk sterven moesten. » Derhalve werd er eene menigte Renboden en Brieven, met het Koninklijk bevel om hen te dooden, aan de Stadhouders der Provinciën, en de Bevelhebbers der steden gezonden. In een Brief der Koningin aan Philip Strozzi, den Bevelhebber van het korps dat bij Rochelle stond, leest men: « Strozzi! ik melde u, dat heden, den vier-en-twintigsten van Oogstmaand, de Admiraal, en al de zich hier bevindende Hugenootten, zijn omgebragt. Brek dus terstond met de meeste voorzigtigheid op, maak u mees-

« meester van Rochelle, en handel met de Hugenooten, die u daar in handen vallen, even zoo, als wij met de onze gedaan hebben. Wacht u wel, om hierin eenigzins te feilen, zoo lief u de genade van mij en mijnen zoon is! — Katharina. » Velen van hen, die van gevoelen zijn, dat het Bartholomeus bloedbad lang voor de uitvoering reeds besloten geweest is, beweren: « dat deze Brief onderscheiden maanden voor den vier-en-twintigsten Augustus geschreven, en aan Strozzi met het bevel is overhandigd geworden, om denzelven eerst op dezen dag te openen. » Doch de onwaarschijnlijkheid van deze gedachte valt van zelf in het oog, en behoeft geen nader onderzoek. Want, gesteld ook, het bloedbad ware reeds te voren besloten geweest, hoe kon de Koningin verzekerd zijn, dat men hetzelve bepaaldelijk op den vastgestelden dag zou ten uitvoer kunnen brengen, daar het vele maanden te voren zelfs nog twijfelachtig was, of de Admiraal en de overige Hoofden der Protestanten te Parijs komen zouden?

De gruweltooneelen in de hoofdstad duurden op Maandag en Dingsdag nog voort. Het teugellooze gemeen zwierf door alle straten, en hield niet op, roof, moord, en plundering uit te oefenen. Vensters en deuren werden met steenen ingeslagen, en meer dan zes-honderd huizen doorgezocht en leeg geroofd.

Pierre Place, eerste President van de Tolkamer, een door zijne geleerde kundigheden en eer-

lijkheid zeer achtenswaardig man, en een bekend Hugenoot, was des Zondags, met behulp van eenige wachten, die de Burgemeester Charon tot bewaking van zijn huis gezonden had, de gewelddadigheden van het gemeen ontkomen. Des Maandags komt Nikolaas Beauvremont in zijne woning, en verklaart hem: « De Koning had wel « den dood van al de Protestanten, zonder onderscheid, besloten, maar aan hem wilde hij, om « bijzondere redenen, genade bewijzen; hij moest « echter oogenblikkelijk in de Louvre komen, daar « de Koning hem over de geheime aangelegenheden « der Protestanten wenschte te spreken.» Place bad om een uitstel van eenige dagen, tot dat de wilde razernij des volks bedaard was. Maar Beauvremont had bevel van de Koningin, om hem geen uitstel te geven; want de ondergang van den ongelukkigen man was besloten. Hij moest besluiten, hem op den voet te volgen. Doch naauwelijks had hij de straat betreden, of hij werd van moordenaars omringd, van zijn muilezel afgerukt, en met dolken doorstoken. Zijn ligchaam wierp men in een stal, en zijn huis werd geplunderd. Alle eigendom, hetwelk men den Protestanten ontroofde, werd voor regtmatigen buit gehouden, en nog lang versierde men zich met den roof van deze dagen, en droeg denzelfden, even als een eervol herinnerings-teeken aan de begane misdaden. Zelfs zouden de Koning en zijne Moeder van de geroofde kostbaarheden geschenken aangenomen hebben.

De

De Hertog van Anjou rukte, aan het hoofd van het regiment gardes, uit de Louvre, en trok de stad en de voorsteden door, om de huizen der Hugenootten, welke nog wederstand bieden zouden, met geweld te bemagtigen. Maar slechts het huis van den Advokaat Tavarin bood een tijdlang tegenstand aan het geweld. Deszelfs eigenaar verdedigde zijn eigendom en leven met mannelijke standvastigheid tegen de aanvallen der moordenaars. Hij schoot onder hen met tinnen kogels, welke hij van zijn huisraad liet gieten, en toen hij zijn huis overweldigd, en nergens eenige mogelijkheid meer zag om te ontkomen, wierp hij zich, met den degen in de hand, midden onder de moordenaars, en vocht, tot dat hij onder de slagen der menigte ter neder lag. De soldaten van den Hertog van Anjou, aangevoerd van den wreeden Dugua, zochten, vereenigd met het bloedgierig gemeen, de nog overige Hugenootten uit hunne schuilhoeken te voorschijn, en stootteden hen ter neder. Doch de meesten waren reeds vermoord, of hadden het witte kruis op den hoed gestoken, om voor Katholijken gehouden te worden. Menigeen gelukte het, door dit teeken der regtgeloovigheid, de beulen te bedriegen; doch wie herkend of verraden werd, moest oogenblikkelijk sterven. De omzwervende moordenaars bedreigden ieder met het verlies van zijn leven, die een Hugenoot verzwijgen of verbergen zou.

De Koning begaf zich, in gezelschap van de Koninginnen, zijne broeders, en het gezamenlijke Hof,

naar Montfaucon, waar het ligchaam van den Admiraal in ketenen aan de galg hing. Met welgevallen beschouwde de barbaar het verminkte ligchaam van den ongelukkigen man, welken hij, eenige dagen geleden, nog Vader genoemd had. Toen een van zijn gevolg den neus zich toehield, dewijl het ligchaam reeds eene sterke verrottings-lucht van zich gaf, zeide hij, in navolging van den Tiran Vitellius: « Een doode vijand ruikt altoos goed! » Inderdaad, zulk een graad van woeste gevoelloosheid schijnt zoo onnatuurlijk, dat men dezelve bijna voor verduistert houden zou.

De Koning had den Hoofdman Nancai naar Chatillon gezonden, om de kinderen van den Admiraal, en van zijnen vroeger gestorven Broeder Dandelot, te vatten. Coligni's oudste zoon Francois, en Dandelot's oudste, waren met de Moeder en de Weduwe Teligni reeds ontvlugt naar Geneve. De overigen, nog zeer kleine kinderen, werden, met het beste huisraad, van het Slot naar Parijs gebragt. Toen de koets met de kinderen bij Montfaucon over de Seine ging, riepen de wachten hun toe: « dat zij hunnen Vader en Oom dáár aan de galg moesten aanschouwen! » Doch zij keerden allen zich om met nedergebogen aangezigt en natte oogen, op eenen na, die met strakke blikken het lijk aanstaarde. De Hertog de Montmorenci liet weldra daarna het overschot van den ongelukkigen Admiraal heimelijk door zijnen Kamerdienaar van de galg nemen, en zorgvuldig verbergen,

gen , tot het vervolgens naar Chatillon gebragt werd. De nagelatene Schriften van den Admiraal , waarvan men zich in zijne woning te Parijs meester maakte , werden uit de plundering gered. Daaronder was een van hem geschreven Handschrift over de gebeurtenissen van zijnen tijd en den Burger-oorlog , hetwelk aan den Koning overhandigd , en van hem , op raad van den Graaf van Retz , in het vuur geworpen werd.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Het Hof was in den beginne van voornemen , om op het huis Guise de gansche schuld van het bloedbad te werpen ; en de Koning wenschte deswegens , dat de Prinsen van dit huis , onmiddellijk na den dood des Admiraals en zijner vrienden , Parijs verlaten , en zich naar hunne buitengoederen zouden terug begeven , om aan deze beschuldiging , door hunne spoedige verwijdering , eenen hooger trap van waarschijnlijkheid te geven. Bewijzen daarvoor zijn de Koninklijke Brieven aan de buitenlandsche Hoven over dit onderwerp. Men leest daarin : « Het
« treurig voorval te Parijs was alleenlijk eene uitwer-
« king van den ongelukkigen factiegeest. De aan-
« hangers van den Admiraal hielden zijne kwetsing

« voor het werk van zijne doodvijanden de Prin-
« sen de Guise, en besloten, daarover aan hen
« wraak te nemen. Doch de laatsten kwamen hunne
« vijanden voor, en bragten heimelijk, en zonder
« weten der Regering, eene zoo groote menigte sol-
« daten in de wapens, dat het den Koning on-
« mogelijk was, om den opstand en deszelfs ver-
« schrikkelijke gevolgen te matigen.»

Deze Brieven waren reeds vervaardigd, en lagen ter afzending gereed, toen het Hof, na nogmaals de omstandigheden overwogen te hebben, bijzonder op het voorstel der Koninginne Moeder, plotseling deszelfs meening veranderde, en het voor beter hield, dat de Koning zichzelven openlijk voor den bewerker van de ombrenging der Hugenootten verklaarde. Ingevolge dit besluit begaf hij zich des Woensdags, in plegtige Processie, en in gezelschap van zijne Moeder, Gemalin, en Broeders, naar de Mis, om God te danken voor de op de Ketters bevochtene zege. Uit de kerk ging hij, met zijn gevolg, in het Parlement, en droeg daarin het resultaat voor van het, naar den raad van zijne Moeder, gemaakt besluit. « De ombrenging der Hugenooten, waarvan gij getuigen zijt geweest,» zoo hief hij aan, « is het werk van mijnen wil en van
« mijne bevelen. Alleen de drang der omstandig-
« heden konde mij bepalen, om van zulk een ge-
« weiddadigen en ongewonen maatregel gebruik te
« maken. Ik werd onderrigt, en door onwederspre-
« kelijke bewijzen overtuigd, dat de Admiraal en
zijne

« zijne geloofsgenooten eenen nieuwe zamenzwering tegen mij en mijn huis, ja zelfs tegen den Koning van Navarre, hebben gemaakt, welke den Prins van Condé op den troon, en het Protestantisme tot de heerschende Kerk in Frankrijk zou verheffen. Het gevaar was dringend, de zamenzwering rijp ter uitbarsting, en van daar bleef mij, om mij-zelfen en den Staat te redden, niet overig, dan, door de spoedige straf der verraders, de uitvoering van hunne misdadige plannen voor te komen.»

Het voorgeven van de, den Hugenootten te laste gelegde, zamenzwering, was alleen gevestigd op die bedreigingen, welke sommigen van hen, in de eerste opwelling van hunnen toorn over de kwetsing van den Admiraal, uitgestooten hadden. Geldende bewijzen voor het werkelijk bestaan van zulk eene zamenzwering, zijn nergens voorhanden. Evenwel nam het Parlement dezelve, als met de daad gegrond, en volkomen bewezen, aan, en, om het bloedbad het aanzien van eene regtvaardige handeling te geven, besluit hetzelfde, om aan Coligni en zijne aanhangers, als Landverraders, het Proces te maken. Twee dagen daarna werd dit besluit in de Registers van het Parlement ingevoegd, terwijl de Koning eene openlijke Proclamatie liet uitgaan, in welke alle verder bloedvergieten in geheel het Rijk werd verboden. Doch welke gevolgen kon dit bevel hebben, al ware het ook in ernst gemeend? Te Parijs waren reeds geene Hugenootten meer, en hoe

velen moesten buiten Parijs nog onder het zwaard van hunne beulen bloeden, eer het ter kennis der overige steden, bijzonder in de afgelegene Provinciën van het Rijk, komen kon.

Zeven dagen lang hadden te Parijs de moordtooneelen voortgeduurd; de drie eersten, met de hevigste, de laatsten, met mindere woede, dewijl de slagtoffers steeds minder werden. Over het aantal der in de hoofdstad vermoorde Protestanten, zijn de opgaven zeer onzeker en onderscheiden. Sulli, in zijne Gedenkschriften, en eenige anderen, berekenen het getal op tien-duizend omgebragten in Parijs; volgens anderen waren daar toen, over het geheel, slechts acht-duizend Calvinisten, van welke velen zich reddeden. Zonder te overdrijven, kan men dus aannemen, dat ten minste zeven-duizend, en, onder deze, vijf- tot zes-honderd Edellieden, te Parijs vermoord werden. De lijken, welke niet in den stroom geworpen werden, bleven vele dagen onbegraven. In het Archief van het Stadhuis vindt men twee rekeningen, van den 9 en den 23 September 1572. Volgens de eerste bewilligden de Burgemeesters en Schepenen, aan de Doodgravers bij de Innocenten, vijftien livres en twee sous, voor het ter aarde bestellen van de doode ligchamen rondom het Klooster Nigeon, ter voorkoming van eene verpesting der lucht in dat oord; volgens de tweede ontvingen dezelfde Doodgravers twintig sous voor elf-honderd lijken, welke zij binnen acht dagen rondom St. Cloud, Antcuil en Chaillot ingekuild

kuild hadden, waarschijnlijk dezulken, welke van den stroom aangespoëld waren.

Echter ontkwam geen gering aantal van de Parijsche Hugenooten den dood. De Koning zelf schonk aan eenigen het leven. De Hertog de Guise liet de deuren van zijn hotel openen, en de vervolgden daarin eene vrijplaats vinden, terwijl hij-zelf aan het hoofd zijner gewapenden bezig was, met allen, die hem in de handen vielen, te laten nederhouwen. Op deze wijze reddeden zich over de honderd Protestanten, welke hij door de dankbaarheid, omdat zij aan hem hun leven verschuldigd waren, voor zijne partij hoopte te winnen. Zelfs de geestdrijvende Tavannes schonk aan een Edelman het leven, die, van de moordenaars vervolgd, zich biddend voor zijne voeten wierp.

Gelijk Montgomeri en de Onder-Donheer van Chartres, zoo reddeden zich ook Hendrik van Albret, een na-bloedverwant van den Koning van Navarre, ook Bouchavannes, welken zijne geloofsgenooten voor eenen verrader hielden, en meer anderen, door de vlugt. Mor-nay ontvlood over de daken, en verborg zich in de studeerkamer van een Procureur, tot dat het gevaar voorbij was (*).

De

(*) De jonge Sulli, naderhand de beroemde Staatsdienaar van Hendrik IV, geeft in zijne *Gedenkschriften* een belangrijk verslag, hoe hij het hem dreigend doods-

De tweede, nog zeer jonge zoon van den Heer van Laforce, redde zijn leven op de volgende wijze: Hij sliep met zijn Vader en ouderen Brøder in één bed, toen de moordenaars inbraken.

Men

---

doodsgevaar ontkomen is: « Ik was vroeg naar bed gegaan; drie uren na middernacht werd ik wakker door « het geluid van al de klokken, en door het verward « geschreeuw der menigte. Saint-Julien, mijn Gouverneur, ging haastig met mijn Kamerdienaar naar buiten, om te weten, wat het was; en ik heb sedert nooit « van deze twee menschen, die zeker de eerste slagtoffers « der algemeene woede waren, iets vernomen. Ik bleef « alleen in mijne kamer om mij te kleeden, waar ik, na « eenige oogenblikken, mijn Huisheer zag binnen komen, bleek en ontroerd. Hij behoorde tot onze Godsdienst, en hoorende, waarover het te doen was; had « hij het voornemen genomen om naar de Mis te gaan, « ten einde zijn leven te bewaren, en zijn huis te beveiligen: hij kwam om mij ook daartoe over te halen, en « mij met zich te nemen; ik besloot om te beproeven « het Collegie van Bourgogne te bereiken, waar ik studeerde, niettegenstaande den afstand van het Collegie « van mijne woning, waardoor mijn voornemen zeer gevaarlijk werd. Ik trok mijn studentenkleed aan, en « een groot deel van het getijboek onder mijn arm nemende, ging ik naar beneden. Ik ontzette, toen ik, « op straat komende, niet anders zag dan razenden, die « van alle kanten liepen, en de huizen met geweld openbraken, onder het geschreeuw: « Slaat dood! slaat « « dood de Hugenooten!» Het bloed, dat ik voor mijne oogen

Men rukte hen naar buiten, en sleepte alle drie tot in de straat van de Petits Champs. Hier ontving de oudste zoon eenige steken, en viel neder met de woorden: « Ach! mijn Vader! ach God! ik « sterf!» Hierop ontving ook de Vader den doodsteek. In dit oogenblik had de jongste den inval, zich op de lichamen der twee anderen te werpen, ter—

« oogen zag vergieten, verdubbelde mijne ontroering. Ik
 « geraakte midden onder eene lijfwacht, die mij tegen-
 « hield; men ondervroeg mij, begon mij te mishandelen,
 « toen men, tot mijn geluk, het boek zag, dat ik onder
 « den arm had, en dat mij tot paspoort verstrekte; nog twee-
 « malen trof mij hetzelfde gevaar, waaruit ik mij met het-
 « zelfde geluk redde: eindelijk kwam ik aan het Collegie
 « van Bourgogne; maar daar wachtte mij een nog grooter
 « gevaar. Toen de Portier mij tweemaal geweigerd had
 « binnen te laten, bleef ik midden op de straat, blootge-
 « steld aan het steeds toenemend getal der razenden, die
 « met drift naar hunne prooi zochten, tot dat het mij
 « inviel te vragen naar den Overste van het Collegie,
 « met name Lafaye, een deugdzaam man, en die mij
 « teeder beminde. De Portier, gewonnen door een wei-
 « nig geld, dat ik hem gaf, weigerde mij niet, om hem
 « te doen komen. Deze brave man opende mij zijne ka-
 « mer, waar twee onmenschelĳke Priesters, die ik hoorde
 « spreken van de Siciliaansche Vesper, mij uit zijne han-
 « den zochten te krijgen, om mij in stukken te houwen,
 « zeggende, dat zij last hadden om zelfs de zuigelingen te
 « vermoorden. Al wat hij doen kon, bestond, in mij te
 « brengen in een afgelegen vertrek, waar hij mij opsloot.»

De Vert.

terwijl hij uitriep: « Ik ben dood! » De moordenaars, welke hem zonder beweging en met bloed bedekt daar zagen liggen, werden misleid, en geloofden werkelijk, dat zij hem reeds vermoord hadden. Zij gingen weg, maar terstond kwam er een hoop plundersaars, die de doode lichamen uittrokken. Ook deze hielden het knaapje voor dood, en lieten hem de linnen kousen, welke hij aan zijne voeten droeg. Hen volgde eene andere omzwervende bende. Een hunner, menschelijker dan de anderen, beschouwde het knaapje een tijdlang, en liet zich daarop in deze woorden uit: « Ach! het is toch jammer van dit schoone kind! wat kan « dit dan misdgaan hebben? » Deze uitroep, welke een gevoel van mededoogen scheen te verraden, gaf het knaapje moed om den man zachtkens toe te fluisteren: « Ik ben niet dood; red mij! » — « Houd u stil, » antwoordde deze, « heb nog geduld! » Tegen den avond kwam hij weder, bedekte hem met zijn mantel, en nam hem met zich. Weldra kwam hem een van de moordenaars tegen: « Wien hebt gij daar? » schreeuwt hij den redder van het knaapje tegen. Hij bekwam een vast en welberaden antwoord, en zette zijnen weg voort. De jonge Laforce wenschte gebragt te worden tot den Groot-Veldtuigmeester Biron, en zijn redder bragt hem derwaarts in de kleeding van een bedelaars-jongen. Toen de Freule Lachetaigneraye, Staatsdame der Koningin, zijn verblijf vernam, vorderde zij hem van den Groot-Veldtuigmeester terug.

Doch

Doch Biron antwoordde: « Ik wil hem wel aan « zijne bloedverwanten, maar niet aan zijne erfge- « namen in handen geven!» Eene uitdrukking, welke het groote zedebederf van dien tijd bevestigt. De jonge Laforce werd in het gewaad van Page in veiligheid gebragt, en klom naderhand op tot de waardigheid van Maarschalk van Frankrijk.

Regnier, een Protestantsch Edelman, werd door de grootmoedigheid eens vijands gered. Deze vijand was Vezins, Stadhouder van Guerci, een ijverig Katholijk van woeste zeden en van een hevig wraakzuchtig gemoed, welke aan Regnier, van wien hij zich beleedigd achtte, bloedige wraak gezworen had. Beide bevonden zich in den Bartholomeus-nacht te Parijs. Vezins hoort, dat zijn vijand in doods gevaar, en zijne woning reeds van moordenaars bestormd is. Dadelijk snelt hij met eenige ruiters derwaarts, verjaagt het gemeen, trapt de deur open, en treedt met twee gewapenden in de kamer van Regnier. Deze herkent zijn' vijand, en houdt zich voor verloren. « Stoot toe, » roept hij den binnentredenden tegen, « gij zult mijn leven zeer goedkoop verkrijgen!» Vezins ziet hem donker aan, en beveelt hem, op een harden toon, oogenblikkelijk hem te volgen. Regnier volgt; hij moest een gerceed staand Spaansch paard beklimmen; Vezins vliegt met hem door de rijen der moordenaars de stad uit, en brengt hem, zonder een woord met hem gewisseld te hebben, naar Guerci, op zijne goederen. « Thans, » zeide hij

tot hem, het lange stilzwijgen afbrekende, « thans
« zijt gij in veiligheid, en wij kunnen, als gij wilt,
« onzen twist met gelijke wapenen afdoen!» Doch
de dankbare Regnier werpt zich, geroerd, aan de
borst van zijnen redder, en hunne vijandschap is
voor altijd vergeten.

Menige Hugenooot kocht zijn leven met geld van
de moordenaars. Anderen werden van hunne Ka-
tholieke vrienden en bloedverwanten, ja zelfs van
Priesters, dikwijls met eigen levensgevaar, gered.
Zoo verborg te Troyes een Katholieke Geeste-
lijke eenen zekeren Tronchin vele dagen in
een ton, tot dat hij gelegenheid vond, om geluk-
kig naar Geneve te outvlugten.

Zeer opmerkelijk is de verschijning, dat van een
zoo groot aantal dappere en krachtvolle mannen,
welke gedeeltelijk lang met roem in den oorlog ge-
vochten hadden, zoo veel men weet, slechts twee,
namelijk Guerci en Soubise, met den degen
in de hand, maar de overigen allen zonder tegen-
weer stierven.

ZESDE HOOFDSTUK.

De geestdrijvende woede van de Hoofdstad ver-
breidde zich over al de Provinciën en steden van
het

het Rijk. Op de meeste plaatsen gaf men met de meeste bereidwilligheid gehoor aan het Koninklijk moordbevel, en overal zag men de oproerigste uitbarstingen van haat en Godsdienstwoede. Het nabijgelegen Meaux volgde eerst het voorbeeld der hoofdstad na. Op den Bartholomeus-dag werden tweehonderd Protestanten in de gevangenis geworpen, en den volgenden morgen nam het rooven en moorden een begin, en duurde vele dagen na elkander voort. Cosset, een Procureur en schaaamteloos booswicht, Rolland, een stads knecht, en Colombe, een schipper, waren de aanvoerders der moordenaars. Allen, die men verdacht hield, werden nedergehouwen of levende in de Marne geworpen, en hunne huizen uitgeplunderd. Vijf-en-twintig vrouwen, van welke de schoonste vooraf geschonden waren, vielen op eens onder de slagen der ongevoelige barbaren, en Cosset vermaande den naburigen oord, om het goede werk voort te zetten.

Voor Orleans behoefde hij die vermaning niet. De Hugenooten hadden, gedurende den oorlog, deze stad tweemaal in hunne magt gehad, en het gezigt van de door hen ontwijde en mishandelde kerken, ontvlamde den haat der Katholijken tegen hen tot de hevigste woede. Bouillé, een Koninklijk Raadsheer, was het eerste offer van dezelve. Drie dagen lang duurde het moordfeest, en over de vijfhonderd mannen, vrouwen, en kinderen, verloren hun leven onder de slagen der moordenaars, of in den vloed der Loire. Spottend riep men de

ongelukkigen achterna, als zij ter dood gebragt werden: « Waar is nu uw God? Dat hij u redde! » — En ook hier ging de roofzucht met de bloed-
 dorstige geestdrijverij hand aan hand. De woningen der Protestanten werden geplunderd, hun eigendom werd voor regmatigen buit verklaard, en zelfs de aan-
 schatbare Handschriften rijke Bibliotheek, en eene schoone verzameling van zeldzame Mathematische instrumenten, nagelaten van den voor weinige dagen aan eene zielskrankheid gestorven en geleerden Pierre Monterai, ontkwam niet aan de roof-
 zuchtige en verwoestende handen der Vandalen.

Troyes, Bourges, Nevers, Poitiers, Toulouse en Bourdeaux, staken door dergelijke gruwelen uit. In Rouen alleen werden zes-honderd Protestanten vermoord.

Maar op het schrikkelijkste werd, na de hoofdstad, het groote en volkrijke Lyon met bloed overstroomd. François Mandelot was Gouverneur van deze stad. Toen hij het Koninklijk bevel tot het vermoorden der Protestanten ontving, kon hij in den beginne niet besluiten, om hetzelfde te gehoorzamen. Intusschen liet hij de poorten sluiten, de Protestanten op het Raadhuis roepen, en allen, die er zich bevonden, gevangen nemen, omdat hij dezen maatregel hield voor het eenige middel om hen tegen de gewelddadigheden van het gemeen te beveiligen, hetwelk, onderrigt van de Parijsche gebeurtenissen, met onstuimigheid hunne ombrenging verderde. In dezen staat bleef alles tot de aankomst

van den Procureur Pierre Auxerre, eenen boosaardigen, door de zwartste schandelijkheden gebrandmerkten man. Hij kwam met postpaarden van Parijs, en verklaarde aan den Gouverneur: « dat
« het de onherroepelijke wil van den Koning en de
« Koningin was, dat alle verachters van het Katholijke geloof zouden verdeld worden. » — De zwakke Mandelot waagde het niet langer, om aan zulk een bepaald bevel wederstand te bieden. Hij zeide tot Auxerre: « Vriend, wat gij bindt, zij
« gebonden, wat gij losmaakt, zij losgemaakt! » — De staf was ook hier over de ongelukkigen gebroken, en de tot hunne veiligheid getroffen maatregel beroofde hen thans van alle mogelijkheid om zich te redden.

Men eischt de bezetting van het Slot op, om de gevangene Ketters in hunne kerkers neder te houden. Maar zij weigert het, en antwoordt met een edel misnoegen: « Het betaamt niet aan krijgs-
« lieden, om weerlooze menschen te dooden, van
« welke zij niet beleedigd waren. » Wat liet vreemde krijgsvolk afsloeg, nam de stedelijke militie zonder weigering aan. Drie-honderd man van de laatste verklaarde zich bereid, om het beulswerk aan hunne medeburgers te verrigten. Zij trokken, onder aanvoering van Boidon, een Slagter, die in het vervolg zijn misdadig leven aan de galg eindigde, en van eene talrijke menigte Visschers, Pakken-dragers, Schippers, en ander gespuis vergezeld, naar de Franciscaner Kerk, waar een gedeelte van

de gevangene Hugenooten was opgesloten. Aan de ongelukkigen werd hun doodvonnis aangekondigd, men doorzocht hunne zakken, en houdt hen in stukken, en vermoordt hen in koelen bloede, of schoon zij te voet vielen en om Gods wille om hun leven smeekten. Het was een hartverscheurend schouwspel, hoe hier ouders en kinderen, broeders en vrienden, elkander voor de laatste reize omhelsden, en wederkeerig elkander tot standvastigheid vermaanden. De moordenaars bleven ongeroerd. Het jammergeschrei der ongelukkige slagtoffers drong door de gansche stad henen. Weldra zwom de kerk in het bloed, zelfs het altaar was met stervende lichamen bedekt.

In de Coelestiner Kerk, in het Aartsbisshoppe-lijk Paleis, en in de Gevangenissen aan de Rhone, zag men dezelfde moordtooneelen. De gansche nacht van Zondag op Maandag verliep onder roof en moord. Huizen en pakhuizen werden geplunderd, en de nog hier en daar verborgen Protestanten uit hunne schuilplaatsen te voorschijn gehaald, met stroppen om den hals door de straten gesleept, en in de Rhone of Saone geworpen. Mandelot deed niets om het bloedvergieten te verhinderen. Meer dan negen-honderd Protestanten van elken ouderdom en van ieder geslacht, en onder hen Predikers, Kooplieden en andere achttingwaardige burgers, ook de beroemde Toonkunstenaar Claude Gondimel, die de Psalmen tot gezang voor zijne geloofsgenooten had gecomponeerd,

neerd, vonden in dit bloedbad hunnen dood.

De lichamen der genen, die in het paleis des Aartsbisschops vermoord waren, lagen daar henen op de voorplaats. Het verschrikkelijk gezigt hiervan gaf aanleiding tot een bevel van den Gouverneur, dat zij in schuiten gepakt, en met een aantal Doodgravers aan de andere zijde van de Rhone overgezet, en daar op het Klooster Kerkhof moesten ingekuild worden. Doch de Monniken van het Klooster kanteden zich daartegen aan. Zij riepen: « De Kettters verdienen geene begravenis. » Hun geschreeuw bragt het gemeen te zamen, hetwelk de Doodgravers verjoeg, en de lichamen in de Rhone wierp. De stroom dreef ze weg, en zij paktten zich bij Tournon, beneden Lyon, in eene zoodigte massa te zamen, dat zij door de menschen met haken van den oever moesten worden afgestooten.

Zoo was geheel Frankrijk eene schouwplaats van burgermoord, van roof, en van de ontzettendste gruwelen. Slechts weinige streken hielden zich rein van de groote bloedschuld. In de kleinste dorpen had men moordenaars en vermoorden. Magistraatspersonen, Geleerden, Priesters, Kooplieden, Handwerkers en Boeren met hunne vrouwen en kinderen, ja zelfs goede Katholijken, gelijk als de vreedzaamste burgers, werden op duizendvoudige wijze vermoord. Wie geld had, benijdde ambten, hongerge erfgenen, of wraakzuchtige vijanden, dien beschermde zelfs zijne regtzinnigheid niet. Den

Geleerden Franciscus Hotomannus, en zijn ambtgenoot Hugo Donellus, die voorlezingen hielden over het Burgerlijk Regt, kon alleen de liefde hunner scholieren, vooral der Duitschers, redden. Vaders werden in de armen van hunne kinderen, bruiden aan de zijde harer bruidegoms, broeders van broeders, en vrienden van vrienden gedood. De velden lagen vol van doode ligchamen, welker uitwasemingen de lucht verpesteden, en de Rhone, Saone en Loire waren, even als de Seine, onderscheiden dagen met bloed geverwd en met lijken bedekt, zoo dat de inwoners van Arles aan de Rhone, die geene brounen hebben, in de uiterste verlegenheid geraakten, dewijl zij uit de rivier, welker aanblik hen met afgrijzen vervulde, noch water drinken, noch visschen eten wilden. Op menige plaats, zoo als te Lyon, dreef men zelfs handel met menschenvet, en verkocht het bij het pond, als een heelmiddel, aan de Apothekers; intusschen verklaart du Thou, welke dezen schrikkelijken trek van het afschuwelijk beeld mededeelt, denzelven voor een onbewezen gerucht. De gansche maand September duurde het moorden in de Provinciën. Meer dan vijftig-duizend, ja, naar Sulli's en anderer opgaven, bij de honderd-duizend Hugenootten, van allen leeftijd en geslacht, grootendeels geheel onschuldige menschen, welke men geen ander verwijt doen kon, dan dat zij andere Godsdienstige gevoelens aankleefden dan de heerschende, vielen als slagtoffers van het groote bloedbad.

Voor

Voor zulk eene verwildering en zulk eene ongehoorde bitterheid, is de menschelijke natuur vatbaar in den storm van opgezette driften. Wij zouden er de mogelijkheid van betwijfelen, indien ons geene, op velerlei wijze bevestigde, ervaring leerde, dat ten allen tijde, en onder alle volken, de Godsdiensthaat de menschen vervoerd heeft tot de ontzettendste misdaden. Gelukkig ontdekken wij, zelfs bij deze afgrijselijke beelden van menschelijke laagheid en beestachtigheid, eenige trekken van menschelijkheid en edelmoedigheid, welke het geloof aan de deugd en de goeddaardigheid van ons geslacht, niet ganschelijk opheffen. Menig een edele Katholiek redde sommige Hugenootten met de grootste opoffering en levensgevaar. De dochter van Lodewijk XII, Renate van Frankrijk, een sieraad van haar huis, en eene beschermster der wetenschappen, opende voor zes-honderd vervolgde Protestanten de deuren van haar Slot te Montargis. Te vergeefs eischte de Hertog de Guise, die hen achterna zette, hunne uitlevering; en als hij dreigde, om het Slot met kanon te beschieten, gaf zij het welberaden antwoord: « Ik zal mij in de bres-
« se stellen en het afwachten, of hij het wagen zal
« om de dochter des Konings te dooden.

Onder de Stadhouders der steden en der Provinciën waren er velen, die weigerden het moordbevel des Konings te volbrengen; doch hunne weigering kwam niet altoos uit een rein gevoel voor recht en eerlijkheid voort, maar bij menig eenen was

zij alleen het gevolg van een bijzonder belang voor de eene of andere partij. Toen Claudius van Savoyen, Graaf van Tendes, in Provence het Koninklijk bevel tot vermoording der Hugenooten ontving, maakte hij hetzelfde niet bekend, want hij beweerde: « dit kon onmogelijk de wil van den « Monarch zijn, maar was alleen een misbruik van « zijn naam door de vijanden der openbare rust. » Zoo handelde ook Degardes, Gouverneur in Dauphiné. Toen in het Parlement te Grenoble het bevel des Konings afgelezen werd, zeide hij: « Ik « kan het mij niet als mogelijk denken, dat de Ko- « ning den dood van zoo vele onschuldigen vor- « deren zou. » Hij verbood daarop bij doodstraffe elken aanval op het leven der Protestanten. Heran van Montmorin, Stadhouders van Auvergne, verklaarde: « hij zou niet eerder gehoorzamen, dan « wanneer de Monarch zelf tegenwoordig ware. » De Hortes schreef aan den Koning terug: « Sire! « Ik heb uwen wil aan de krijgslieden en inwoners « van Bayonne bekend gemaakt, maar alleen brave « soldaten en goede burgers, en geen eenigen « beul onder hen gevonden. »

De Stadhouders van Rouen, Leveneur van Tillieres, verhinderde de losbarsting van het bloedbad zoo lang als mogelijk was. « Ik heb de « Protestanten te dapper bevochten, zoo lang zij « in de wapens waren, » zeide hij, « om thans « hun beul te kunnen worden ! » — De tranen van eens door hem beminde Dame, en zijn eigen mensch-

menschlievend hart, bewogen hem, om zelfs tot den Koning te ijlen en voor de Protestanten te bidden. Evenwel gelukte het zijne grootmoedige bemoeijingen slechts een klein aantal van hen te redden.

Dat zelfs de geest der onverdraagzaamheid en der vervolging, die de Katholijke Geestelijkheid beheerschte, niet op al derzelver leden rustte, daarvan gaf Jean Hennuyer, Bisschop van Lizieux, een roemvol bewijs. « Als een goed Herder », schreef hij aan den Stadhouder van zijn Kerspel, aan wien het bevel tot de vermoording der Protestanten was bezorgd geworden, « zal ik « trachten de verdwaalde schapen tot de kudde terug te brengen; maar dat men hen ombrenge, « kan ik niet verdragen. » — Hij won door zijne voorstellingen den Stadhouders, gaf hem, op zijn verlangen, een schriftelijk getuigenis, dat hij alleen de vermoording der Hugenooten in zijn Kerspel had verhinderd, en behield hen daardoor in het leven.

De beroemde Staatsman Jeannin, toen nog Advocaat, wendde desgelijks van velen dezer geloofsgenooten het nakende verderf af. Twee Renboden na elkander bragten den Graaf Charin, Stadhouder van Bourgogne, het doodvonnis der Protestanten in zijn Gouvernement. Jeannin was tegenwoordig bij de beraadslaging over de voltrekking van hetzelfde. Hij zocht dit zoo lang als mogelijk te vertragen. « Herinnert u, » zoo sloot hij
 zijne

zjne redevoering tot de vergadering, « aan de wet,
 « welke de Keizer Theodosius, uit berouw over
 « het op zijn bevel te Thessalonika uitgevoerde
 « bloedbad gaf, en waardoor hij zijnen Stadhouders
 « den pligt oplegde om dergelijke bevelen van hem
 « niet vroeger, dan na een uitstel van dertig dagen
 « te voltrekken. Laat ons thans naar dergelijke grond-
 « stellingen handelen!» — Deze gelukkige inval
 redde de Protestanten. De voltrekking van het Koninklijk bevel werd verschoven, en na twee dagen kwam er een nieuw, dat het vorige herriep. Villars, Burgemeester te Nismes, wendde niet minder de geheele kracht zijner welsprekendheid aan tot bescherming der daar zijnde Protestanten. Ook Charles, de edele Scherprester van Troyes, worde hier niet vergeten. Men eischte van hem, dat hij de gevangenen in den kerker zou verwoegen, maar de hooghartige man antwoordde: « Mijne handen arbeiden alleen voor recht en gerechtigheid!»

Sommigen van deze Edelen, die het waardig zijn, om ter eere der Natie aan de nakomelingschap vermeld te worden, stierven niet lang na deze gebeurtenissen, en hun spoedige dood verwekt het vermoeden, dat hun einde verhaast werd, om hen voor hunne menschlievende ongehoorzaamheid te straffen. Hoe aangener voor het overige de vertooning van deze lichtende verschijnsels, in eenen droevigen en verpestenden dampkring, vol van misdaden en slegheden, is, des te onaangener steekt

tegen haren glans het lage onwaardige gedrag van het Parijsche Parlement af. Hetzelve nam niet alleen met groote bereidvaardigheid de voordragt des Konings aan tegen den Admiraal en zijne aanhangers; om, vanwege de vermeende zamenzwering, geregtelijk te handelen, maar het maakte ook het proces tegen twee, te Parijs levendig gevatte Hugenooten, met name Briquemault en Cavagnes, als deelnemers aan deze zamenzwering. Zij waren de onderhandelaars over den vrede van St. Germain geweest, en hadden toen de eervolste onderscheiding aan het Hof genoten. Gedurende het bloedbad verborg Briquemault, een zeventigjarige grijsaard, zich in de woning van den Engelschen Gezant; maar men bragt hem, zonder acht te geven op de waardigheid van den Gezant, uit zijne schuilplaats te voorschijn. Beide werden thans verhoord, gepijnigd, en eindelijk, als overtuigd, veroordeeld, om met gloeiende tangen genepen en opgehangen te worden. De terechtstelling geschiedde des avonds bij fakkellicht, en de Koning, de Koningin, en het gansche Hof, zagen haar van het Stadhuis aan als een vermaakpartij.

Het Parlement verklaarde den Admiraal, door een vonnis in den regterlijken vorm, voor een Verrader, Rebel, Verstoorder der openlijke rust, en voor het Hoofd van de tegen den Koning gesmede zamenzwering, en verklaarde het voor billijk, dat zijn ligchaam of beeldtenis, door den beul, naar de gerechtsplaats gesleept en opgehangen,

zij-

zijne nagedachtenis voor eerloos gehouden, zijne woning te Chatillon nedergeworpen, en zijne nakomelingschap van den Adel en van alle persoonlijk regten verstoken verklaard zou worden. Tevens werd ook vastgesteld, dat jaarlijks, op den Bartholomeus-dag, een plegtige Omgang zou gehouden worden, om God te danken voor de ontdekking der zamenzwering.

Bij dit alles ging het Parlement te werk tegen deszelfs eigene betere overtuiging. Het offerde deszelfs waardigheid en plicht op aan den zelf-zoekenden wensch, om zich bij het Hof aangenaam te maken. Zelfs de eerste President van hetzelfde, Christophe du Thou, vader van den beroemden Geschiedschrijver van dien naam, ijverde buiten de zittingen op het hevigst tegen het barbaarsch gedrag van het Hof omtrent de Hugenooten.

Om dezen geloofsgenooten ook nog hunne laatste steunsels te ontrukken, drong de Koning met onstuimigheid op Navarre en Condé aan, om aan het Protestantisme vaarwel te zeggen. Velen van de Hofpartij uiteden zelfs onbedekt hunne ontevredenheid daarover, dat men het leven der Prinsen had verschoond. «Waarom werden er niet twee borden met bloed meer vergoten?» zeiden zij; en men moet toestaan, dat het behoud van de twee Bourbons eene groote ongelijkmatigheid was in het gedrag van het Hof. Doch dit was in den geest van Katharina's Staatskunde, welke de Prinsen

sen

gen behield, om hen, in geval van nood, aan de Guisen tegen te stellen. De Koning had aan eenen Spaanschen Monnik, Vader Juan Maldonado, de bekeering van de twee Prinsen opgedragen, en behalve hem, arbeidde het geheele Hof daaraan, om hen in den schoot der regtzinnige Kerk terug te voeren. Evenwel weigerden zij nog steeds den verlangden afval. In het bijzonder verklaarde zich de Prins van Condé daartegen met onbedwingbare standvastigheid, en wilde maar van geene bekeering weten. Zijne voortdurende weigering bragt den Koning in den hevigsten toorn. Hij liet den Prins voor zich komen, en riep hem met eenen vreesselijken blik toe: « Mis! Dood! of Bastille!» Onverschrokken en vrijmoedig antwoordde de Prins: « Mijn pligt verbiedt mij, het eerste te kiezen; « uwe Majesteit komt het toe, tusschen de twee « andere te beslissen, en ik bid God, hare keuze « te leiden.» — De Koning liet hem gaan, zonder zijne bedreiging te vervullen. Eindelijk bereikte het Hof deszelfs doel, want de Prinsen besloten om in de Mis te gaan, zonder dat zij daardoor hunnen onaangenen toestand aan het Hof verbeterden.

Terwijl men intusschen het, tegen den Admiraal uitgesproken, vonnis van het Parlement aan een stroo-pop voltrokken had, welke men, om haar nog kenbaarder te maken, een houten tandenstoker in den mond gestoken had, waarvan de Admiraal zich gewoon was te bedienen, werden, tot viering van het groote bloedbad, als eene overwinning over
de

de Protestanten, in alle kerken dankfeesten gehouden, openlijke Processiën vastgesteld, en vreugdevuren aangestoken. Lage vleijerij, waarin de Fransen het toen reeds tot eene hoogte gebragt hadden, welke geene andere Natie bereikt had, vond voor den Koning den naam uit van *Piissimus* (de *Godvruchtigste*). Men rigtte voor hem, aan het einde der Brug Notre Dame, eene eerzuil op, welke hem afbeeldde, zoo als hij de Hugenooten met voeten trad, en het opschrift droeg: *Virtus in Rebelles* (*Dapperheid tegen de Rebellen*). Dezelvde woorden las men op een van de verscheidene Gedenkpenningen, die tot vereeuwiging van deze ontzettende daad geslagen werden. Dezelve vertoonde den Koning, zittende op den troon, hebbende in zijne regterhand een bloot zwaard, en in de linker, de hand der geregtigheid, en met de voeten tredende op de tegen den grond geworpen Hugenooten. Op de keerzijde zag men twee zuilen, met het opschrift: *Pietas excitavit justitiam* (*de Godsvrucht heeft de geregtigheid opgewekt*). Een andere Gedenkpenning op dit onderwerp, stelt aan de eene zijde het borstbeeld van den Koning voor, met het randschrift: *Charles IX dompteur des Rebelles* (*Karel IX overwinnaar der Rebellen*), en op de keerzijde eenen Hercules, die in de eene hand eene fakkel houdt, en in de andere eene knods, met welke hij het monster verslaat.

Zoo werd toen in Frankrijk het aandenken eener

ge-

gebeurtenis vereeuwigd, die alle volgende geslachten met afschuw en schrik vervuld heeft, en die het betere deel der Natie gaarne uit de Jaarboeken der Wereldgeschiedenis verdelgd zou hebben. Eerst onder de menschlievende regering van Hendrik IV hief men de, van het Parlement verordende, schandelijke jaarlijksche viering derzelve op.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De tijding van de gruwelen van het Bartholomeusbloedbad vloog weldra door alle landen van Europa; en verwekte overal ontzetting en afgrijzen. Er was schier maar ééne stem van ongenoegen daarover onder Protestanten en alle beschaafdere Katholijken. Zelfs in Frankrijk werd het van het grootste deel der ijverigste belijders der heerschende Kerk afgekeurd. En had men ook sommigen onder hen, als Dorat, Favet, Jodai, die, uit huichelarij of zelfzoekende beginselen, de schandelijke daad eenen fijnen staatkundigen streek noemden; het ontbrak ook niet aan dezulken, welke openlijk zeiden: « Men moest een Koning met afschuw aanzien, die het bruidskleed zijner zuster zoo diep in bloed gedoopt had.» Zelfs de Gemalin van Karel, Elizabeth van Oostenrijk, eene vrome en zachte

X

vrouw;

vrouw, een onschuldig lam onder deze arglistige en bloeddorstige tijgers, barstte in tranen uit, toen zij vernam, dat haar Gemaal het bevel tot den moord der Protestanten gegeven had, en bad God, dat hij hem deze misdaad wilde vergeven.

Nergens openbaarde zich het ongenoegen daarover heviger en algemeener, dan in Engeland, ofschoon ook hier Godsdienstige en Staatkundige bloedtooneelen geene zeldzame verschijningen waren. De gansche Natie eischte den oorlog tegen de Protestanten-moordenaars, en de Koningin, wel is waar, te staatkundig voorzigtig, om zich door de hartstogtelijke opwelling van het volk tot eenen oorlog te laten vervoeren, verklaarde ten minste in haar gedrag jegens den Franschen Gezant Lamotte-Fenelon, hare deelneming aan de algemeene verontwaardiging. Bij het eerste gehoor, hetwelk zij na deze treurige gebeurtenis aan den Gezant gaf, verscheen zij in rouwgewaad, en de gehoorzaal was met zwart laken behangen. Fenelon zelf geeft, in zijn berigt aan zijnen Souverein, de volgende bijzonderheden op van dit gehoor: « Op elk ge-
« zigt, » zegt hij, « zag men de smart en verach-
« ting, en eene doodelijke stilte heerschte in al
« de vertrekken van het paleis. De Dames en Hee-
« ren stonden aan beide zijden in diepe treurigheid,
« en toen ik hen voorbijging, wierp mij niet één
« eenen vriendelijken blik toe, noch maakte de ge-
« ringste beweging, om mijne groete te beantwoor-
« den. » De Gezant, reeds te voren door de, in
ziju

zijn vaderland voorgevallene schanddaden diep nedergedrukt, verloor hij dezen aanblik zijne gansche houding. Hij reikte aan de Koningin het vonnis van het Parlement tegen den Admiraal en zijne aanhangers over, met een berigt, hetwelk de gronden van het Fransche Hof tot hunne terechtstelling vervatte. Elizabeth antwoordde: « dat zij zijnen Heer be-
« klaagde, dat hij tot de aanwending van zulke
« maatregelen had moeten overgaan. » Fenelon bezat vrijmoedigheid genoeg, om zijn berigt aan den Koning te besluiten met den uitroep: « Hij schaam-
« de zich thans, een Franschman te zijn! »

Aan verscheidene uitlandsche Mogendheden werd het vonnis van het Parijsche Parlement, met soortgelijke ophelderingen over de redenen van het gedrag der Fransche Regering tegen de Hugenooten, medegedeeld, om de kwade indrukken uit te wischen, welke het berigt van den Bartholomeus-nacht gemaakt had. Den 13 September schreef de Koning aan Schomberg, zijn Gevolmagtigde bij de Duit-
sche Vorsten: « De belijders van de nieuwe Gods-
« dienst betoonden meer gehoorzaamheid aan den
« Admiraal dan aan mij, en hij misbruikte zijnen
« grooten invloed op hen daartoe, dat hij hen, zoo
« dikwijls het hem behaagde, tot den oorlog tegen
« mij opriep. Ik was geen Souverein Vorst, en
« kon de beperking van mijne magt niet meer ver-
« dragen; daarom besloot ik, de regtvaardigheid
« eenen loop te laten, die wel ongewoon is en mijn
« gevoel wederstreefde, welken echter de noodzake-

« lijkheid bij zulke gevaarlijke misdadigers gebiedt. »

Dezelfde gronden van regtvaardiging van zijnen Heer ontwikkelde de Fransche Gezant Bellievre, in eene uitvoerige redevoering, welke hij te Baden in Aargau voor de Afgevaardigden der Eedgenooten hield (18 December 1572). Onder anderen zeide hij: « De Admiraal had den Koning onophoudelijk « met burger-oorlogen bedreigd, en was steeds van « de vereischte hulpmiddelen daartoe voorzien geweest. Hij had ook ná den vrede de gevaarlijkste « verbindtenissen binnen en buiten het Rijk onderhouden, en daardoor zijn, aan den Koning gegeven « woord verbroken. » Eindelijk verweet hij hem alle, slechts te bedenkene ondeugden en misdaden, ontzeide hem zelfs zijne groote en algemeen erkende verdiensten, en stelde hem in het hatelijkste licht voor.

Welke gronden echter het Fransche Hof, tot regtvaardiging van deszelfs gedrag tegen de Hugenooten, mogt aanvoeren, het gelukte aan hetzelfde niet, om de volken van deszelfs regtmatigheid te overtuigen, en het opgewekte gevoel tevreden te stellen. Niemand sloeg geloof aan het voorwendsel van de op nieuw ontdekte zamenzwering der Protestanten; en, wat ook geschied mogt zijn, niets kon aan het Hof het regt geven om hen te bedriegen, te verraden, en om te brengen. Hoe weinig te dezen opzichte de verklaringen en Memoriën der Regering en van hare werktuigen op het algemeen gevoelen werkten, heeft eene ondervinding van twee-honderd jaren geleerd. Keizer Maximiliaan II, op wien de
geest

geest der verdraagzaamheid meer dan op eenigen anderen vroegeren afstammeling van den Habsburgischen Vorstenstam rustte, zegt in een Brief aan zijnen Generaal Lazarus Swendi: « Deze daad « is eene onuitwischbare vlek in de regering van « mijnen Schoonzoon; gave God, dat hij mij daar- « over om raad gevraagd had, ik zon hem vaderlijk « vermaand hebben. Frankrijk mag doen, wat het « goed vindt, maar het zal aan God, den regtvaar- « digen Regter, daarover rekenschap geven moeten!» Gansch Deutschland nam deel in de gewaarwordingen van deszelfs goeden Keizer.

Toen de Hertog van Anjou onder de Kandidaten van de Poolsche Kroon genoemd werd, weigerden in den beginne de Protestanten en Katholijken in Polen, om hem hunne stem te geven, dewijl men hem voor een der voornaamste bewerkers van het Bartholomeus-bloedbad hield. Geld en streken, waaraan het Fransche Hof het niet liet ontbreken, bepaalden eindelijk, na vele zwaarigheden, de keuze op den Hertog, die in het volgend jaar (1575) naar Polen ging, om van de Kroon bezit te nemen. Op de reize derwaarts moest hij menige bittere krenking ondervinden. In onderscheidene Nederlandsche steden liep, bij zijne aankomst, het volk te zamen, en riep hem scheldwoorden achterna; en niet zelden verrasten hem in zijnen slaap de beeldtenissen van vermoorde Hugenooten. Maar ten sterkste en gevoeligste verklaarde hem de oude Keurvorst van den Paltz, Frederik II.

zijn ongenoegen. Slechts met een gering gevolg, en onder eene sterke eskorte van Paltzische ruiters, werd hem, op zijn doortogt door de Keurvorstelijke landen, toegestaan, naar de residentie Heidelberg te komen. Bij zijne aankomst vond hij eene dubbele wacht aan de poorten van het Slot, en vooral de toegangen kanonnen geplaatst. De wachten stonden onder de wapens, en de Officieren, in plaats van hem te begroeten, wierpen hem trotsche en vertoornde blikken toe. Niemand kwam hem tegen; niemand ontving hem. Eerst in de voorzaal werd hij van den Rijngraaf, en van twee, aan den moordnacht te Parijs ontkomene Edellieden, verwelkomd. Men bragt hem in eene kamer, in welke geene andere versiering was dan een groot schilderij, hetwelk de Bloed-bruiloft met al deszelfs schrikkelijke tooneelen, en de beeldtenissen der handelende en lijdende personen, moordenaars en vermoorden, in levensgrootte voorstelde. Hier werd de Prins van den ouden Keurvorst ontvangen, welks blikken steeds op het schilderij gevestigd waren, om hem daarop opmerkzaam te maken. « Kent « gij die daar? » vroeg hij eindelijk, na een lang stilzwijgen, aan den Hertog. Anjou geeft zijne toestemming. « De vermoorden, » vaart de Keurvorst met verhoogde stem voort, « waren brave « mannen en goede Franschen, maar hunne moor- « denaars zijn verraders en booswichten! » — Na een zoo onaangenaam onderhoud over dit onderwerp, waarop de Keurvorst steeds weder terug- kwam,

kwam, ging men tot den avondmaaltijd over. In het gevolg van den Prins bevonden zich de Hertog de Nemours, uit het Lotharingsche Huis, en de Hertog de Gonzaga-Nevers.

Aan de tafel zien zij zich, tot hunne ontroering, alleen van gevlugte Hugenootsche Edellieden bediend worden. Overal zijn dreigende blikken op hen geslagen, en een half verstaanbaar gefluister van Lotharingsche Slagters en Italiaansche Bandieten, vermeerderden hunnen angst. Gedurende den nacht ontstond er brand in een schoorsteen van het Slot, en het daarop verwekte gewoel drijft hunne ontroering tot den hoogsten trap. Van duizend schrikbeelden gefolterd, treedt de herinnering aan dien ontzettenden nacht van den 24 Augustus, gelijk een dreigend spook, voor hunnen geest, en in deszelfs gevolg verschijnt de Godin der Wraak met opgeheven zwaard. Alles ging echter gelukkig voorbij. De Keurvorst was den volgenden morgen veel vriendelijker tegen den Prins, en deze wreekte zich voor de ontvangene harde les daardoor, dat hij zich, voor zijn vertrek uit het Slot, heimelijk eene Mis liet lezen, waarover de Keurvorst, die, gelijk alle ijverige Protestanten, dit gedeelte van de Katholieke eerdienst bijzonder versoeide, zeer toornig werd, toen hij het daarna vernam.

Het Hof van Rome en Madrid nam geen deel aan de gevoelens van de overige beschaafde wereld. Daar werd de tijding van den grooten Hugenooten-moord met vreugde ontvangen. De Renbode, welke de-

zelve aan den Koning van Spanje bragt, had de reis van Parijs naar Madrid in drie dagen en drie nachten afgelegd, en ontving van Philips II, wien deze gebeurtenis, in Staatskundige en Godsdienstige opzigten, hoogst welkom was, een aanzienlijk geschenk. Philips liet de nederlaag der Ketteren door een plegtig Te Deum, en andere openlijke vreugde-feesten, viëren, een prijschrift op hunne verdelging, onder den naam: *Triomf der Strijdende Kerk*, in zijne tegenwoordigheid voorlezen, en zond een Brief van gelukwensching aan den Franschen Monarch. Ook de Kardinaal van Lotharingen, die toen te Rome was, waar hij, in spijt van zijnen strengen godsdienstijver, de schoone Momeni, eene bevallige Italiaansche, openlijk onderhield, schonk den Courier, welken hem zijn broeder, de Hertog d'Aumale, van Parijs zond, duizend gouden daalders voor het verblijdend bericht. Toen Gregorius XIII hetzelfde vernam, riep hij in zijne vreugde uit: « Goede tijding! Alle « Lutheranen zijn verslagen tot op drie Vendôme's « na, welke de Koning van Frankrijk, vanwege zij- « ne Zuster, genade heeft geschonken.»

Des avonds kondigde het kanon van den Engelenburg de op de Ketteren bevochtene overwinning aan. In al de straten van Rome werden vreugdevuren aangestoken, aan den Koning van Frankrijk werd een Gezant met gelukwenschingen gezonden, en de Kardinaal van Lotharingen hield in de Kerk van den Heiligen Lodewijk eene plegtige hooge Misse.

Misse, welke de Paus, de Kardinalen, de Geestelijkheid, en de gezamenlijke Roomsche Adel, bijwoonden. De kunsten werden, zoo in Frankrijk als ook te Rome, in haar heiligdom, tot vereeuwiging der nagedachtenis van den Parijschen moordnacht, ontheiligd. Men sloeg een Gedenkpenning, welke op de eene zijde het beeld van den Paus droeg, en op de keerzijde de gedaante van een Moord-engel, die in de eene hand een kruis, het zinnebeeld der Kerk, en in de andere een zwaard hield, waarmede hij de Protestanten nederhieuw; boven stonden de woorden: *Hugonottorum Strages* (de Moord der Hugenooten). Een groot geschiedkundig schilderij, hetwelk het bloedbad en de glorierijke overwinning der Kerk verbeeldde, werd in de zaal van het Vatikaan ten toon gesteld. Bij dat alles wordt van onderscheidene Geschiedschrijvers beweerd: « dat de menschlievende Gregorius ui-
« terlijk, uit Staatkundige gronden, eene gemaakte
« vreugde aan den dag gelegd, en in het geheim
« tranen gestort heeft (*).

Ne-

(*) Ten bewijze, wat vleizucht en vooroordeelen vermogen, om ook het afschuwelijke goed en loffelijk te noemen, strekt, dat de welsprekende Muretus, te Rome, in de tegenwoordigheid van Gregorius XIII, dezen moord ten hoogste geprezen heeft. Moet men niet ijzen bij het lezen dezer woorden: « *ô Noctem illam memora-*
« *bilem et in fastis eximiae alicujus notae adjectione signan-*
« *dam, quae paucorum scitiosorum interitu Regem a prae-*
« *senti caedis periculo, Regnum a perpetua civilium bello-*

Nevens het Spaansche en Roomsche Hof was de Groot-Hertog Cosmo van Florence, de eenige Vorst in Europa, welke zich in dien tijd zoo diep vernederde, dat hij den Koning van Frankrijk en de Koninginne Moeder, door eenen buitengewonen Gezant, met de verdelging der Ketters, als met eene overwinning, liet geluk wenschen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Was het alleen een wonderbaar zamentreffen van toevallige omstandigheden, of de hand der vergeldende Gerechtigheid, welke het bestuur hield over de bewerkers en deelnemers van het Bartholomeusbloedbad? Wierp zich het Noodlot zelf tot wreker van het onschuldig vergoten bloed op? — Den meesten

---

« rum formidine liberavit! Qua quidem nocte stellas equi-
 « dem ipsas luxisse solito nitidius arbitror, et flumen Se-
 « quanam majores undas volvisse, quo citius impurorum
 « hominum cadavera evolveret et exoneraret in mare.»
 Dezelfde was dan ook in staat, om in eene lijkrede op Karel IX, van hem te spreken als van « den deugdzaamsten Vorst, die zich aan Frankrijk zeer verdienstelijk gemaakt had.» M. A. Mureti *Orationes, Epist. etc.* p. 189—196 et p. 210—216.

De Vert.

ten van hen viel vroeger of later een ongelukkig lot ten deel, en slechts weinigen ontgingen eenen gewelddadigen, smartelijken, of schandelijken dood.

Zwaar boette Karel IX voor de misdaden, welke zijn moordbevel bekrachtigde. Niet alleen, dat zij den afkeer en de verwenschingen van tijdgenooten en nakomelingschap over hem bragten, maar zij beroofden hem ook van de rust en het geluk zijnes nog overigen levens. Schrikkelijke verbeeldingen vervolgden den, in zijne geestvermogens zwakken, Vorst. Wakende en in den droom stonden de gedaanten der verslagenen, in bloed zich badende, en met wringende gebaren voor hem. Overal droeg hij eene hel met zich om. Daar beneven had hij zijne gansche inwendige natuur verslimmerd, en deze verandering was ook in zijn uiterlijke zichtbaar; want zelfs de trekken van zijn gelaat schenen verwilderd en ontsteld. Hij was harder en bloed-dorstiger geworden. Eene donkere moedeloosheid en het uiterste wantrouwen jegens alles, wat hem omringde, hadden zich van hem meester gemaakt, en schrikten een ieder van hem terug. Hij gevoelde, dat hij slechts het verachtelijke werktuig eener heerschzuchtige Moeder was, maar het ontbrak hem aan kracht van geest om een schandelijk juk af te werpen, hetwelk hij met tegenzin droeg. De Prinsen van Guise, en in het bijzonder zijn Broeder Anjou, waren de voorwerpen van zijnen haat en nijd, en hij verheugde zich, toen de roeping tot de Poolsche Kroon den laatsten uit Frankrijk verwij-

wijderde. Ligchamelijk lijden, de gevolgen van een woest levensgenot, vermeerderden zijne zwaarmoedigheid, en onmiddellijk na het vertrek van zijnen Broeder, verergerde zijn ziekelijke toestand. Uittering knaagde aan zijn ligchaam. Hierbij kwam een bloedig zweet, hetwelk uit alle poriën voortdrong. Hij werd ook van eenen angst gefolterd, welke hem bijna waanzinnig maakte. Zoo kwijnde hij zichtbaar het graf te ontmoet. Als hij den naderenden dood gevoelde, droeg hij aan zijne Moeder het Rijksbestuur over tot aan de aankomst van zijnen Broeder, den Koning van Polen, die zijn Opvolger werd. Kort voor zijn einde wenschte hij den Koning van Navarre te zien, en toen deze Vorst aan zijn bed kwam, beval hij hem zijne Gemalin en zijne Matres Maria Touchet aan, omarmde daarna zijne Moeder, en zeide: « dat hij zich verheugde, dat hij geen wettigen zoon achterliet; want de zware last der regering was niet voor eenen onmondigen knaap, maar vorderde eenen jongen krachtvollen man... » Zoo stierf Karel IX te Vincennes, op Pinksteren, den 50 Mei 1574, in den jeugdigen leeftijd van vijf-en-twintig jaren, nadat hij veertien jaren Koning van Frankrijk geheten had. Hij liet eene wettige dochter na, doch welke hem slechts weinige jaren overleefde, en bij Maria Touchet een onwettigen zoon, den Hertog Charles d'Angoulême, Groot-Prior van Frankrijk en Graaf van Auvergne. Zijne Gemalin, de deugdzame Elizabeth, verliet in het jaar 1575 Frankrijk, waar zij

wei-

weinig geacht werd, keerde naar Duitschland tot haren Vader terug, en eindigde haar leven in een klooster.

De zonderlinge ziekte, welke den Koning ten grave sleepte, gaf aanleiding tot het vermoeden eener vergiftiging, en het gerucht noemde zijne Moeder de moordenares, die den oudsten zoon ter dood had gebragt, om voor den jongeren plaats tot den troon te maken. De beschuldiging is volstrekt onbewezen, en waarschijnlijk ook ongegrond. Doch zóó was de geest van dien schrikkelijken tijd, dat men niet in bedenking nam, om zelfs aan de afschuwelijkste misdaden geloof te geven. En kon men het eene Moeder, in wier borst de heerschzucht zoo zeer het moederlijk gevoel verstikt had, dat zij, om deze te bevredigen, opzettelijk den zoon liet verwilderen, — kon men haar niet toevertrouwen, dat zij ook zijne moordenares werd, wanneer hij haar belang en hare wenschen in den weg stond?

Bijna vijftien jaren overleefde Katharina de Medicis haren ongelukkigen zoon. Geheel Europa hield haar met regt voor de eigenlijke bewerkster van de hier verhaalde gebeurtenis, en de algemeene afkeer stortte zich over haar uit in ontelbare schimp- en smaadschriften. Ge oefender in misdaden dan Karel, stelde zij haar geweten gemakkelijker gerust door de gedachte, dat zij maar van vier tot vijf moorden onmiddellijk de oorzaak was. De Sterrenwighelaars, wier ijverige beschermster zij was, had-

hadden haar aangekondigd, dat al hare kinderen kroonen zouden dragen. Ook beklommen inderdaad drie van hare zonen na elkander den Franschen troon, en twee van hare dochters werden Koninginnen; doch geen van allen maakte het bezit der Kroon gelukkig. De geest der heerschezucht en der listigheid verliet Katharina niet tot aan het einde van haar leven, ofschoon haar magt en voormalig aanzien onder de regering van haren lievelings-zoon, Hendrik III, van lieverlede op anderen overgingen. Onder altoosduurende stormen en onrust, omgedreven door onbevredigde hartstogten, en alles om zich henen verwarrende, bereikte zij den ouderdom van negen-en-zestig jaren, en stierf eindelijk te Blois aan toegediend vergif (5 Januarij 1589), of, waarschijnlijk, door toorn en verdriet verteerd; want zij had het eene voor, het andere na, alles wat haar dierbaar was, verloren, en al hare kinderen ongelukkig gezien. Met een leven vol van schande en misdaden, had zij niets gekocht, als het onbenijde geluk, van een tijdlang geheerscht te hebben. Nog op haar sterfbed gaf zij aan haren zoon Hendrik den raad: « om aan de Hugenooten gewetens-vrijheid toe te staan, en zich zijnen Zwager, den Koning van Navarre, dezen van haar-zoolang vervolgden en mishandelden Vorst, in de armen te werpen, en, met hem vereenigd, de oproerige Liguisten te bestrijden. » Zij daalde ten grave, zonder ergens iets goeds, tot vergelding van het onmetelijk onheil, hetwelk zij over Frankrijk

gebragt had, uitgevoerd te hebben. Naauwelijks had zij de oogen gesloten, of zij was ook vergeten, en geen traan van liefde en droefheid viel op haar graf. «Van alle vrouwen, die ik kende,» zeide eens de menschlievende Hendrik IV, «was zij de «eenige, welke ik opregt gehaat heb.»

Wonderbaar was de schikking der Voorzienigheid, dat de ijdele en bijgeloovige Hendrik III, die als Hertog van Anjou tot de verdelging der Hugenooten zoo krachtig had medegewerkt, in het vervolg de wreker van Coligni aan deszelfs onverzoenlijke vijanden worden moest, voor dat de wraak hem zelve trof. Op zijn bevel werden de Hertog de Guise en de Broeder van dezen, de Kardinaal, te Blois verraderlijk vermoord (December 1588), en weinige maanden na deze daad (Augustus 1589) doorstak Jaques Clement, een dweepzuchtige Dominikaner Monnik, den Koning te St. Cloud, in hetzelfde huis en in dezelfde kamer, waarin hij eens met zijne Moeder en hare vertrouwelingen het verderf der Hugenooten besloten had (*). Hendrik stierf, doodelijk gehaat
van

(*) Na de eerste tegenwoordigheid van den Admiraal Coligni, te Blois, 1571, begaf zich het Hof van daar naar St. Cloud, en toen reeds zou hier in de gemelde kamer eene beraadslaging tusschen de Koninginne Moeder, den Hertog d'Anjou, den Kardinaal van Lotharingen, den Hertog de Guise, den Hertog d'Aumale,

van zijne talrijke vijanden , verächt van zijne trouwgeblevene onderdanen , bedrogen van zijne lievelingen , en van geen mensch betreurd . Met hem hield de Dynastie der Valois op , welke twee-honderd zestig jaren over Frankrijk geheerscht , en onder dertien Koningen , die zij aan dit Rijk gaf , naauwelijks twee of drie niet onwaardige Regenten had voortgebracht .

Nicolaas Louvier de Maurevert , dezelfde , welke waarschijnlijk den eersten verraderlijken aanval uit het Villemursche huis op den Admiraal gedaan had , zocht , anderhalf jaar later , ook den dapperen La Noue te vermoorden ; maar het voorneemen mislukte . In het jaar 1579 schoot hem een zijner Bloedverwanten door den arm , die hem moest worden afgezet . Het jaar daarop volgende werd hij van den jongen Moui , wiens vader hij , gedurende den burger-oorlog , verraderlijk had omgebracht , in de straat St. Honoré , te Parijs , aangevallen en doodelijk gewond . Zijne leidslieden hieuwen den laatsten op de plaats zelve ter neder , doch hij stierf ook den volgenden dag aan de verkregene wonden .

Le Besme , de moordenaar van den Admiraal , werd in het jaar 1575 in de Provincie Xaintonge , waar de Hugenooten den meester speelden , gevangen

---

male , en den Zegelbewaarder Biraque , plaats gehad hebben , in welke de dood van de Hoofden der Protestanten het eest besloten werd .

gen genomen, en op het Slot Hauteville gezet. Hij vond een middel uit om te ontvlugten, doch Bertauville, de Bevelhebber van het Slot, jaagde hem na, en haalde den vlugteling in. Deze greep spoedig een pistool, trok het tegen zijnen vervolger, en riep hem toe: « Gij weet, dat ik een booze kerel « ben! » — « Maar ik, » hernam Bertauville koelbloedig, terwijl hij, zonder zich te laten verschrikken, op hem aandrong en hem doorstak, « ik wil, dat gij het niet meer zijn zult » (*)!

Dugna en Cosseins hadden in den moordnacht hunne handen diep in het bloed gedoopt. De eerste werd drie jaren daarna te Parijs door eene berde vermomde mannen vermoord; de andere viel in de belegering van Rochelle, nadat hij een prooi van de akeligste melancholie en de knielendste gewetensfoltering en geweest was.

In diezelfde belegering stierf ook de Hertog d'Aumale tot algemeene vreugde van de belegeraars

---

(*) In eenen zeer ouden Latijnschen Bijbel, welke in het jaar 1811 te Parijs verkocht werd, vond men op het titelblad den naam *Le Besme*; en daaronder in vijf regels een gebed tot God, waarin hij hem om de genade bidt, uit het lezen van dezen Bijbel nut te mogen trekken (*de lui faire la grace d'y recueillir profit*). Dus ook deze booswicht vereenigde, naar den geest zijnes tijds, met uitwendige Godsdienstigheid, innerlijke slechtheid en verdorvenheid, welke zich in schanddad en openbaarden.

raars en belegerden; want van beide partijen werd hij even zeer gehaat. Lang daarna, eerst in het jaar 1602, volgde hem in het graf de Maarschalk van Gondi-Retz, de raadgever en vertrouweling van Karel en Katharina, nadat hij een lang en smartelijk ziekbed had gehad.

Cruce, de schrikkelijke Goudsmid, welken de Geschiedschrijver du Thou dikwijls met huivering zag, en dien hij over zijne bedrijven in den Bartholomeus-nacht zich hoorde beroemen, nam in het vervolg de Monnikskap aan, en werd een Kluizenaar. Maar hij kon zijne bloeddorstige natuur niet onderdrukken, en weldra ontstond jegens hem het groote vermoeden, dat hij een reizenden Nederlandschen kramer in zijne kluis gelokt en vermoord had. De Piëmonteser Coconas werd in het jaar 1574, vanwege zijne deelneming aan de onlusten, die de Hertog d'Alencon verwekt had, onthoofd. Velen van de overige moordenaars in den Bartholomeus-nacht stierven aan galgen, of door ongelukkige toevallen; anderen werden krankzinnig, of vielen, uit gewetens-angst, in melancholie en vertwijfeling, en de meesten van hen, die zich door roof en plundering verrijkt hadden, eindigden hun leven in gebrek en armoede.

Misschien was van allen, die zich door hunne werkzame deelneming aan deze bloedtooncelen onderscheiden hebben, de Maarschalk van Tavannes de eenige, die zonder verwijtingen, gerust op

zijn bed stierf. Toen hij zijnen Biechtvader de laatste algemeene Biecht gedaan had, vroeg deze hem verwonderd: « Hoe, gij zwijgt van den Bartholomeus-nacht? » — « Ik houde dit, » hernam de stervende, « voor eene verdienstelijke daad, welke mijne gebreken verzoent! »

ZEVENDE AFDEELING.

OVERZIGT DER GEVOLGEN VAN DEN GE- PLEEGDEN MOORD EN DER VERDERE LOTGEVALLEN VAN DE PROTES- TANTEN IN FRANKRIJK.

Het is eene algemeen bevestigde ondervinding, dat maatregelen, die haren grondslag in zwakheid hebben, de bedoelde oogmerken niet vervullen. Het bloedbad van den Bartholomeus-nacht met deszelfs gevolgen geeft een overtuigend bewijs voor deze waarheid, en het oog vestigende op de volgende gebeurtenissen, zal het blijken, dat niet één van de onmiddellijke bewerkers dezzer schrikkelijke onderneming zijn doel bereikte; noch het Hof en de dweepzieke Katholijken, wier oogmerk was om de partij, welke de Hugenooten in den Staat vormden, en het Protestantisme, in Frankrijk uit te roeien; noch de Prinsen van Guise, die het Huis van Bourbon met zijne aanhangers wilden vernietigen, dewijl het de uitvoering van hunne hoogere plannen in den weg stond. De Hertog van Guise had zijne wraak gekoeld aan den Admiraal, en het Spaan-

sche

sche Hof zag, dat Frankrijk door zichzelven zijne krachten verteerde. Dit waren de eenige vruchten, welke voor de tegenstanders der Hugenooten, uit de stroomen van het vergoten bloed ontsproten.

Het Protestantisme had, wel is waar, in Frankrijk velen van zijne ijverigste belijders en onverschrokkenste verdedigers niet alleen door het bloedbad verloren, maar ook door de vlugt naar buiten's Lands, en door overgang tot de heerschende Kerk; doch het was niet vernietigd, gelijk Karel en Katharina, en zelfs de Paus, in den beginne waanden. Ja het behield, gelijk het vervolg toonde, nog krachten over, om aan zijne vervolgers eenen nadrukkelijken tegenstand te bieden. De Stam, schoon beroofd van vele zijner sterkste takken, stond nog altoos, en trotseerde de stormen, welke onverdraagzaamheid en partijgeest op nieuw tegen denzelfden verwekten. Hierbij kwam, dat de vijanden der Hugenooten de verkregene voordeelen niet snel en krachtig gehoeg achtervolgden. Er waren zelfs onder de aanhangers der Koninklijke partij vele aanzienlijke mannen, welke, uit haat tegen het huis Guise, waarmede de Koningin, sedert den Bartholomeus-nacht, in de naauwste verbinding scheen te staan, den geheelen ondergang der Protestanten niet wenschten.

Ongeluk, vervolging, en gemeenschappelijk gevaar werden een nog vaster band voor deze geloofsgenooten, en, in plaats van zich te verootmoedigen onder de hand hunner beulen, vatteden zij op

nieuw de wapens op tot hunne verdediging, en om hunne vermoorde broeders te wreken.

De oorlog werd met een afwisselend gevolg gevoerd. Rochelle was het hoofd-bolwerk van het Protestantisme, Philip Strozzi deed eene vergeefsche poging om zich door list van deze gewigtige plaats meester te maken. Daarop werd de stad door het leger der Katholijken belegerd, welk beleg zeven maanden duurde, en aan duizenden van weerszijde het leven kostte. Doch de Hertog van Anjou, die te dezer tijd tot Koning van Polen verkozen was, en verlangde naar de feesten, welke bij die gelegenheid zouden gegeven worden, sloot met de belegerden een verdrag, waarbij hun, en den inwoners van Montauban en Nismes, de uitoefening van hunne Godsdienst in hunne huizen, en de bevestiging van hunne meeste voorregten en vrijheden werd ingewilligd.

Onder deze voorwaarden onderwierp zich Rochelle aan den Koning. Het Hof beloofde aan al de overige Hugenooten dezelfde beperkte vrijheid van Godsdienst, die de wapens nederleggen en tot gehoorzaamheid zouden terugkeeren. Doch in onderscheidene Provinciën weigerden zij zich te onderwerpen, en protesteerden tegen de Kapitulatie van Rochelle, omdat zij hun geene zekerheid gaf tegen dergelijke gewelddadigheden als van den Bartholomeus-nacht, zoo lang hunne dood-vijanden nog eenen overwegenden invloed op het Hoofd van den Staat behielden. Hunne eischen waren zeer koen;

want

want zij verlangden niet alleen eene uitgebreide vrijheid van Godsdienst, maar ook een voldoende onderpand voor de zekerheid van hunne personen en van hun eigendom. Tevens maakten zij zeer krachtige verdedigings-middelen tot afwending van toekomstige aanvallen. Zoo smeulde, in weerwil van de overgave van Rochelle, het vuur der tweedragt voort.

Waren de onrust en de verwarring in het Rijk hoog geklommen na het vertrek van den Hertog van Anjou, die bezit ging nemen van de Poolsche Kroon, zij klommen nog hooger door den dood van Karel IX, in het vijf-en-twintigste jaar van zijn leven. Sedert het aangerigte bloedbad had hij geen rust. Eene ongenoeslijke kwaal tastte hem aan en deed zijn leven wegwijnen. Angst en wroeging verbitterden zijne laatste dagen op de vreeslijkste wijze, en hij stierf in eenen staat, welke voor alle tijden een waarschuwend voorbeeld moet zijn, hoe schrikkelijk de gevolgen zijn van wreedheid en trouweloosheid. Alle banden van gehoorzaamheid en van burgerlijke orde werden nu door partijhaat en sectengeest verbroken. Buitengewone bekwaamheden hadden in dezen Chaos alleen licht en orde kunnen brengen. Maar deze bezat Hendrik III niet. Keizer Maximiliaan II en de Raad van Venetië gaven hem, op zijnen doortogt uit Polen door Weenen en Venetië, den raad, dat hij zijne regering moest aanvangen met de afkondiging van een algemeen Vredes-edict, en met het bevel, dat al de partijen de wapens moesten nederleggen; maar in

plaats daarvan verklaarde hij veel meer, dat hij den oorlog met de Hugenooten op het krachtigste zou doorzetten, en goot daardoor op nieuw olie in de vlammen, welke het geluk van zijn volk verteerden. Krijg en bloedstorting duurden voort. De Hugenooten verloren twee hunner dapperste aanvoerders, den Graaf Montgomeri en Montbrun. Beide werden gevangen genomen, en stierven op het schavot, de eene als een wraakoffer, hetwelk de Koninginne Moeder aan haren gestorven Gemaal, Hendrik II, bragt, van wiens dood Montgomeri zonder opzet de oorzaak was geweest; de andere, omdat de zwakke Koning zich persoonlijk door hem beleedigd achtte.

Ofschoon de vrede, welke Hendrik III, in Mei 1576, met de Hugenooten gesloten had, niet welgemeend was, beschuldigden echter de Katholijken hem van Ketterij, en achteden hunne Godsdienst in gevaar. Dit gaf aanleiding, dat het vermaarde Verbond, bekend onder den naam van de Ligue, gesloten werd, aan welks Hoofd de Hertog de Guise stond. Het openlijk bekende oogmerk van dit Verbond was, verdediging van de Katholijke Godsdienst; maar het geheime, slechts aan weinige medegedeelde doel, was, de verheffing van het Huis Guise boven alle geslachten van het Rijk. De vrede met de Hugenooten werd weder verbroken, en Hendrik III genoodzaakt, zich met de Liguisten te vereenigen. Maar de Koning van Navarre behaalde, in 1587, eene groote overwinning bij Courtras

op de Katholijken, waardoor Hendrik III zeer in de engte gebragt werd. De Hertog de Guise liet zijn voornemen niet varen, om zich den weg tot den troon te banen, hetwelk den Koning tot het besluit bragt, om hem, en zijn Broeder den Kardinaal de Guise, in het Slot te Blois te laten vermoorden. Doch deze moord bragt geheel Parijs tegen hem in opstand, waarvan de uitkomst zich zoo donker voor hem liet aanzien, dat hij zich nu weder met Navarre tegen de Liguisten verbond. Te midden dezer onlusten werd hij in 1589, den 7 Augustus, acht-en-dertig jaren oud, vermoord door een Monnik, met name Jaques Clement. Geen opvolger hebbende, was Hendrik van Navarre de naaste tot den troon; maar om dit te verhinderen vereenigde zich de Ligue met den Koning van Spanje en den Paus, zoodat Hendrik een hevigen strijd te strijden had. De slag van Ivrij, in welken hij groot beleid en dapperheid aan den dag legde, besliste zeer ten zijnen voordeele; maar het was vooral zijn overgang tot de Katholieke Godsdienst, die hem het bezit der Fransche Kroon bezorgde. Deze afval stond zijnen geloofsgenooten zeer tegen de borst, en vervulde hen met nieuwe bekommring; want zij verloren daardoor niet alleen de hoop, van eenen Koning, hun geloof toegedaan, op den troon, en het Protestantisme tot de heerschende Godsdienst in het Rijk, verheven te zien, maar zij moesten welligt ook nieuwe vervol-

gingen vreezen (*). Hendrik zocht, wel is waar, door vernieuwing van het Edict van 1577, de ontruste gemoederen tevreden te stellen, en hij wendde alles aan om het vertrouwen en de verkleefdheid van

---

(*) Beza oordeelde gunstiger over den overgang van Hendrik IV tot de Katholieke Godsdienst, dan men anders van hem zou gedacht hebben. Hij beschouwde namelijk dien overgang als een stap, waartoe de Koning gedrongen werd om de wonden van Frankrijk, door verdeeldheid verscheurd, te heelen. Hij deelde aan Sully, den grooten Staatsdienaar en vertrouwden van Hendrik, de volgende gedachten mede, hoe de Koning zich te gedragen had: « Hij moest zich wachten voor al wat naïver « kon opwekken tusschen zijne dienaren van de Katholij- « ke en Hervormde Godsdienst, en nimmer de ééne partij « zoo begunstigen of tot eereposten verheffen, dat de an- « dere daardoor rekenen kon te kort gedaan te zijn. Hij « moest eenen Geheimen Raad aanstellen, op welken hij « zich verlaten kon, en, bij het kiezen van deszelfs le- « den, niet zoozeer zien op rijkdom en geboorte, als op « wijsheid, moed en ondervinding, en, wanneer het maar « eenigzins mogelijk was, uit een gelijk getal leden van « beide Godsdienst-partijen bestaande. Hij moest ook « geen gehoor geven aan die vleijers, die hem eene vrije « en regtmatige zamenroeping der Algemeene Staten wil- « den afraden, onder voorwendsel, dat dit nadeelig zou « zijn voor de grootheid der Koningen en Vorsten, daar « integendeel zulk eene vergadering, wanneer zij behoor- « lijk gehouden wordt, het ware middel is, om Koningen « vreed-

van zijne voormalige trouwe vrienden, aan wier bijstand hij grootendeels zijne Kroon verschuldigd was, te behouden; maar hij bereikte eerst daardoor zijn doel, dat hij hun door het Edict van Nantes (5o April 1598) eene grootere zekerheid en meer onbeperkte geloofs-vrijheid toestond, dan zij te voren immer genoten hadden. Door dit vermaarde Edict verkregen zij vrijheid van geweten in het gansche Rijk; het regt om hunne Godsdiensstoefeningen openlijk te houden, doch alleen in zekere bepaalde plaatsen, wier getal echter niet klein was; het vrije genot van alle burgerlijke regten, en de burgerlijke geschiktheid om ieder ambt van Staat te kunnen bekleeden. Daarenboven werd hun een achtjarig bezit toegestaan van alle plaatsen, die zij bij de bekendmaking van het Edict in hunne magt hadden. Hiertegen verplichteden zij zich, om alle verbindtenissen in en buiten het Rijk op te heffen, gee-

---

« vreedzaam en rustig van geweten te maken, en uit te
 « werken, dat zij van hunne onderdanen bemind worden
 « gelijk een vader van zijne kinderen, van hunne vijan-
 « den gevreesd, en van God gezegend » (*). — Zulk
 eene taal, uit den mond van eenen der Hervormers uit de
 zestiende Eeuw, leest voorzeker ieder Protestant met groot
 genoegen! Nog eenmaal sprak Beza Hendrik IV, in
 het jaar 1599, te Loysel. Hij was toen tachtig jaren oud.

De Vert.

(*) Zie Schlosser, Leven van Beza, bl. 303—305; bij wien de bron van dit belangrijke Stuk wordt opgegeven.

geene gewapende bijeenkomsten te houden, en zich niet te verzetten tegen de herstelling van de Katholijke eeredienst, waar zij dezelve, gedurende den oorlog, hadden afgeschaft.

Zoo was dan gebeurd, wat de bewerkers van den Bartholomeus-nacht door een duizendvoudigen sluipmoord poogden te verhinderen. Het huis van Bourbon had met Hendrik IV den Franschen troon beklommen, en het Protestantisme had in Frankrijk het burgerregt verkregen. De openbare woede der partijen scheen thans in het Rijk betoogd; de vlam van den burgerkrijg was uitgebluscht; maar in het verborgene waarden nog altoos, als spoken van den middernacht, partijgeest en dweepzucht rond. Hendrik zelf, de vader van zijn volk, werd een offer van deze Furiën, als hij door het moordmes van Ravaillac viel.

Schoon het Edict van Nantes onder Hendrik's Opvolger, Lodewijk XIII, in het eerst bekrachtigd werd, de Jesuiten, door hem teruggeroepen, lieten niet na, op hetzelfde inbreuk te maken, en de Kardinaal Richelieu, Lodewijk's eerste Staatsdienaar, betoonde zich den hevigen tegenstander der Protestanten in Frankrijk. Het Edict bleef nog wel bestaan, maar dit verhinderde niet, dat de Hervormden vele verdrukkingen, en verkrachtingen der hun toegestane regten moesten verdragen, zoo dat hunne gewetens- en Godsdienst-vrijheid, te midden van duizende Katholijken, door de dweepzucht hunner Priesters opgehitst, meer schijn was dan wezen.

On-

Onder Lodewijk XIV oefende de Kardinaal Mazarin het hoogste gezag uit, die, in het voetspoor van Richelieu wandelende, den Koning grooten afkeer van de aanhangers der Hervormde leer inboezemde, en het eindelijk zoo verre wist te brengen, dat in het jaar 1685 het Edict van Nantes herroepen werd. Nu volgde voor de Protestanten in Frankrijk eene reeks van vervolgingen en wreedheden, die aan duizenden leven en welvaart kosteden, en niet dan met de diepste aandoening door het gevoelige hart kunnen gelezen worden. In groote menigte ontvlugtten zij een Land, waar hun leven dagelijks bedreigd werd; en zoo al niet hunne goederen, bragten zij echter hunne kunstvlijt naar Holland, Pruissen, en Engeland over, tot onberekenbare schade voor Frankrijk, hetwelk hen, zoo ondankbaar als misdadig, had uitgestooten. De ongelukkige toestand der Protestanten, die gedwongen werden om achter te blijven, werd niet verbeterd onder Lodewijk XV, die een slaaf was zijner minnarijen. Al werd zijne regering niet geteekend door zulke wreedheden omtrent hen, als onder Karel IX en Lodewijk XIV, zij misten toch het voorregt eener vrije Godsdienstoefening, het was niet dan ter sluiks, des avonds en in den nacht, op afgelegene plaatsen, dat zij nu en dan door sommigen hunner Leeraars gesticht werden. Deze berooving van Godsdienstige en burgerlijke voorregten nam eerst voor hen een einde met die geduch-

te Omwenteling, welke door zoo veel bloed is bevlekt geworden, toen in datzelfde Frankrijk de dweepzieke woede des ongeloofs niet minder vreeselijk den scepter zwaaide, dan te voren het bijgeloof duizende slagtoffers gemaakt had; toen het ongelooft de kerken der Katholijken met geen minder geweld sloopte, dan te voren de kerken der Hervormden in een puinhoop waren veranderd geworden. In de Nationale Vergadering ten jare 1789 werden door Rabaut de St. Etienne, en in 1790 door den Baron Menou redevoeringen gehouden betreffende de vrijheid van geweten en Godsdienst, die voor den toestand der Hervormden van eene heilzame uitwerking waren, en reeds van toen af zouden zij al de deelen van hunne Godsdienst vrijelijk hebben kunnen uitoefenen, ware niet door het zoogenaamde Schrikbewind alle eerdienst afgeschaft geworden. Bij de verandering van zaken in het jaar 1795 verkregen de Hervormden eerst vrijheid van Godsdienst, en deelgenootschap aan alle burgerlijke regten; terwijl zij, onder de regering van Buonaparte, in zijne verschillende betrekking als Consul en Keizer, eenen begunstiger en voorstander hadden. Daar het hem niet onverschillig was, zich van de genegenheid zijner Protestantsche onderdanen te verzekeren, zoo kan men zeggen, dat de Hervormde Kerk, onder zijn bestuur, althans uiterlijk bloeide; en zijn bekend gedrag omtrent den Paus en het Hof van Rome bragt te weeg, dat zijne Katholijks

lijke onderdanen in geene meerdere begunstiging deelden. Toen Europa deszelfs Staatskundige vrijheid had teruggekregen, en Napoleon's dwangjuk met zijnen geheelen ondergang verbroken was, liet het zich aanzien, dat de Godsdienstige vrijheid nergens, en ook in Frankrijk niet, aan banden zou gelegd worden. En inderdaad, toen Lodewijk XVIII den troon beklom, werd aan de Hervormden de vrije uitoefening van hunne Godsdienst toegezegd, en onderscheidene van hunne Leeraars deelden in de Koninklijke eereteekenen. Maar in het jaar 1815 bleek het, dat de oude geest der onverdraagzaamheid verre was van uitgedoofd te zijn. In het Zuiden van Frankrijk hebben toen tooneelen van moord en plundering plaats gehad, die de tijden van Karel IX en Lodewijk XIV in het geheugen terugriepen, waarbij de wrekende hand der Gerechtigheid zich niet zoo heeft doen gevoelen, als men dit billijk mogt verwachten van eene Regering, die, onder hare grondwetten, had aangenomen de handhaving van vrije Godsdienstoefening. De invloed van de orde der Jesuiten, door Pius VII hersteld, heeft zich toen doen gelden, en laat zich nog heden maar al te zeer, en meer en meer gelden in datzelfde Land, hetwelk deszelfs heillooze werkingen zoo geducht ondervonden heeft. Bekommering baart het zeker aan menigen nadenkenden, dat de geest des bijgeloofs zoo veel onrust stookt, en thans verbittering zaait en levendig houdt in harten,

die

die de weldaden des vredes genieten konden; maar het Christelijk gezinde hart ziet op tot den Hoogen Regeerder der wereld, die het licht der waarheid, ondanks alle tegenkantende woelingen, zal blijven uitbreiden; en, al wie op Nederlandschen bodem woont, verheugt zich met dankzegging in het bestuur van eenen Koning, die, een vijand van onverschilligheid, de voorstander en handhaver is van wijze verdraagzaamheid in het stuk van Godsdienst.

AANHANGSEL.

BRIEF VAN COLIGNI AAN DE KONINGINNE
MOEDER, BIJ DEN AANVANG VAN HET
RECTSGEDING TEGEN POLTROT.

De inhoud van den Brief, welken Coligni ter zijner verdediging schreef tegen het deelgenootschap aan den moord van den Hertog de Guise, is te merkwaardig, dan dat wij denzelven niet zouden mededeelen:

« Mevrouw! sedert twee dagen heb ik een geregtelijk
« onderzoek gezien, gedaan aan een persoon met name
« Jean Poltrot, zich noemende Heer van Merai,
« van den 21 der voorgaande maand, die belijdt, den
« Hertog de Guise gewond te hebben, en mij ook
« beschuldigt, hem aangezocht, of liever gedrongen te
« hebben tot hetgeen hij gedaan heeft; en daar ik, om
« der wereld wille, niets zoo zeer vreeze, dan dat voor-
« noemde Poltrot te regt gesteld worde eer dat de
« waarheid der zaak regt bekend zij, verzoek ik Uwe
« Majesteit zeer ootmoedig, dat men hem wel beware.
« Intusschen heb ik eenige artikels op ieder van de zij-
« nen in orde gebragt, die mij toeschijnen, antwoord te
« verdienen; ik zende ze aan Uwe Majesteit door dezen
« Heraut, terwijl allen, die hun oordeel gebruiken, daar-
« uit genoegzaam zien zullen, wat er van de zaak is.

Z

« En,

« En, buiten dit, zoo verklaar ik, dat men nooit vinden
« zal, dat ik immer dezen of een ander gezocht heb
« om zulk eene daad te plegen. Integendeel, ik heb al-
« toos, met al mijn vermogen, de uitvoering van zulke
« ondernemingen zoeken te verhinderen, en daarover heb
« ik meermalen gesproken met den Kardinaal van
« Lotharingen, met de Hertogin de Guise, en
« met Uwe Majesteit, die zich herinneren kan, hoe dik-
« werf ik mij daartegen verzet heb, om nu te zwijgen
« van vijf of zes maanden, dat ik mij ten sterkste ver-
« klaard heb tegen hen, die toonden, daartoe geneigd te
« zijn. En dit is geweest, sedert er personen gekomen
« zijn, die ik noemen zal als het tijd is, die zeiden, te
« zijn omgekocht geweest om mij te dooden, gelijk Uwe
« Majesteit zich zal herinneren dat ik haar gezegd heb
« te Parijs, bij het uitgaan uit den Molen, waar de ver-
« gadering gehouden werd, gelijk ik dit ook aan den Con-
« netable gezegd heb. Desniettemin kan ik met waarheid
« zeggen, dat ik niemand gezocht, aangespoord, noch
« omgekocht heb tot zulk eene daad; ik kan mij beroe-
« pen op allen, die zulke ondernemingen te voren tegen
« mij hebben zien in het werk stellen, hoe ik er mede
« gelagchen heb. Maar om Uwe Majesteit niet langer met
« dezen Brief te vervelen, zoo verzoeken ik u nogmaals
« zeer ootmoedig, last te geven, dat genoemde Poltrot
« zorgvuldig bewaard worde, om de waarheid der zaak
« aan het licht te brengen. Daar hij naar Parijs gebragt
« is, zoo als ik hoor, zoude ik vreezen, dat de leden
« van het Geregts-hof hem zullen te regt stellen, om op
« mij dezen laster en dit verraad te doen kleven, of wel,
« dat zij tegen mij, vanwege deze daad, willen proce-
« deren, hetwelk zij niet kunnen doen, daar zij mijne
« partij zijn, en als zoodanig niet van mij aangenomen.
« Meen echter niet, dat ik dit gezegd heb uit spijt over
« den

« den dood van den Hertog de Guise; want ik ge-
 « loof, dat dit het grootste goed is, hetwelk aan het
 « Koningrijk en aan de Kerk van God, en hijzonder aan
 « mij en geheel mijn huis, kon te beurt vallen; en zoo
 « het Uwe Majesteit behaagt, zal het ook het middel
 « zijn om dit Rijk in rust te brengen. Allen, die tot deze
 « armee behooren, verlangen, u dit te kennen te geven,
 « zoo het u behaagt ons deswege in zekerheid te stellen,
 « gelijk wij u dit verzocht hebben, zoodra wij berigt had-
 « den ontvangen van den dood des Hertogs de Guise.
 « Mevrouw! ik bidde, God dat Hij uwe gezondheid ver-
 « lenge en uw leven gelukkig make. Caen, den 12
 « Maart 1562».

Met genoeg en leest men in dezen Brief de taal der opregtheid en der kloekmoedigheid, maar nimmer is aan Coligni, door het Huis Guise, vergeven geworden zijne bekentenis, dat hij den dood des Hertogs als eene groote weldaad beschouwde, en, op grond hiervan, hebben zij hem dan ook als medepligtig aan dezen moord blijven houden. Wil men onpartijdig zijn, dan moet men ook bij deze opregte bekentenis van Coligni niet uit het oog verliezen, dat hij den Hertog aanmerkte als den voornamen bewerker van al de onheilen der Protestanten, van wiens dood, schoon hij de wijze van denzelven versoeide, en er zich onschuldig aan verklaarde, hij rust voor Frankrijk, en voorspoed van de gezuiverde Godsdienstleer verwachtte. Ook de edelste karakters blijven, in zulke rampzalige tijden, niet onbevlekt! « Hendrik « de Guise, » schrijft Lacratelle, « de hardnekkige « beschuldiger van Coligni, moet niet gehoord worden « door de nakomelingschap, daar hij zich wreekte door « verraad, door moord, en den Bartholomeus-nacht. » *Hist. de France pendant les guerres de Religion, T. II p. 137.*

BRIEF VAN KEIZER MAXIMILIAAN II AAN
LAZARUS VON SCHWENDI. (*)

Lieue von Schwendi! Ik heb uwen Brief wel ontvangen en verstaan; ik neme ook nu trouwhartig, Christelijk medelijden, hetwelk gij hebt met mijne zwakheid, met bijzonderen dank aan..... Hetgeen de Franschen met den Admiraal en de zijnen op eene tirannische wijze gedaan hebben, kan ik in het geheel niet prijzen, en ik heb met hartelijk leedwezen vernomen, dat mijn Doughters man zich tot zulk een schandelijk bloedbad heeft laten overhalen. Doch zoo veel weet ik, dat meer andere lieden, dan hij-zelf, regeren. Het laat zich echter daarmede niet verschoonen, en is ook daarmede niet afgedaan. Gave God, dat hij mij om raad gevraagd had, ik zou hem trouwelijk als een Vader geraden hebben, zoodat hij zeker nooit met mijnen raad dit zou gedaan hebben. Hij heeft zich eene vlek opgelegd, welke hij niet gemakkelijk zal afwisschen. God vergeve het hem, zoo veel

---

(*) Ik heb het niet onbelangrijk geacht, de vertaling van eenen zeldzaam voorkomenden Brief van Keizer Maximiliaan, zoo veel dezelve betreft den Parijschen moord, hierbij te voegen. Deze Brief getuigt van den edelen geest, welken die Vorst bezat, in tegenstelling van zijnen ontaarden Schoonzoon. Men vindt den Brief, in het Hoogduitsch geschreven, in de Constitut. a Melch. Haimensfeld. Goldasto edit. Francofurti 1607, Part. 5, n°. 30.

veel hij daaraan schuld heeft. Want ik vrees ten hoogste, dat zij eerst met der tijd ondervinden zullen, wat goeds zij daarmede hebben uitgewerkt. En het is in waarheid niets anders, dan gij verstandig schrijft, dat Godsdienstzaken niet met het zwaard willen geoordeeld en behandeld worden. Geen eerbaar, godvruchtig, en weldelievend mensch zal het ook anders zeggen. Daarenboven, Christus en zijne Apostelen hebben het geheel anders geleerd. Want hun zwaard is de tong, leere van Gods woord, en Christelijke wandel geweest; hun leven moet ons ook opwekken, hen na te volgen, gelijk zij, en in zóo verre zij, Christus hebben nagevolgd. Hierbij komt, dat die dolle menschen nu billijk in zoo vele jaren gezien en ondervonden hebben, dat men met het tirannisch moorden en branden niet komt, waar men wezen wil. Om kort te gaan: mij bevalt het in het geheel uiet, en ik zal het ook nimmer prijzen, ten ware dat God mij dol en waanzinnig liet worden; maar dit wil ik ijverig afbidden. Ik kan het voor u niet verbergen, dat er sommige onbeschaamde deugnieten zijn, die hebben durven zeggen, dat, hetgeen de Franschen in dit geval gedaan hebben, niet alleen met mijn medeweten, maar ook naar mijnen raad geschied is. Men doet mij daarmede (God is mijn getnige) voor de wereld onregt. Maar ik heb zulke onbillijke en onwaarachtige kluchten wel meer moeten verdragen. Ik bevele alles den goeden God aan, die zal het onregt op zijnen tijd weten te keeren en te straffen.

Wat nu het Nederlandsche werk betreft, dit kan ik even weinig prijzen; want men heeft hun te veel gedaan. Daarentegen weet ik wel, hoe dikwijls, en wat ik den Koning van Spanje geschreven en geraden heb. Maar, om kort te gaan: de Spaansche raad is veel aangenamer geweest, dan mijn trenwhartige, en zij moeten thans zelve

ve bekennen, dat zij gedwaald hebben, en dat zij zelve deze verkeerdheid het meest hebben veroorzaakt..... Overigens, Spanje en Frankrijk mogen het maken, gelijk zij willen, zij zullen het voor God, den Regtvaardigen Regter, moeten verantwoorden. Ik wil, zoo het Gode behaagt, voor mijn persoon eerbaar, Christelijk, getrouw, en opregt handelen, en hoop, dat God mij daartoe zijnen zegen zal verleenē, opdat ik mijn doen en willen voor Hem en de wereld kan verantwoorden. En als ik dat doe, bekommer ik mij niet over deze booze en ongelukkige wereld..... Gegeven te Weenen, 22-Februarij 1574.

Maximilianus.

MISSTELLINGEN.

Bl. 24, Reg. 2 v. b., staat:	<i>tijdelijken</i>	lees: <i>lijdelijken</i>
— 24, — 3 v. o., —	<i>Kotholijk</i>	— <i>Ka:holijk</i>
— 25, — 3 v. b., —	<i>tre-</i>	— <i>bra-</i>
— 27, — 14 v. o., —	<i>een beschermer</i>	— <i>eene beschermster</i>
— 30, — 7 v. b., —	<i>vervolgers</i>	— <i>vervolgden</i>
— 129, — 16 v. b., —	<i>zij, zijne</i>	— <i>zijne</i>
— 131, — 10 v. b., —	<i>Jamac</i>	— <i>Jarnac</i>
— 139, — 9 v. b., —	<i>Rijngraaf</i>	— <i>de Rijngraaf</i>
— 139, — 13 v. b., —	<i>verbrjzelden</i>	— <i>verbrjzelde</i>
— 141, — 6 v. b., —	<i>Santafiorea</i>	— <i>Santafiorea</i>
— 163, — 6 v. b., —	<i>elke</i>	— <i>elk</i>
— 181, — 12 v. o., —	<i>Oder</i>	— <i>Odet</i>
— 191, — 2 v. o., —	<i>welken</i>	— <i>welke</i>
— 194, — 13 v. b., —	<i>in</i>	— <i>en</i>
— 199, — 2 v. o., —	<i>Cavagnes</i>	— <i>Cavagne</i>
— 218, — 1 v. b., —	<i>de</i>	— <i>en de</i>
— 221, — 2 v. o., —	<i>onderwed-</i>	— <i>onwed-</i>

De overgeblevene verschoone de goedgunstige Lezer.

Figure 1. The effect of the concentration of the solution on the adsorption of the dye. The concentration of the solution was 0.01, 0.02, 0.03, 0.04, 0.05, 0.06, 0.07, 0.08, 0.09, 0.1, 0.2, 0.3, 0.4, 0.5, 0.6, 0.7, 0.8, 0.9, 1.0, 1.5, 2.0, 3.0, 4.0, 5.0, 6.0, 7.0, 8.0, 9.0, 10.0, 15.0, 20.0, 30.0, 40.0, 50.0, 60.0, 70.0, 80.0, 90.0, 100.0, 150.0, 200.0, 300.0, 400.0, 500.0, 600.0, 700.0, 800.0, 900.0, 1000.0, 1500.0, 2000.0, 3000.0, 4000.0, 5000.0, 6000.0, 7000.0, 8000.0, 9000.0, 10000.0, 15000.0, 20000.0, 30000.0, 40000.0, 50000.0, 60000.0, 70000.0, 80000.0, 90000.0, 100000.0, 150000.0, 200000.0, 300000.0, 400000.0, 500000.0, 600000.0, 700000.0, 800000.0, 900000.0, 1000000.0, 1500000.0, 2000000.0, 3000000.0, 4000000.0, 5000000.0, 6000000.0, 7000000.0, 8000000.0, 9000000.0, 10000000.0, 15000000.0, 20000000.0, 30000000.0, 40000000.0, 50000000.0, 60000000.0, 70000000.0, 80000000.0, 90000000.0, 100000000.0, 150000000.0, 200000000.0, 300000000.0, 400000000.0, 500000000.0, 600000000.0, 700000000.0, 800000000.0, 900000000.0, 1000000000.0, 1500000000.0, 2000000000.0, 3000000000.0, 4000000000.0, 5000000000.0, 6000000000.0, 7000000000.0, 8000000000.0, 9000000000.0, 10000000000.0, 15000000000.0, 20000000000.0, 30000000000.0, 40000000000.0, 50000000000.0, 60000000000.0, 70000000000.0, 80000000000.0, 90000000000.0, 100000000000.0, 150000000000.0, 200000000000.0, 300000000000.0, 400000000000.0, 500000000000.0, 600000000000.0, 700000000000.0, 800000000000.0, 900000000000.0, 1000000000000.0, 1500000000000.0, 2000000000000.0, 3000000000000.0, 4000000000000.0, 5000000000000.0, 6000000000000.0, 7000000000000.0, 8000000000000.0, 9000000000000.0, 10000000000000.0, 15000000000000.0, 20000000000000.0, 30000000000000.0, 40000000000000.0, 50000000000000.0, 60000000000000.0, 70000000000000.0, 80000000000000.0, 90000000000000.0, 100000000000000.0, 150000000000000.0, 200000000000000.0, 300000000000000.0, 400000000000000.0, 500000000000000.0, 600000000000000.0, 700000000000000.0, 800000000000000.0, 900000000000000.0, 1000000000000000.0, 1500000000000000.0, 2000000000000000.0, 3000000000000000.0, 4000000000000000.0, 5000000000000000.0, 6000000000000000.0, 7000000000000000.0, 8000000000000000.0, 9000000000000000.0, 10000000000000000.0, 15000000000000000.0, 20000000000000000.0, 30000000000000000.0, 40000000000000000.0, 50000000000000000.0, 60000000000000000.0, 70000000000000000.0, 80000000000000000.0, 90000000000000000.0, 100000000000000000.0, 150000000000000000.0, 200000000000000000.0, 300000000000000000.0, 400000000000000000.0, 500000000000000000.0, 600000000000000000.0, 700000000000000000.0, 800000000000000000.0, 900000000000000000.0, 1000000000000000000.0, 1500000000000000000.0, 2000000000000000000.0, 3000000000000000000.0, 4000000000000000000.0, 5000000000000000000.0, 6000000000000000000.0, 7000000000000000000.0, 8000000000000000000.0, 9000000000000000000.0, 10000000000000000000.0, 15000000000000000000.0, 20000000000000000000.0, 30000000000000000000.0, 40000000000000000000.0, 50000000000000000000.0, 60000000000000000000.0, 70000000000000000000.0, 80000000000000000000.0, 90000000000000000000.0, 100000000000000000000.0, 150000000000000000000.0, 200000000000000000000.0, 300000000000000000000.0, 400000000000000000000.0, 500000000000000000000.0, 600000000000000000000.0, 700000000000000000000.0, 800000000000000000000.0, 900000000000000000000.0, 1000000000000000000000.0, 1500000000000000000000.0, 2000000000000000000000.0, 3000000000000000000000.0, 4000000000000000000000.0, 5000000000000000000000.0, 6000000000000000000000.0, 7000000000000000000000.0, 8000000000000000000000.0, 9000000000000000000000.0, 10000000000000000000000.0, 15000000000000000000000.0, 20000000000000000000000.0, 30000000000000000000000.0, 40000000000000000000000.0, 50000000000000000000000.0, 60000000000000000000000.0, 70000000000000000000000.0, 80000000000000000000000.0, 90000000000000000000000.0, 100000000000000000000000.0, 150000000000000000000000.0, 200000000000000000000000.0, 300000000000000000000000.0, 400000000000000000000000.0, 500000000000000000000000.0, 600000000000000000000000.0, 700000000000000000000000.0, 800000000000000000000000.0, 900000000000000000000000.0, 10000000

James O.

De overige personen welke ook in de beschrijving van de

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BX	Curths, Karl
9453	De Bartholomeus-Nacht
08719	van het jaar 1572

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 13 13 07 011 7